

02

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА

Часопис за политикологију,
комуникологију и примењену политику

POLITICAL REVIEW

Magazine for Political Science, Communications and Applied Politics

Часопис за политикологију, политичку социологију,
комуникологију и примењену политику
УДК 1 + 2 + 3 + 32 + 9
ISSN 1451-4281

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА POLITICAL REVIEW

Година (XXVII) XIV, vol=44
Бр. 2 / 2015.

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА

POLITICAL REVIEW

Часопис за политикологију, политичку социологију,
комуникологију и примењену политику

ISSN 1451-4281

Број 2 / 2015 Год. (XXVII) XIV vol. 44 стр. 1-202.

Часопис излази четири пута годишње

Часопис „Политичка ревија”, покренут као зборник под називом
„Политичке студије” 1968, обновљен као „Политичке свеске” 1994.
као научни часопис излази од 2002. године.

Издавач:

Институт за политичке студије
Београд, Светозара Марковића бр. 36
тел. 33-49-204, 30-39-380
E-mail: ipsbgd@eunet.rs
www.ipsbgd.edu.rs

За издавача:

др Живојин Ђурић

Главни и одговорни уредник:

др Момчило Суботић, научни саветник

Редакција:

Др Момчило Суботић, др Драган Марковић, проф. др Зоран Милошевић,
проф. др Јован Базић, др Владан Станковић, др Сања Шуљагић,
проф. др Драган Јовашевић, мр Александра Мирковић,
мр Миодраг Радојевић

Секретари:

Јелена Тодоровић
Душан Достанић

Пословни секретар:

Смиљана Пауновић

Савет часописа:

проф. др Мирољуб Јевтић, др Никола Жутић, др Драган Новаковић,
проф. др Дарко Маринковић, проф. др Брацо Ковачевић,
проф. др Урош Шуваковић, др Снежана Грк,
проф. др Димитриј Константинович Безњук,
проф. др Петар Ковачич Першин,
проф. др Михаил Лобанов

Слог штампа:

ESELOGE d.o.o. Београд

Тираж:

300 примерака

Радове објављене у овом часопису није дозвољено прештамповати било у
целини, било у деловима, без изричите сагласности Уредништва.

САДРЖАЈ

ЕВРОПСКА УНИЈА: ПИТАЊЕ НАЦИОНАЛНОГ ИНТЕРЕСА, МУЛТИЛАТЕРАЛИЗМА И ЗАЈЕДНИЧКЕ БЕЗБЕДНОСНЕ И ОДБРАМБЕНЕ ПОЛИТИКЕ

<i>Драгољуб Тодић</i>	
ЕВРОПСКЕ ИНТЕГРАЦИЈЕ И НАЦИОНАЛНИ ИНТЕРЕСИ	1
<i>Стеван Г. Недељковић</i>	
ДЕЛОТВОРНИ МУЛТИЛАТЕРАЛИЗАМ ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ: РАЗЛОЗИ УСПОСТАВЉАЊА И (НЕ)УСПЕХА У ПРИМЕНИ КОНЦЕПТА.....	19
<i>Хатиџа Х. Берџиша, Мирослав М. Талијан</i>	
ЗАЈЕДНИЧКА БЕЗБЕДНОСНА И ОДБРАМБЕНА ПОЛИТИКА ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ - ИЗМЕЂУ МЕКЕ И ТВРДЕ МОЋИ.....	41

ОГЛЕДИ И СТУДИЈЕ

<i>Мирјана Радојичић</i>	
МИРОВНЕ МИСИЈЕ ОУН НА ПРОСТОРИМА ЕХ-ЈУГОСЛАВИЈЕ И ПРОБЛЕМ НЕПРИСТРАСНОСТИ МЕЂУНАРОДНОГ МИРОВНОГ ПОСРЕДОВАЊА: СЛУЧАЈ МИРОВНЕ МИСИЈЕ У БИХ.....	61
<i>Дарио Кришић</i>	
НАЦИОНАЛНИ ИДЕНТИТЕТИ, ЕТНИЧКА РАСПРОСТРАЊЕНОСТ, АНТРОПОЛОШКЕ И КУЛТУРНЕ ОСОБЕНОСТИ СРБА И ХРВАТА У ПУТОПИСИМА ЈОХАНА ГЕОРГА КОЛА.....	85
<i>Татјана Кандић</i>	
ВЛАСТ И СУДСКА ВЛАСТ У ПЕРИОДУ ТУРСКОГ УСТАВА И УСТАВОБРАНИТЕЉА.....	111

АКТУЕЛНО

*Катарина Милошевић, Михајло Манић,
Мирјана Станковић Ђорђевић*

ГРАЂАНСКА ПАРТИЦИПАЦИЈА И ПОЛИТИЧКО
КОМУНИЦИРАЊЕ – СТВАР ВОЉЕ ИЛИ ПОТРЕБЕ? 127

Никола Лакић

БЕЗБЕДНОСНЕ ПРЕТЊЕ И ИЗАЗОВИ
КЛИМАТСКИХ ПРОМЕНА: ХЕУРИСТИЧКА УЛОГА
НООСФЕРЕ У СХВАТАЊУ САВРЕМЕНЕ БЕЗБЕДНОСТИ 145

ПОЛЕМИКЕ, ОСВРТИ И ПРИКАЗИ

Петар Милосављевић

ПОВОДОМ РЕЗОЛУЦИЈЕ О ГЕНОЦИДУ У СРЕБРЕНИЦИ 167

Момчило Суботић

МАНИФЕСТ ПРОТИВ ИМПЕРИЈЕ 173

Предраг Терзић

СРПСКА ПОЛИТИЧКА МОДЕРНА:
СРБИЈА У ПРОЦЕСИМА ПОЛИТИЧКЕ
МОДЕРНИЗАЦИЈЕ 19. ВЕКА 187

Владан Станковић

НАЦИОНАЛСОЦИЈАЛИЗАМ
– ПРИВРЕДНЕ И ДРУШТВЕНЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ 193

CONTENTS

EUROPEAN UNION: THE QUESTION OF NATIONAL INTEREST, MULTILATERALISM AND THE COMMON SECURITY AND DEFENCE POLICY

<i>Dragoljub Todic</i>	
EUROPEAN INTEGRATIONS AND THE NATIONAL INTERESTS	1
<i>Stevan G. Nedeljkovic</i>	
REASONS FOR ESTABLISHING THE EU EFFECTIVE MULTILATERALISM AND (UN)SUCCESS IN IMPLEMENTATION OF THE CONCEPT.....	19
<i>Hatidza Berisa, Miroslav Talijan</i>	
COMMON SECURITY AND DEFENCE POLICY OF THE EUROPEAN UNION BETWEEN SOFT AND HARD POWER	41

ESSAYS AND STUDIES

<i>Mirjana Radojicic</i>	
UN PEACEKEEPING MISSIONS IN THE REGIONS OF EX-YUGOSLAVIA AND THE PROBLEM OF IMPARTIALITY OF THE INTERNATIONAL PEACE MEDIATION: THE CASE STUDY OF PEACEKEEPING MISSION IN BOSNIA AND HERZEGOVINA	61
<i>Dario Krsic</i>	
NATIONAL IDENTITIES, ETHNIC DISTRIBUTION, ANTHROPOLOGICAL AND CULTURAL CHARACTERISTICS OF SERBS AND CROATS IN ITINERARIES OF JOHANN GEORG KOHL.....	85
<i>Tatjana Kandic</i>	
AUTHORITY AND JUDICIAL POWER IN THE PERIOD OF TURKISH CONSTITUTION AND CONSTITUTIONALISTS	111

CURRENT ISSUES

<i>Katarina Milosevic, Mihajlo Manic, Mirjana Stankovic-Djordjevic</i>	
CIVIC PARTICIPATION AND POLITICAL COMMUNICATION – A MATTER OF WILL OR A MATTER OF NEED?	127
<i>Nikola Lakic</i>	
SECURITY THREATS AND CHALLENGES OF CLIMATE CHANGE: A HEURISTIC ROLE OF THE NOOSPHERE IN COMPREHENDING MODERN SECURITY	145

POLEMICS AND REVIEWS

<i>Petar Milosavljevic</i>	
REGARDING SREBRENICA RESOLUTION.....	167
<i>Momcilo Subotic</i>	
MANIFESTO AGAINST EMPIRE	173
<i>Predrag Terzic</i>	
SERBIAN POLITICAL MODERNA: SERBIA IN THE PROCESS OF POLITICAL MODERNIZATION OF THE 19TH CENTURY	187
<i>Vladan Stankovic</i>	
NATIONALSOCIALISM - ECONOMIC AND SOCIAL CHARACTERISTICS	193

Уводник

Поштовани читаоци и сарадници Политичке ревије, са задовољством вам представљамо други овогодишњи број нашег угледног часописа. Тема овог броја је Европска унија: питање националног интереса, мултилатерализма и заједничке безбедносне и одбрамбене политике. Блок тему чине три веома садржајна рада наших сарадника који се баве питањем Европске уније, анализом три различита аспекта евроунијске наднационалне организације: националним интересима у ЕУ (Д. Тодић), концептом мултилатерализма ЕУ и његовим резултатима (С. Недељковић), те веома деликатним питањем безбедносне и одбрамбене политике ЕУ (Х. Бериша), без које ова супранационална творевина не представља „довршен“ и независан ентитет.

У рубрици Огледи и студије можете прочитати веома добре радове из области мировног посредовања ОУН, затим врло садржајан и интересантан рад Дарија Кршића о проучавању српског националног идентитета немачког научника Јохана Георга Кола, те чланак који презентује историјат и развој судске власти у Србији у периоду тзв. турског устава и Уставобранитеља.

У трећем делу налазе се два чланка која обрађују две друштвено, политички и безбедносно актуелне теме. Прва је из сфере политичке комуникације, тј. грађанске партиципације у политичком комуницирању, а друга се тиче климатских промена и безбедносних и других последица које оне могу изазвати.

У овом броју, као што видите, је изузетно богата рубрика у којој су представљене полемике, осврти и прикази. Овом приликом позивамо колеге, поготово наше млађе истраживаче, да пишу радове ове категорије.

Радове за Политичку ревију 3/2015. треба да пошаљете до 20. августа на следећу е-mail адресу redakcija@politickarevija.rs

Др Момчило Суботић, научни саветник

Радови сарадника Института за политичке студије
реализовани су у оквиру пројекта 179009

**ЕВРОПСКА УНИЈА: ПИТАЊЕ
НАЦИОНАЛНОГ ИНТЕРЕСА,
МУЛТИЛАТЕРАЛИЗМА И
ЗАЈЕДНИЧКЕ БЕЗБЕДНОСНЕ
И ОДБРАМБЕНЕ ПОЛИТИКЕ**

1

Драгољуб Тодић

ЕВРОПСКЕ ИНТЕГРАЦИЈЕ
И НАЦИОНАЛНИ ИНТЕРЕСИ

19

Стеван Г. Недељковић

ДЕЛОТВОРНИ МУЛТИЛАТЕРАЛИЗАМ
ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ: РАЗЛОЗИ УСПОСТАВЉАЊА
И (НЕ)УСПЕХА У ПРИМЕНИ КОНЦЕПТА

41

Хатиџа Х. Бериша, Мирослав М. Талијан

ЗАЈЕДНИЧКА БЕЗБЕДНОСНА И ОДБРАМБЕНА
ПОЛИТИКА ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ
- ИЗМЕЂУ МЕКЕ И ТВРДЕ МОЋИ

Драгољуб Тодић

Институт за међународну политику и привреду, Београд.

ЕВРОПСКЕ ИНТЕГРАЦИЈЕ И НАЦИОНАЛНИ ИНТЕРЕСИ*

Сажетак

Питање односа између чланства у Европској унији (ЕУ) и националних специфичности и интереса, односно могућности и потреба за уважавање националних интереса општи је оквир анализе. Као индикатори таквих могућности могу се узимати различити критеријуми, као што су: 1) карактер и садржај прописа ЕУ (до које мере омогућавају уважавање националних специфичности), 2) услови за чланство у ЕУ (да ли се критеријумима за чланство у ЕУ питање уважавања националних интереса поставља као услов, право или обавеза), 3) пракса уговарања прелазних рокова при закључивању уговора о придруживању (до које мере се она разликује од државе до државе у зависности од нивоа економске развијености и стања у одређеној области, итд). У посебном делу рада анализира се питање на који начин и до које мере постојећи процес креирања политика и усвајања прописа у Републици Србији (РС) препознаје категорију „национални интерес“. Као конститутивни елемент појма „национални интерес“, узимају се специфичности стања у РС и, сходно томе, постојање обавезе њиховог уважавања у процесу креирања и спровођења националних политика, односно припреме и усвајања прописа. Анализирају се прописи РС којима се регулише поступак припреме и усвајања стратешких докумената, односно прописи

* Рад је реализован у оквиру научног пројекта „Србија у савременим међународним односима: Стратешки правци развоја и учвршћивања положаја Србије у међународним интегративним процесима – спољнополитички, међународни економски, правни и безбедносни аспекти” (број 179029) који финансира Министарства просвете, науке и технолошког развоја Владе Републике Србије, за период 2011–2015. године.

који регулишу поступак припреме и усвајања прописа. Посебно се анализира део те процедуре који се односи на усаглашавање националних прописа са прописима ЕУ (анализа ефеката прописа, учешће јавности, итд). Аутор закључује да процес придруживања ЕУ омогућава само до извесне мере уважавање неких националних специфичности држава које приступају овој организацији. Међутим, истовремено се констатује да у случају РС процес усклађивања прописа са прописима ЕУ не обезбеђује услове за уважавање специфичних околности и препознавање „националних интереса“.

Кључне речи: национални интереси, Република Србија, Европска унија, придруживање, законодавни поступак, усклађивање прописа, анализа ефеката прописа, табела усклађености прописа, трошкови примене прописа, учешће јавности.

1. НАЦИОНАЛНИ ИНТЕРЕСИ И КАРАКТЕР И САДРЖАЈ ПРОПИСА

Да национални интереси представљају један од кључних појмова савремених међународних односа и чинилац који детерминише динамику процеса у међународној заједници вероватно (бар за потребе овог чланка) не би требало посебно доказивати. Они се често сматрају основом функционисања савременог поретка, а динамика међународних односа резултанта је бројних фактора који на различите начине условљавају могућности пројекције и остваривања националних интереса појединачне државе. Међутим, начин како се национални интереси формулишу, без обзира како их конкретније дефинисали, задире у саму суштину функционисања институција политичког и правног система једне државе. То може бити резултат различитих околности специфичних за сваку државу појединачно. Законодавна процедура, тј. поступак усвајања прописа и стратешких докумената у једној држави може да указује на однос према питању начина разумевања националних интереса (и „националних интереса“) у једној држави.¹⁾ То нарочито постаје битно у интегративним процесима који су снажно подстакнути и који подразумевају чланство државе у међународним организа-

1) Слична анализа би могла да се направи у односу на процесе креирања политике и доношења одлука у оквиру међународних организација. Значај такве расправе проистиче из могућих закључака о начину како се национални интереси сваке појединачне државе, као субјекта међународних односа, обликују у коначно усвојене одлуке појединих међународних организација и других тела међународног карактера.

цијама са јаким обавезама које из тога проистичу. Интегративни процеси који подразумевају значајне промене у државама које у њима учествују, и прилагођавање стања у свакој од њих пројектованим циљевима организација у које се државе учлањују, имају за последице значајне и, по правилу дугорочне промене у друштвеном и привредном ткиву држава које учествују у таквим процесима. Европска унија (ЕУ), са свим својим карактеристикама једне специфичне организације која све више личи на (кон)федеративну државу, један је пример промена које чланство у таквој организацији може да подразумева за сваку појединачну државу. Изразито сложен карактер политичког и правног система ове организације у расправи о националним интересима отвара бројна и врло специфична питања.²⁾

У случају Републике Србије (РС) чланство у ЕУ је проглашено од стране власти стратешким циљем и без посебног испитивања расположења јавности.³⁾ Ако се пође од претпоставке легитимности коришћења механизма посредне демократије и за тако крупне одлуке, вероватно би се, поједностављено говорећи, могло сматрати да тако дефинисани циљеви стварно представљају национални интерес (или „национални интерес“). Ово без обзира како теоријски дефинисали овај појам. У прилог томе говори и чињеница да више од десет година након усвајања Резолуције, чланство РС у ЕУ, као крајњи циљ, изгледа није спорно међу највећим политичким странкама. Наравно, утемељеност таквог закључка и приступа могла би да се детаљније процењује.

Други елемент ове расправе је повезан са сложености идеје националног интереса.⁴⁾ У сваком случају она је сложенија од оно-

2) У која се аутор овог текста не упушта због ограниченог простора. За основу расправе се узима „национални интерес“ из угла могућности државе кандидата да га препозна и специфично изрази у процесу придруживања ЕУ.

3) Видети: Резолуцију о придруживању Европској унији коју је Народна скупштина Републике Србије усвојила 14. октобра 2004. године. http://www.seio.gov.rs/upload/documents/nacionalna_dokumenta/RS48-04.pdf. (4.7.2014). У овом раду се не улази у расправу о нужности, оправданости, потреби, сложености, итд. уласка РС у ЕУ. За неке назнаке видети, нпр. Мирјана Радојчић, „Србија и Европска унија – етика једног међународно-политичког односа“, *Српска политичка мисао*, 4/2011, стр. 153–168; Миломир Степић, „Геополитичност ширења Европске уније и положај Србије“, *Српска политичка мисао*, бр. 1/2010. стр. 17–42; Момчило Суботић, „Србија и Европска унија“, *Српска политичка мисао*, бр. 1/2010. стр. 43–66.

4) Због ширине, слојевитости и нејасноћа које су повезане са појмом „нација“ (пре свега у међународном праву и међународним односима) и социолошким смислом појма „интереси“, аутор сматра да је о „националним интересима“ могуће расправљати само теоријски и то на нивоу перцепције идеје као такве. То захтева претходни договор о

га што сугерише једноставна дихотомија коју McCabe разматра у оквиру односа између моралних принципа и интереса нације. На моралне аспекте расправе о националним интересима указују и други аутори. Да би се утврдила «релевантност просуђивања рационалности и моралности у спољнополитичком одлучивању, неопходно је дати вредносно неутралну дефиницију «националног интереса». Иако Oppenheim сматра да је бесмислено просуђивати о моралности националног интереса као таквог, морални судови остају релевантни у политици и циљевима који се односе на национални интерес.⁵⁾ Али, релативизација садржаја појма национални интерес није условљена само његовим везама са моралним аспектима политике. Без обзира што се на национални интерес често указује у међународном контексту, идеја «националног интереса» има посебну димензију у унутрашњој политици, ако је уопште ова два аспекта расправе могуће јасније раздвојити. Ово из различитих разлога укључујући и околности због којих интереси једне нације могу бити угрожени од стране других нација (или унутар саме нације) на различите начине, укључујући и пропуштање да се предузму одговарајући поступци.⁶⁾ Тзв. социјални конструктивизам којем, у „концептуализацији националног интереса“, прибегава Weldes, вишеструко релативизује идеју „националног интереса“ свдећи га на питање интерпретације.⁷⁾

Ипак, кључним елементом који замагљује објективност расправе о „националним интересима“ могле би се сматрати дилеме које проистичу из карактера и динамике класних односа у једном друштву, односно манипулације овим односима у контексту националних интереса и вредности. У аналогiji са теоријом друштвених класа и класних интереса идентификација и праћење појединих елемената интереса кроз призму „националних“ критеријума изгледа још нејасније, па препознавање нормативних рефлекса „националног“ често остаје као једини поузданији (или „поузданији“) начин њихове идентификације. Карактер и садржај прописа једне наднационалне организације (или федеративно/конфедере-

прецизно дефинисаној методологији и одабир одговарајућег теоријског оквира расправе.

- 5) Felix Oppenheim, “Foreign Policy, Rationality and Morality”, *Ratio Juris*. Vol. 15 No. 1 March 2002, pp. 1–15.
- 6) David McCabe, “The idea of the national interest”, *The Philosophical Forum*, Volume XXX, No. 2, June 1999, pp. 91, 92.
- 7) Jutta Weldes, “Constructing National Interests”, *European Journal of International Relations*, 1996, Vol. 2(3), pp. 275-318.

ративне државе) каква је Европска унија (ЕУ) на специфичан начин такав приступ чине неопходнијим, али и мање поузданијим. Иако се у литератури могу пронаћи различите расправе у вези са дефинисањем садржаја појма „национални интерес“ поједини теоријски и практични аргументи подупиру тезу о томе да њихова артикулација у нормама једног правног поретка може имати своје препознатљиве елементе „по природи ствари“. Међутим, сложеност препознавања и сагледавања „националног интереса“ у формалним нормама једног правног система повезана је са другим околностима (историјски контекст, врста политичког система, карактер друштвено-економских и власничких односа, итд). Овоме би, свакако, требало додати и културолошке и моралне димензије једног друштва, укључујући и друге елементе националног идентитета, као и чиниоце који условљавају постојање раскорака између нормативног и стварног.⁸⁾

Посебно питање представља смисао, карактер и достигнути ниво развоја прописа ЕУ, као правне баштине према којој се морају усагласити унутрашњи прописи појединих држава кандидата за чланство. За директиве (*directives*) се очекује да, као најбројнији извор секундарног права ЕУ, обезбеђују државама чланицама одговарајући ниво флексибилности. Наравно, садржај прописа ЕУ као подручје трагања за „националним“ елементима подразумева уважавање бројних ширих специфичности правног поретка ЕУ у целини, без којих се не могу разумети ни појединачна решења у конкретним областима, без обзира да ли имају форму директиве као извора права. То значи да се морају имати у виду циљеви организације у целини, вредности за које се организација залаже, начини и предвиђени инструменти за њихово остваривање, итд. Отуда изградња правних норми којима се установљавају слични, или у значајној мери исти елементи система, изгледа релативно очекивана. Код уредби (*regulations*) као извора права, ситуација је нешто другачија, будући да се захтева њихова потпуна примена без могућности држава чланица да прописане захтеве прилагођавају националним специфичностима. Међутим, како је број уредби у односу на укупан број секундарних извора права неупоредиво мањи, то се овако крут карактер обавеза из ових извора права у укупним обавезама држава чланица до извесне мере релативизује. С друге стране,

8) Када се ради о утицају националног идентитета на ЕУ интеграције видети, нпр. Sean Careu, "Undivided Loyalties Is National Identity an Obstacle to European Integration?", *European Union Politics* [1465-1165(2002)12]3:4] Vol. 3 (4), pp. 387-413.

ако се за основу узму, нпр. системски прописи у неким областима у којима ЕУ има најразвијеније нормe и највећа очекивања, релативно се јасно уочавају елементи система који се успоставља увођењем прописа ЕУ у правни поредак државе кандидата. Ово чак иако је преовлађујућа форма преноса норми ЕУ у национални правни поредак „директива“. Већ на први поглед је јасно, да основна нормативна инфраструктура одговарајућих националних прописа изгледа релативно униформно. На пример, анализа три закона којима се регулише област управљања водним ресурсима (као системским прописима) у три државе (Република Србија, Црна Гора и Босна и Херцеговина) и пет правних система (Република Србија, Црна Гора, и у оквиру Босне и Херцеговине Република Српска, Федерација Босне и Херцеговина и Брчко дистрикт Босна и Херцеговина) релативно јасно показује постојање заједничких елемената у кључним деловима система који проистиче из Оквирне директиве о водама и другим прописима ЕУ (обавеза стратешког планирања и формалног усвајања стратешких докумената, формално прокламовани принципи управљања водним ресурсима, примена економских инструмената, установљавање и примена система дозвола, сагласности, итд, мониторинг, информациони систем, итд). Сличан закључак се намеће и анализом националних прописа којим се транспонују прописи ЕУ у национални правни систем у другим областима, као што су управљање отпадом, заштита природе, итд.

2. УСЛОВИ ЗА ЧЛАНСТВО

Чланство у Европској унији (ЕУ), слично као и у случају неких других међународних организација, претпоставља испуњавање одређених услова прописаних оснивачким актима организације и одлукама надлежних органа. Када се на општи начин говори о условима за приступање обично се указује на значај тзв. Копенхашких критеријума (1993) где се говори о три услова. Први се односи на стабилност институција које треба да гарантују демократију, владавину права, људска права и заштиту мањина и он се означава као „политички“. Други критеријум се тиче функционисања тржишне привреде и капацитета да се земља кандидат укључи у конкуренцију и тржиште ЕУ („економски“). Трећим условом се тражи од државе кандидата способност да преузме и ефективно спроводи обавезе из чланства, укључујући и приврженост политичкој, економској и монетарној унији. Критеријуми из Копенхагена су по-

тврђени на састанку Европског савета у Мадриду 1995. г., када је додат још један услов: усвајање *Acquis Communautaire* (правне тековине ЕУ) и његова примена путем делотворних административних и правосудних структура („правни“). Истовремено, од ЕУ се очекује да буде способна да интегрише нове чланице. За државе западног Балкана додатни услови су дефинисани у оквиру процеса „стабилизације и придруживања“ и односе се на регионалну сарадњу и добросуседске односе.

Иначе, према одредбама члана 49. Уговора о Европској унији „свака европска држава која поштује вредности из члана 2. и која се труди да их унапређује, може поднети захтев за чланство у ЕУ.“ О том захтеву обавештава се Европски парламент и национални парламенти. Држава која подноси захтев, исти упућује Савету, који одлучује једногласно (након саветовања са Комисијом и уз претходни пристанак Европског парламента, који одлучује већином својих чланова). Узимају се у обзир услови прихватљивости које је усагласио Европски савет. Услови пријема у чланство и прилагођавање Уговорима на којима је заснована Унија који су потребни ради пријема, утврђују се споразумом између држава чланица и државе која је поднела захтев (члан 49. став 2). Будући да се услови пријема „утврђују споразумом између држава чланица и државе која је поднела захтев,“ то уговорне стране појединачно имају извесне могућности да дефинише своју позицију у односу на нека питања која се тичу чланства у ЕУ и обавезе које из тога произилазе. Споразуми о приступању ЕУ, који су до сада закључивани, показују различита решења у погледу „услова и времена потребног за прилагођавање државе кандидата, спровођење и поштовање свих важећих прописа ЕУ.“ Очекује се да држава кандидат постигне договор о свим прописима ЕУ из 35 различитих области (поглавља), затим о финансијским аранжманима (нпр. у вези са доприносом ЕУ буџету) као и прелазним условима.

3. ПРЕЛАЗНЕ МЕРЕ (РОКОВИ) КАО ИНСТРУМЕНТ ЗА УСКЛАЂИВАЊЕ НАЦИОНАЛНИХ МОГУЋНОСТИ (И ИНТЕРЕСА) СА ПОЛИТИКОМ И ПРОПИСИМА ЕУ

Због значајних разлика у нивоу економске развијености и других специфичности доследна примена прописа и остваривање дефинисаних циљева једним делом су суочени са различитим тешкоћама. За земље које тек приступају ЕУ питање примене про-

писа ЕУ представља, или може да представља, посебан проблем. „Повратак Европи“ значајног дела нових чланица значио је и радикалну економску и политичку трансформацију бивших комунистичких система као и огромне трошкове. Ширина и радикалност ових (или очекиваних) промена потврђени су у једном делу примера неких држава које су примљене у чланство ЕУ у последња три проширења. Неке државе чији се ниво развијености и специфичне карактеристике у неким областима значајно разликују од очекиваних (просечних) европских, суочене су са озбиљним изазовима у стварању услова за поштовање прописа ЕУ. Отуда на улогу прелазних рокова треба посматрати као механизам који новопримљеним чланицама треба да обезбеди додатно време за изградњу капацитета и достизање циљева ЕУ у областима у којима се уговарају прелазни рокови, односно рокови.

У својој досадашњој пракси проширивања, Европска унија (раније Европска заједница) је са новим државама чланицама закључила укупно седам уговора о приступању и то: 1972, 1979, 1985, 1994, 2003, 2005. и 2012. године. Сви они садрже различите одредбе којима се врши прилагођавање оснивачких аката организације чињеници да се организација проширује, укључујући и одредбе којима се прописују различите прелазне мере. Тако, на пример, IV део Акта о условима приступању и прилагођавању уговорима, као део Уговора о приступању Европским заједницама које су потписале Краљевина Данска, Ирска, Краљевина Норвешка и Уједињено Краљевство Велике Британије и Северне Ирске (1972), посвећен је прелазним мерама.⁹⁾ Прелазни рокови су предвиђени за следеће области: слободно кретање роба (Наслов I, члан 31-49), пољопривреду (Наслов II, члан 50-97), рибарство (члан 98-103) и друге области под чиме су обухваћене мере у области ветерине (члан 104-106). Наслов III се односи на спољне односе (чланови 108-116), Наслов IV на асоцијацију прекоморских држава и територија (члан 117-119), Наслов V на кретање капитала (члан 120-126), Наслов VI на финансијске аспекте (члан 127-132) и Наслов VII на остала питања (члан 133-138). Прелазне мере су уговориле и Хеленска Република (друго проширење, 1979), затим Краљевина Шпанија и Република Португал (треће проширење), па након тога,

9) Видети: Documents concerning the accession to the european communities of the Kingdom of Denmark, Ireland, the kingdom of Norway and the united kingdom of Great Britain and Northern Ireland, *OJ L* 73, 27.3.1972, p. 20-46.

Краљевина Норвешка, Република Аустрија, Република Финска и Краљевина Шведска (1994).

Анализа показује да су државе које су приступиле ЕУ у последња три проширења уговориле прелазне рокове у 16 главних области. Основне области су: слобода кретања лица; слобода кретања робе; слобода пружања услуга; слобода кретања капитала; политика конкуренције; пољопривреда (ветеринарска и фитосанитарна заштита); безбедност хране; рибарство; транспорт; порези; слобода, сигурност, правда; социјална политика и запошљавање; енергетика; телекомуникације и информационе технологије; животна средина (квалитет ваздуха, управљање отпадом, управљање водама, индустријско загађење и управљање ризиком, заштита природе, нуклеарна безбедност, климатске промене) и царинска унија. У оквиру неколико области поједина питања су груписана на различите подобласти према начину како се поједини прописи ЕУ групишу.

Различит је број области за које су поједине државе уговарале прелазне рокове. Анализа показује да је највећи број прелазних мера уговорен за Румунију и то укупно 205, на другом месту је Пољска са укупно уговорене 194 прелазне мере и на трећем месту по бројности уговорених прелазних мера налази се Бугарска са укупно 118 прелазних мера. Најмањи број прелазних мера уговорено је за Чешку, укупно 33 мере, иза које следи Кипар са укупно уговорених 37 мера. За неке области су уговорени прелазни рокови од стране свих држава, док су за неке области само неке државе уговориле прелазне рокове. Свих 13 држава које су приступиле ЕУ у последња три циклуса проширења уговориле су прелазне рокове у три области: пољопривреда, порези и животна средина. У другој групи за које је прелазне рокове уговорило по 12 држава су три области и то: слобода кретања лица (за Кипар није уговорена ни једна прелазна мера из ове области), слобода кретања капитала (за Малту није уговорена ни једна прелазна мера из ове области), транспорт (за Словенију није уговорена ни једна прелазна мера из ове области).¹⁰⁾

Дакле, када се говори о прелазним мерама, односно роковима, може се констатовати да они, начелно говорећи, могу бити оквир

10) За шире видети: Драгољуб Тодић, Владимир Грбић, Мирослав Антевски, *Придруживање Европској унији и одрживи развој*, Београд, Институт за међународну политику и привреду, 2014.

за изражавање националних интереса и специфичности држава кандидата, односно чланица ЕУ у појединим областима. Међутим, начин креирања националних политика, односно припреме и усвајања прописа, заједно са правилима која се односе на припрему и вођење преговора о чланству, могу бити чинилац који значајно детерминише квалитет артикулације националних интереса. Постојање прелазни мера, односно рокова не мора бити (само по себи) гаранција препознавања националних специфичности и интереса у преговарачком процесу. Отуда, ради испитивања могућности препознавања и уважавања националних интереса, постоји потреба сагледавања елемената законодавне процедуре државе кандидата.

4. МЕСТО НАЦИОНАЛНИХ ИНТЕРЕСА У ПРОЦЕСУ КРЕИРАЊА И УСВАЈАЊА ПОЛИТИКА И УСАГЛАШАВАЊА НАЦИОНАЛНИХ ПРОПИСА СА ПРОПИСИМА ЕУ

Усаглашавање националне политике и прописа (као манифестног елемента политике) у држави кандидату за чланство у Европској унији (ЕУ) сматра се једним од кључних елемената у процесу њених европских интеграција. Процес креирања и усвајања политика у РС, ако се он посматра са становишта поступка припреме и усвајања стратешких докумената (стратегија, планова, програма, итд), дефинисан је сетом прописа који регулишу рад државне управе.¹¹⁾ Значај начина како се припремају и усвајају стратешки документи посматра се са становишта одговора на питање како се овим поступком обезбеђује гарантовање изражавања и уважавања националних интереса у области за коју се доноси стратешки документ, односно усваја пропис.

У расправи о месту националних интереса у процесу усклађивања националних прописа са прописима ЕУ би требало, најпре,

11) Трбало би имати у виду да је у РС у последњих десетак година (уз образложење да је то потребно ради усаглашавања националних политика са политиком ЕУ) усвојено преко сто различитих стратегија или стратешких докумената са неким другим сличним називом, различитог нивоа општости и примењивости у пракси. Неким од општих проблема сматра се питање међусобне усаглашености појединих стратешких докумената, њихова примењивост и реалност у односу на околности које постоје у РС. Последњим изменама Закона о министарствима („Сл.гл. РС, бр. 44/14) формирано је посебно тело (Републички секретаријат за јавне политике) у чију је надлежност стављено, између осталог, и обезбеђивање усклађености предлога стратешких докумената којима се утврђују јавне политике и нацрта закона са усвојеним стратешким документима којима се утврђују јавне политике, у поступку њиховог доношења.

констатовати чињеницу да прописи који регулишу усклађивање националних прописа са прописима ЕУ, односно којима се регулише законодавна процедура, не садрже никакве експлицитне знаке о „националним интересима“.¹²⁾ Покушај да се елементи од значаја за „националне интересе“ посредно препознају упућује нас на потребу да се сагледају све одредбе којима се регулише процес припреме и доношења прописа у целини, независно до тога да ли он има за свој крајњи циљ усаглашавање националних прописа са прописима ЕУ.¹³⁾

Усклађивање националних прописа са прописима ЕУ представља једну од основних компоненти процеса придруживања.¹⁴⁾ „На свом путу ка приступању, Србија ће морати да настави да улаже напоре у усклађивање свог законодавства са правним тековинама ЕУ и да обезбеди потпуно спровођење кључних реформи и прописа, ...“¹⁵⁾ Обавеза усклађивања националних прописа са прописима ЕУ дефинисана је Споразумом о стабилизацији и придруживању (ССП) („Сл. гласник РС“, бр. 83/2008) који већ у члану 1. прописује, између осталог, да је циљ придруживања Србије Европској унији „подржавање напора Србије да развија привредну и међународну сарадњу, између осталог, и кроз усклађивање свог зако-

12) Више прописа регулише поједине аспекте законодавне процедуре у РС: Закон о државној управи („Службени гласник РС“, бр. 79/2005, 101/2007, 95/2010), Пословник Владе („Службени гласник РС“, бр. 61/06, 69/08, 88/09, 33/10, 69/10, 20/11, 37/11, 30/13, 76/14), Пословник Народне скупштине РС („Службени гласник РС“, бр. 52/10), Јединствена методолошка правила за израду прописа („Службени гласник РС“, бр. 21/10), Упутство за попуњавање табеле усклађености прописа са Образцем табеле усклађености прописа и Образцем изјаве о усклађености прописа са прописима Европске уније и упутством за попуњавање, Закон о Народној скупштини („Службени гласник РС“, бр. 9/10), Закон о потврђивању Конвенције о доступности информација, учешћу јавности у доношењу одлука и праву на правну заштиту у питањима животне средине („Службени гласник РС – Међународни уговори“, бр. 38/09), итд.

13) Овде се сада полази и од такве могућности. Међутим, не сме се губити из вида да припрема и усвајање прописа у РС, због већ отпочетих преговора о чланству у ЕУ, увек у себи подразумева и елемент који се односи на усаглашавање националних прописа са прописима ЕУ.

14) Може бити интересантно да се, када се дефинише надлежност појединих министарстава Републике Србије у Закону о министарствима („Службени гласник РС“, бр. 44/14) користи формулација „усклађивање прописа са правом Европске уније“. У случају Црне Горе за ове потребе се користи формулација „усклађивање домаћих прописа из оквира своје надлежности са правним поретком Европске уније“ (Уредба о организацији и начину рада државне управе (“Службени лист ЦГ“, бр. 5/2012, 25/2012, 61/2012, 20/2013, 17/2014).

15) *Општа позиција ЕУ*, Састанак на нивоу министара на ком се отвара међувладина конференција о приступању Србије Европској унији, 2014. т. 14. http://www.seio.gov.rs/upload/documents/pristupni_pregovori/pregovaracki_okvir.pdf. (9.2.2014).

нодавства са законодавством Заједнице“.¹⁶Обавеза је експлицитно прописана чланом 72. ССП којим се Србија обавезала да ће „... настојати да обезбеди постепено усклађивање постојећих закона и будућег законодавства са правним тековинама Заједнице. Осим тога, „Србија ће обезбедити“ да важеће и будуће законодавство буде „правилно примењено и спроведено“ као и да ће „... усклађивање ... почети на дан потписивања Споразума и постепено ће се проширивати на све елементе правних тековина ...”

Анализа ефеката прописа, инструмент који би требало да обезбеди неку врсту сагледавања могућег утицаја неког прописа (пре његовог доношења), у правном систему РС постоји (у последњих неколико година). Међутим, њено место у систему није јасно дефинисано па у примени постоје недоследности, због чега су и ефекти примене сужени и до извесне мере компромитовани. Анализа досадашње праксе припреме прописа показује да се анализа ефеката закона једним делом своди на давање начелних и типских одговора без стварне и прецизније анализе ефеката закона који се предлаже.¹⁷ У односу на „*Regulatory Impact Analysis*“ (РИА) недостаје детаљна анализа могућих ефеката закона, а нарочито приме-

16) При тумачењу смисла овако формулисаног циља требало би имати у виду и друге циљеве прописане у овом члану и то: подржавање напора Србије у јачању демократије и владавине права; допринос политичкој, привредној и институционалној стабилности у Србији, као и стабилизацији региона; обезбеђивање одговарајућег оквира за политички дијалог, омогућавајући развој блиских политичких веза између страна; подржавање напора Србије да заврши транзицију у функционалну тржишну привреду; унапређивање складних економских односа и постепено стварање зоне слободне трговине између Заједнице и Србије; подстицање регионалне сарадње у свим областима обухваћеним овим споразумом.

17) У вези са овим може се поставити и питање улоге Савета за регулаторну реформу. Нпр. у мишљењу овог тела које се односи на образложење Нацрта закона о амбалажи и амбалажном отпаду од 20.1.2009. године се констатује да образложење „садржи делимичну анализу ефеката“ а Закон је (пored тога што садржи само „делимичну“ анализу ефеката) током те године усвојен у Народној скупштини. Видети: <http://www.ria.merr.gov.rs/uploads/media/Misljenje%20na%20obrazlozenje%20Nacrta%20zakona%20o%20ambalazi%20i%20ambalaznom%20otpadu.pdf>. У мишљењу о образложењу Нацрта закона о измени и допуни Закона о управљању отпадом од 13. марта 2012. године Канцеларија „подсећа обрађивача прописа да је ... требало да предочи квантитативне процене на основу којих би се могло сагледати колико оптерећење привреди, нарочито малим и средњим предузећима, представља овакво законско решење.“ Ипак, Канцеларија за регулаторну реформу и анализу ефеката закона је на крају констатовала да образложење нацрта закона садржи анализу ефеката закона „у складу са чланом 40. Пословника Владе“. Видети: <http://www.ria.merr.gov.rs/uploads/media/Misljenje%20na%20obrazlozenje%20Nacrta%20zakona%20o%20izmeni%20i%20dopuni%20Zakona%20o%20upravljaju%20otpadom.pdf>. (20.10.2013).

на овог инструмента у односу на подзаконске прописе и стратешке документе.¹⁸⁾

Једним од спорних елемената се може сматрати и могућност која је остављена предлагачу закона да уопште не достави анализу ефеката закона (чак ни такву анализу каква се тренутно примењује).¹⁹⁾ Иако предлагач закона у тим ситуацијама има обавезу да то „посебно образложи“ може се поставити питање каквог значаја то образложење има са становишта квалитета законског предлога, односно могућности да се контролишу разлози због којих предлагач процењује да не треба да приложи анализу ефеката закона.²⁰⁾ Посебан проблем представља пракса усвајања прописа по хитном поступку.

Један од елемената за сагледавање могућности за уважавање извесних националних интереса у процесу усаглашавања стратешких циљева и националних прописа са стратешким циљевима и прописима ЕУ представља питање реалне процене трошкова реформе система у одређеној области. Ово због чињенице да реформа система у појединим областима може бити изузетно сложена из различитих разлога међу којима се, углавном, околности ниског нивоа економске развијености и застареле привредне структуре појављују као основно образложење. Један од таквих примера је и област климатских промена где се подразумева примена синхронизованих мера у различитим секторима. Огромни трошкови које примена мера носи са собом, сагледавање реалних могућности да

18) За искуства Европске комисије видети нпр: Impact Assessment, Accompanying the document, Proposal for a Directive of the European Parliament and of the Council amending Directive 2006/66/EC on batteries and accumulators and waste batteries and accumulators as regards the placing on the market of portable batteries and accumulators containing cadmium intended for use in cordless power tools (Процену утицаја Предлога за измене и допуне Директиве 2006/66/ЕЦ о батеријама и акумулаторима и отпадним батеријама и акумулаторима) (Brussels, 26.3.2012, SWD (2012) 66 final, http://ec.europa.eu/governance/impact/ia_carried_out/docs/ia_2012/swd_2012_0066_en.pdf). У случају Америчке агенције за животну средину видети нпр. *Regulatory Impact Analysis for the Proposed Revisions to the National Ambient Air Quality Standards for Particulate Matter*, US EPA-452/R-12-003. June 2012, http://www.epa.gov/ttnecas1/regdata/RIAs/PMRIACombinedFile_Bookmarked.pdf; Или пример из Ирске: *Regulatory Impact Analysis on Proposed Legislation to Increase Levies on Plastic Shopping Bags and Certain Waste Facilities*, AP EnvEcon Limited, Dublin, 2008. <http://www.environ.ie/en/Legislation/Environment/Waste/WasteManagement/FileDownload,21599,en.pdf>. (9.11.203). Хрватска је донела посебан закон који регулише ова питања.

19) За неке аспекте, када су у питању закони о потврђивању међународних уговора, видети код: Драгољуб Тодић, „Међународни уговори и (могуће) слабости процеса потврђивања“, *Међународна политика*, бр. 4/2013, стр.5-19.

20) Изменама Пословника Владе из 2013. године (Сл. гласник РС, бр. 30/2013) нису извршене измене у делу који се односи на анализу ефеката прописа.

држава кандидат за чланство у ЕУ достигне пожељан ниво усклађивања националних циљева са циљевима ЕУ представља једно од претходних питања. Постојеће слабости законодавне процедуре у РС упућују на закључак да изазови и препреке које стоје на том путу најчешће нису реално сагледане на начин да се сагледају што реалније трошкови предложених промена. Трошкови реформе система, тј. примене прописа ЕУ нарочито су значајни у појединим привредним секторима. За илустрацију се може навести чињеница да у изради Стратегије развоја енергетике Републике Србије до 2025. године са пројекцијама до 2030. године (Предлог), предлагач није имао обавезу да изради анализу ефеката овог документа (чак ни анализу ефеката у релативно поједностављеној форми у којој се она тренутно ради и на чију примену се може упутити више замерки).²¹⁾ Дакле, није потребна израда анализе ефеката документа за чије спровођење ће у периоду до 2030. године, према подацима из истог документа, бити потребно 14.366 милијарди евра.²²⁾ Област животне средине има неколико специфичности условљеним чињеницом да трошкови у овој области задиру у различите привредне секторе и није их једноставно исказати. Процењује се да 83% од укупних трошкова апроксимације (10,6 милијарди евра) отпада на пет директива које се односе на управљање комуналним отпадним водама (91/271/ЕЕЦ), воду за пиће (98/83/ЕЦ), нитрате (91/676/ЕЕЦ), чврсти комунални отпад, амбалажу (94/62/ЕЦ), отпад од електричне и електронске опреме (2002/96/ЕЦ), отпадне батерије (2002/95/ЕЦ) и велика постројења за сагоревање (2001/80/ЕЦ).²³⁾

Тумачење садржаја и места „националних интереса“ може се повезати и са могућности, односно квалитетом учешћа јавности у процесу креирања политика и припреми и усвајању прописа. У теоријском смислу значај јавности за процес креирања политика и припрему и усвајање прописа има своје дубље корене и шире значење иако се то питање, најчешће, поједностављено своди на техничка питања повезана са обавештавањем јавности и прикупљањем мишљења појединаца и организација цивилног друштва о неком документу, пропису, идеји, итд. Отуда се учешће јавности у креирању политика и њиховој операционализацији у норме неких

21) Видети тачку V Образложења уз Предлог Стратегије развоја енергетике Републике Србије до 2025. године са пројекцијама до 2030. године, 15.1.2014. стр. 17.

22) *Ибид.* стр. 17.

23) *Национална стратегија за апроксимацију у области животне средине за Републику Србију*, Влада Републике Србије Београд, 2011. стр. 12-13.

прописа узима као нека врста претпоставке квалитета идеја које се претачу у стратешке циљеве, односно систем норми, њихове спроводивости и резултата. У том контексту се национални интерес доводи у вези са постојаности и чврстином система вредности и прогреса у целини и као таквих.

Постојећи систем усклађивања националних политика и прописа са политикама и прописима ЕУ не гарантује квалитетно учешће јавности, из неколико разлога. Најпре, према решењима садржаним у Пословнику Владе учешће јавности није обавезно за неке врсте аката које Влада усваја у контексту процеса европских интеграција. Припрема и доношење подзаконских аката у пракси је показала различите проблеме (од непоштовања законом прописаних рокова, преко праксе широког регулисања различитих питања подзаконским прописом чиме се може да утуче и на суштину законских решења, до одсуства учешћа заинтересованих субјеката у процесу припреме и усвајања подзаконских аката, итд). Потом, процедура учешћа јавности се своди, највећим делом, на формално организовање јавне расправе, без чврстих гаранција квалитета саме процедуре која би требало да обезбеди и стварно учешће грађана и партнерски однос предлагача прописа и заинтересоване јавности. Отуда, препознавање и идентификација националних интереса, без обзира како их тачно дефинисали, остаје већим делом у сфери релативно произвољних процена предлагача стратешких докумената, односно прописа.

ЛИТЕРАТУРА

А) Документи и прописи

- Documents concerning the accession to the European communities of the Kingdom of Denmark, Ireland, the kingdom of Norway and the united kingdom of Great Britain and Northern Ireland, *OJ L 73*, 27.3.1972, p. 20-46.
- *Национална стратегија за апроксимацију у области животне средине за Републику Србију*, Влада Републике Србије Београд, 2011.
- *Општа позиција ЕУ*, Састанак на нивоу министара на ком се отвара међувладина конференција о приступању Србије Европској унији, 2014. http://www.seio.gov.rs/upload/documents/pristupni_pregovori/pregovaracki_okvir.pdf. (9.2.2014).
- *Предлог Стратегије развоја енергетике Републике Србије до 2025. Године са пројекцијама до 2030. године*, 15.1.2014.

- *Regulatory Impact Analysis for the Proposed Revisions to the National Ambient Air Quality Standards for Particulate Matter*, US EPA-452/R-12-003. June 2012, http://www.epa.gov/ttnecas1/regdata/RIAs/PMRIACombinedFile_Bookmarked.pdf. (7.3.2014).
 - *Regulatory Impact Analysis on Proposed Legislation to Increase Levies on Plastic Shopping Bags and Certain Waste Facilities*, AP EnvEcon Limited, Dublin, 2008. <http://www.environ.ie/en/Legislation/Environment/Waste/WasteManagement/FileDownload,21599,en.pdf>. (7.3.2014).
 - Резолуција о придруживању Европској унији коју је Народна скупштина Републике Србије усвојила 14. октобра 2004, године. http://www.seio.gov.rs/upload/documents/nacionalna_dokumenta/RS48-04.pdf. (4.7.2014).
 - Уредба о организацији и начину рада државне управе (“Службени лист ЦГ”, бр. 5/2012, 25/2012, 61/2012, 20/2013, 17/2014).
 - Закон о државној управи („Службени гласник РС”, бр. 79/2005, 101/2007, 95/2010),
 - Закон о министарствима („Службени гласник РС”, бр. 44/14)
 - Закон о Народној скупштини („Службени гласник РС”, бр. 9/10)
 - Закон о потврђивању Конвенције о доступности информација, учешћу јавности у доношењу одлука и праву на правну заштиту у питањима животне средине („Службени гласник РС – Међународни уговори”, бр. 38/09)
 - Пословник Владе („Службени гласник РС”, бр. 61/06, 69/08, 88/09, 33/10, 69/10, 20/11, 37/11, 30/13, 76/14)
 - Пословник Народне скупштине РС („Службени гласник РС”, бр. 52/10)
 - Јединствена методолошка правила за израду прописа („Службени гласник РС”, бр. 21/10),
- Б) Ауторски текстови
- Bobić Maја, Todić Dragoljub, „National“ and „Supranational“ in the EU accession process and harmonisation of national regulations with EU regulations (Example of regulations in the field of environment), in Thematic Proceeding: Petrović, P., Radaković, M., (Eds) *National and European Identity in the Process of European Integration* (International Conference, Belgrade, 28-29 June 2012), Institute of International Politics and Economics, Belgrade, 2013. pp. 97-110.
 - McCabe David, The idea of the national interest, *The Philosophical Forum*, Volume XXX, No. 2, June 1999, pp. 91, 92.
 - Oppenheim, Felix. Foreign Policy, Rationality and Morality, *Ratio Juris*. Vol. 15 No. 1 March 2002, pp. 1–15.
 - Радојчић Мирјана, Србија и Европска унија – етика једног међународно-политичког односа, *Српска политичка мисао*, 4/2011, стр. 153-168;

- Степић Миломир, Геополитичност ширења Европске уније и положај Србије, *Српска политичка мисао*, бр. 1/2010. стр. 17-42;
- Суботић Момчило, Србија и Европска унија, *Српска политичка мисао*, бр. 1/2010. стр. 43-66.
- CareuSean, Undivided Loyalties Is National Identity an Obstacle to European Integration? *European Union Politics* [1465-1165(200212)3:4] Vol. 3 (4), pp. 387–413.
- Тодић Драгољуб, Грбић Владимир, Антевски Мирослав, *Придруживање Европској унији и одрживи развој*, Београд, Институт за међународну политику и привреду, 2014.
- Тодић Драгољуб, „Међународни уговори и (могуће) слабости процеса потврђивања”, *Међународна политика*, бр. 4/2013, стр.5-19.
- Welds Jutta, Constructing National Interests, *European Journal of International Relations*, 1996, Vol. 2(3), pp. 275-318.

Dragoljub Todić

EUROPEAN INTEGRATIONS AND THE NATIONAL INTERESTS

Resume

The question of the relationship between membership in the European Union (EU) and national specificities and interests, i.e. the possibility and the need to respect the national interests, is the general framework of the analysis. As indicators of such opportunities different criteria could be taken into account, such as: a) the nature and the content of some of the EU legislation (to what extent do those allow the acknowledgment of national specificities), b) the conditions for EU membership (whether the national interests are perceived as a condition, right or obligation in accordance to the criteria for EU membership), c) the practice of contracting transitional deadlines for concluding the Association Agreement (the extent to which it differs from country to country depending on the level of economic development and the situation in certain areas, etc.). The separate part of the paper analyzes the question of how and to what extent the existing process of policy and adoption of the regulations in the Republic of Serbia (RS) recognizes the category of “the national interest”. The constitutive element of the concept of “the national interest” is the specific situation in the RS and, consequently, the existence of its obligation to respect the process of creating and implementing national policies, and the preparation and

adoption of regulations. The analysis examines RS regulations governing the process of preparation and adoption of strategic documents, i.e. the regulations governing the process of preparation and adoption of regulations. The analysis is in particular concerned with the procedures related to the harmonization of national legislation with EU regulations (regulatory impact assessment, public participation, etc). The author concludes that the EU accession process allows only to a certain extent national specificities to be taken into account. However, it also notes that in the case of the RS, the process of the alignment with EU rules does not provide the conditions for the recognition of specific circumstances and “national interests”.

Key words: national interests, the Republic of Serbia, the European Union, EU, the legislative process, the harmonization of legislation, regulatory impact assessment, table compliance regulations, the costs of the implementation of rules, public participation.

Стеван Г. Недељковић
Факултет политичких наука, Београд

ДЕЛОТВОРНИ МУЛТИЛАТЕРАЛИЗАМ ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ: РАЗЛОЗИ УСПОСТАВЉАЊА И (НЕ)УСПЕХА У ПРИМЕНИ КОНЦЕПТА

Сажетак

Време глобалне међузависности и међуповезаности поставило је пред државе, али и друге актере глобалне политике, изазов промена и прилагођавања до тадашњих стратегија деловања. Такви захтеви нису мимоишли ни Европску унију чији је сложени апарат одлучивања често показивао тромост у времену када су биле потребне хитре одлуке. Европска унија је, препознавши промене у глобалном систему, настојала да кроз концепт „делотворног мултилатерализма“ одговори на постојеће изазове, али и да реши деценијске проблеме некохерентности у сопственом спољнополитичком деловању. Наше истраживање има за циљ да пронађе разлоге одабира делотворног мултилатерализма за поуздану „стратегију“ Европске уније у односима са светом, као и да путем емпиријске анализе истражи да ли је концепт произвео жељене резултате. Испитивање примене делотворног мултилатерализма у пракси биће вршено кроз анализу деловања Уније у „Мадридском квартету“, приликом реформе Уједињених нација и током кризе у Либији.

Кључне речи: Европска унија, делотворни мултилатерализам, спољна политика, кохерентност, Европска стратегија безбедности.

Рочетак двадесет и првог века обележен је променама, које су по својој брзини, дубини и обухвату незабележене у досадашњој историји. Захватају све области и све актере друштвеног деловања,

а стари обрасци одговора на глобалне изазове и проблеме показују све мање ефикасности у предупређивању, управљању и сузбијању криза. Европска унија је препознала промене у глобалном систему и потребу за мултилатералним деловањем у суочавању са проблемима. Шта више, Европска унија настаје и развија се као мултилатерална творевина чије је један од кључних задатака усклађивање различитих политика држава чланица. Ипак, постизање кохерентности и конзистентности у деловању према споља било је место где је Европска унија најчешће губила међународни кредибилитет.

Спољно деловање Уније, посматрано кроз представљање на бројним међународним форумима и у организацијама, кроз однос између држава чланица и институција и међу чланицама, будило је интересовање бројних истраживача. Наметала су се питања актерства Европске уније, способности њеног самосталног деловања у глобалној арени и врсте моћи коју поседује (нормативна, интегративна, цивилна и друге). Делотворни мултилатерализам један је од концепата који су завредили пажњу аутора. Одређујући га као један од три кључна стратешка циља у Европској стратегији безбедности¹⁾, Европска унија га је учинила предметом расправе широког круга академске заједнице.

Кључне разлоге нашег опредељења да за тему одаберемо делотворни мултилатерализам Европске уније проналазимо у контроверзама које је изазвала његова десетогодишња примена и потреби дефинисања доктрине спољнополитичког деловања Уније. Такође, разлоге темељимо на чињеници да смо у делотворном мултилатерализму пронашли најочитији пример проблема јаза између онога што „политички одлучиоци могу и желе да ураде“²⁾ или „јаза између способности и очекивања“.³⁾ Настојаћемо да у раду одговоримо на два сржна питања: прво, зашто је Европска унија одабрала делотворни мултилатерализам за један од кључних стратешких циљева и стратегију односа према другим актерима глобалних односа и друго, да ли је делотворни мултилатерализам подигао ниво кохе-

1) „European Security Strategy: A Secure Europe in a Better World“, European Council, Brussels, 2003.

2) Pascal Vennesson, „Europe’s Grand Strategy: The Search for a Postmodern Realism“, in: Nicola Casarini and Constanza Musu (eds.), *European Foreign Policy in an Evolving International System: The Road Towards Convergence*, Palgrave Macmillan, New York, 2007, p. 14.

3) Christopher Hill and William Wallace, „Introduction: actions and actors“, in: Christopher Hill (ed.), *The Actors in Europe’s Foreign Policy*, Routledge, London, 1996, p. 5.

рентности заједничких политика Уније? Анализом периода који је претходио усвајању Европске стратегије безбедности, покушаћемо да пронађемо темеље политике делотворног мултилатерализма. Утврдићемо зашто је Европска унија у политици делотворног мултилатерализма препознала кључни стратешки циљ и механизам развоја „снажнијег међународног друштва, са институцијама које добро функционишу и међународног поретка заснованог на правилима“.⁴⁾ Такође, покушаћемо да кроз анализу функционисања „Мадридског квартета (Madrid Quartet)⁵⁾, процеса преговора о реформи Уједињених нација и одговора на кризу у Либији, укажемо на све проблеме са којима се Европска унија суочавала у настојањима примене политике делотворног мултилатерализма.

1. ДЕЛОТВОРНИ МУЛТИЛАТЕРАЛИЗАМ – УСПОСТАВЉАЊЕ, ЗНАЧЕЊЕ, И РАЗВОЈ КОНЦЕПТА

Иако мултилатерализам није нов појам, а његова пракса сеже вековима у историју, са тешкоћама његовог дефинисања аутори се сусрећу и данас. Сагласни су у томе да нема дефиниције која би била довољно широка да обухвати све његове форме, структуре и праксе. Такође, нужно је мултилатерализам разумети као процес, а не као стање, јер актери својим деловањем чине да мултилатерализам временом добија нове облике, структуре, па и придеве уз име. Тако данас говоримо о „клуб моделу мултилатералне сарадње“⁶⁾, „дисфункционалном“⁷⁾, „паралитичком мултилатерализму“⁸⁾, „мултилатерализму као прикривеном минилатерализму“⁹⁾ и другим облицима.

- 4) Pavle Janković (ur.), *Evropska strategija bezbednosti: bezbedna Evropa u boljem svetu*, ISAC Fond, Beograd, 2006, str. 14.
- 5) „Мадридски квартал“ или „Квартет на Средњем истоку“ успостављен је 2002. године у Мадриду са циљем ефикасног посредовања у конфликту између Израела и Палестина. Сачињавају га Уједињене нације, Сједињене Америчке Државе, Русија и Европска унија. До данас је одржано више од педесет састанака у различитим форматима, а последњи 27. септембра 2013.
- 6) Robert O. Keohane and Joseph S. Nye Jr., „The club model of multilateral cooperation and problems of democratic legitimacy“, in: Robert Keohane (ed.), *Power and Governance in Partially Globalized World*, Routledge, London, 2002, p. 219.
- 7) John van Oudenaren, „What is Multilateral?“, *Policy Review*, No. 117, 2003, pp. 33-47.
- 8) Robert Kagan, „Coalitions of the Unwilling“, *The Washington Post*, 17.10.2001.
- 9) Miles Kahler, „Multilateralism with Small and Large Numbers“, *International Organization*, vol. 46, no. 3, 1992, p. 685.

Мултилатерализам је најчешће представљен кроз два одређења која садрже готово исте елементе и која по свом значењу нису битно другачија. Прво је Роберта Кохејна (*Robert Keohane*) који мултилатерализам дефинише као „праксе усклађивања националних политика у групама од три или више држава кроз *ad hoc* аранжмане или путем институција“.¹⁰⁾ Сам Кохејн признаје да је мултилатерализам у теорији међународних односа служио више као „етикета за различите активности, него као концепт који дефинише истраживачки програм“.¹¹⁾ Другу је изнео Џон Церард Раги (*John Gerard Ruggie*), истичући да се мултилатерализам односи на „усклађено деловање између три или више држава на темељу општих правила понашања“.¹²⁾ Иако је тешко изградити дефиницију мултилатерализма која би била довољно обухватна за све његове форме и структуре, верујемо да свака форма мултилатерализма мора да садржи следеће елементе: да обухвата три или више актера, садржи сагласност око вредности мултилатералне форме коју актери чине, укључује одговорност за чињење/нечињење и спровођење договореног и подразумева висок ниво конзистентности у деловању актера који чине одређену мултилатералну форму.

Када узмемо у обзир тешкоће при дефинисању мултилатерализма, логично је да прикључење одреднице, делотворни (*effective*), изазива додатне проблеме. Као и мултилатерализам, појам делотворни или ефективни морамо посматрати кроз контекст јер за различите појединце, групе, организације, државе или друштва има различита значења. Прегледом радова о делотворном мултилатерализму утврђено је да постоје бројне несугласице око елемената, актера, односа, па чак и саме суштине делотворног мултилатерализма. Не постоји сагласног у литератури да ли делотворни мултилатерализам припада свим заинтересованим актерима у глобалним пословима или само државама, да ли свим државама или само оним које буду позване у „мултилатерални клуб“, да ли је

10) Robert O. Keohane, „Multilateralism: An Agenda for Research”, *International Journal*, vol. 45, no. 4, 1990, p. 731.

11) *Ibid.*

12) John Gerard Ruggie, „Multilateralism: Anatomy of an Institution”, *International Organization*, vol. 45, no. 3, 1992, p. 571.

„идеологија“¹³⁾, „принцип спољне политике“¹⁴⁾, „стратешка политика“¹⁵⁾ или „кључни елемент спољног деловања ЕУ“¹⁶⁾

Важно је напоменути да Европска унија није била прва која је употребила концепт „делотворни мултилатерализам“. Две године пре Европске стратегије безбедности, Роберт Кејган (*Robert Kagan*) употребио је „делотворни мултилатерализам“ као концепт који стоји на супрот „паралитичком мултилатерализму“.¹⁷⁾ За пример делотворног мултилатерализма одабрао је Заливски рат (*Gulf War*) и наводи да су за његову примену увек потребна два корака. Први, који захтева унилатералну одређеност да се делује и други, политику мултилатерализма кроз грађење „коалиције вољних“ – коалиције држава које желе и могу да помогну.

Концепт делотворног мултилатерализма у разумевању Европске уније битно је другачији. Прокламован је у форми једног од три стратешка циља¹⁸⁾ Европске уније усвајањем „Европске стратегије безбедности: безбедна Европа у бољем свету (*European Security Strategy: A Secure Europe In A Better World*)“, 12. децембра 2003. године. Иако се у Стратегији делотворни мултилатерализам не дефинише нити објашњава, наведени су његови кључни елементи: снажно међународно друштво, међународне институције које добро функционишу и међународни поредак заснован на правилима.¹⁹⁾ Период након усвајања Стратегија обележен је преплављеношћу бројних докумената институција Европске уније мултилатерализмом као начином суочавања са глобалним изазовима и претњама. Група аутора са Универзитета у Лувену исправно је запазила да се након усвајања Стратегије „делотворни мултилатерализам развија

13) Joachim Alexander Koops, *The European Union as an Integrative Power? Assessing the EU's 'Effective Multilateralism' Towards NATO and the United Nations*, Brussels University Press, Brussels, 2011.

14) Sieglinde Gstöhl, „EU Diplomacy After Lisbon: More Effective Multilateralism?“, *Brown Journal of World Affairs*, vol. 17, no. 2, 2011, pp. 181-191.

15) Kennedy Graham and Tânia Felício, „Regional Organizations and Collective Security: the Role of the European Union“, in: Daniel Ortega (ed.), *Towards Effective Multilateralism: The EU and the UN: Partners in Crisis Management*, EPC Working Paper No. 13, 2004. p. 5.

16) Morten Knudsen, *The EU, the UN and Effective Multilateralism: The Case of UN Reform*, (Dostupno na URL: http://www.ies.be/files/repo/conference2008/EUinIA_II_1_Knudsen-revised.pdf, pristupljeno: 20.05.2015.)

17) Videti u: Robert Kagan, „Coalitions of the Unwilling“, *The Washington Post*, 17.10.2001.

18) Поред делотворног мултилатерализма, стратешки циљеви Европске уније наведени у Европској стратегији безбедности су: суочавање са претњама и изградња безбедности у суседству.

19) „European Security Strategy: A Secure Europe in a Better World“, European Council, Brussels, 2003.

у истинску мантру која води читав приступ спољним односима које предузима Европска унија²⁰⁾.

Кључне дефиниције делотворног мултилатерализма можемо сврстати у две групе: прву, где проналазимо опште/ванконтекстуалне дефиниције делотворног мултилатерализма и другу, где се делотворни мултилатерализам посматра кроз контекст политика Европске уније.

1.1. Ванконтекстуалне дефиниције делотворног мултилатерализма.

Sven Biscop	2004.	Делотворни мултилатерализам представља ефикасан систем глобалне владавине, односно, систем који на глобалној равни може да обезбеди оно што државе обезбеђују на националној равни.
Kennedy Graham and Tânia Felício	2005.	Делотворни мултилатерализам представља учешће у међународном одлучивању и усклађивању процедура најзначајнијих и најрепрезентативнијих држава у међународном систему.
Álvaro de Vasconcelos	2008.	Делотворни мултилатерализам је систем који омогућава државама које чине међународну заједницу да делују заједно у суочавању са изазовима и заједно решавају проблеме.

1.2. Дефиниције делотворног мултилатерализма у контексту ЕУ

José Manuel Barroso	2004.	Делотворни мултилатерализам је специфична спољнополитичка филозофија коју спроводи Европска унија
Katie Verlin Laatikainen and Karen E. Smith	2006.	Делотворни мултилатерализам значи учинити међународне организације и споразуме ефикасним.
Sussane Gratius	2011.	Делотворни мултилатерализам је кључни циљ Европске уније и мрежа за односе са стратешким партнерима. Он је пут ка глобалној владавини и ефикасном управљању мултиполарношћу.

Мултилатерализам остаје и данас декларативно доминантни приступ Европске уније у односу са државама, организацијама и представљању интереса Уније на глобалним форумима. Често се истиче како је „посвећеност Европске уније мултилатерализму одређујући принцип њене спољне политике“²¹⁾ Такође, изјаве зва-

20) Jan Wouters, Sijbren de Jong and Philip De Man, *The EU's Commitment to Effective multilateralism in the Field of Security: Theory and Practice*, Leuven Centre for Global Governance Studies, Working Paper No. 45, 2010, p. 12.

21) „Communication from the Commission to the Council and the European Parliament“, *The European Union and the United Nations: the choice of multilateralism*, COM(2003) 526 final, 10 September 2003, p. 1.

ничника Европске уније обилују речима о мултилатерализму као „једином ефикасном приступу у суочавању не само са финансијским и економским проблемима који обликују агенду данас, већ и са читавом групом изазова са којим ће се наша планета суочавати у будућности: од енергетске безбедности до климатских промена, од пандемија до међународног тероризма“.²²⁾ Међутим, приликом истраживања праксе спровођења концепта у одрживу уочавамо бројне потешкоће са којима се Европска унија суочавала. Делотворни мултилатерализам који је требало да послужи као „лек“ у постизању кохезије, често је био место раздора између појединих држава чланица и институција Европске уније. Ипак, не треба да чуди истрајна посвећеност Европске уније идејама мултилатерализма упркос бројним проблемима на путу претварања декларативне у реалну политику. Мултилатерализам, после почетног заноса четрдесетих и обнове идеја седамдесетих, постаје поново централна идеја бројних актера глобалних односа. Његова привлачност по правилу је снажила у време великих криза и покушаја успостављања система којим би се ефикасно сузбиле њене последице.

2. ДЕЛОТВОРНИ МУЛТИЛАТЕРАЛИЗАМ У ЕВРОПСКОЈ СТРАТЕГИЈИ БЕЗБЕДНОСТИ

Европски савет усваја 2003. године Европску стратегију безбедности, први стратешки документ Европске уније из области безбедности и одбране. Усвојена је у време када су терористички напади потврдили да се простор и време сужавају, да се проблеми „преливају преко граница“²³⁾ и да путују „без пасоша“.²⁴⁾ Европска унија је настојала да кроз Стратегију идентификује кључне савремене изазове безбедности и предложи механизме за њихово предупређивање. Кључни партнери пронађени су Уједињеним нацијама (*United Nations*) и Организацији северно-атлантског уговора (*North Atlantic Treaty Organization*), док важно место у глобалном управљању додељују и регионалним организацијама као што су АСЕАН (*Association of Southeast Asian Nations*) МЕРКОСУР (*Mercao Común del Sur*), Афричка унија (*African Union*) и друге.

22) Benita Ferrero-Waldner, *Effective multilateralism: Building for a better tomorrow*, Speech at the High Level Meeting on European Union and United Nations: Towards effective multilateralism, Barcelona, April 14, 2009.

23) Farid Zakarija, *Post-američki svet*, Heliks, Smederevo, 2009, str. 13.

24) Kofi A. Annan, „What Is the International Community? Problems Without Passports“, *Foreign Policy*, vol. 132, no. 5, 2002, p. 30.

Процес дубљег политичког интегрисања држава чланица обе-лежен је са два међусобно супротстављена процеса: тежњи да се одржи *status quo* нивоа заједничких политика и жељи за дубљом интеграцијом. О имену приступа приликом усвајања Европске стратегије безбедности није било пуно расправе, чак ни о речима које одређују циљеве и мете приступа. Можда се баш зато његово спровођење показало теже остваривим. Изгледа да се код доношења Европске стратегије безбедности Европска унија определила за другачији приступ од дотадашњег – јасни циљеви воде до успеха у спровођењу. Договорен је концепт делотворног мултилатерализма, а да његово значење није ближе одређено. Нису договорени конкретни механизми и инструменти за његово спровођење, већ су понуђена само општа начела на којима међународни систем треба бити изграђен.

Контекст усвајања Европске стратегије безбедности није био ни мало повољан по Европску унију. Стратегија је усвојена у време када је неслагањем око политике према Ираку „исмејана гео-политичка визија Европске уније“²⁵⁾ када долази до поделе на „стару и нову Европу, Европљање и Атлантисте“²⁶⁾ и када се Европа суочава са захтевима да претакањем економске у политичку и војну моћ преузме или подели одговорност за проблеме у глобалној арени.

Унија се нашла пред захтевима подизања функционалности глобалног система у тренуцима када је њена Заједничка спољна и политика безбедности била на стакленим ногама. Такође, суочавала се са очекивањима за решавање кризе, онда када и сама није могла да пронађе механизме за сузбијање унутрашњих проблема. Међутим, поједини аутори су време кризе и промена у глобалним односима видели као прилику за појачану улогу Европске уније у глобалним пословима. Наиме, Џефри Луис истиче да „...док моћ Сједињених Америчких Држава опада, а Кина испољава несигурност око своје глобалне улоге, ЕУ сасвим сигурно има потенцијал да упражњава утицај у светским пословима“²⁷⁾

25) David P. Calleo, „The Broken West“, *Survival*, vol. 46, no. 3, 2004, p. 32.

26) Jeffrey Lewis, „EU Policy on the Iraq War and its Aftermath: The Breakdown and Revival of Consensus-based Decision-making“, in: Daniel C. Thomas (ed.), *Making EU Foreign Policy: National Preferences, European Norms and Common Policies*, Palgrave Macmillan, New York, 2011, p. 70.

27) Daniel C. Thomas, „The Challenge for EU Foreign Policy“, in: Daniel C. Thomas (ed.), *Making EU Foreign Policy: National Preferences, European Norms and Common Policies*, Palgrave Macmillan, New York, 2011, p. 3.

Делотворни мултилатерализам проистекао је из целокупног контекста као приступ за решавање проблема унутрашњег и спољног деловања Европске уније. Верујемо да је Унија одабрала делотворни мултилатерализам из следећих разлога: прво, Унији је био потребан одређени симбол заједништва у условима кризе у спољнополитичком деловању; друго, делотворни мултилатерализам је требало да послужи за јачање Уније као актера у глобалним пословима и треће, требало је да доведе до смиривања тензија у трансатлантским односима.

3. КРИЗА ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ УЗРОКОВАНА ИНТЕРВЕНЦИЈОМ У ИРАКУ

Неуспех унутрашње кохезије око начина деловања по питању Ирака навео је бројне ауторе да изнесу тврдње како су „механизми консултовања и изградње консензуса у процесу спољнополитичког одлучивања ЕУ или фиктивни или неповратно сломљени“.²⁸⁾ Према речима Мајкла Смита (*Michael Smith*) интервеницијом у Ираку прекршен је један од суштинских принципа спољног деловања Уније, према Уговорима и у пракси, да „државе чланице морају избегавати ушанчене позиције о важним спољнополитичким питањима без претходних консултација са својим партнерима“.²⁹⁾

„Излетања“ са трасе у пракси било и раније, али никада разлике нису било толико видљиве, а последице толико болне. Иако је састанак министара спољних послова ЕУ (који је претходио наведеним догађајима) успео да изиходује „најмањим заједничким именитељем“, „писмо осморке“ (*Letter of Eight*)³⁰⁾ и касније „писмо из Виљнуса“ (*Vilnius Letter*)³¹⁾, заиста су поделили Европску унију на два дела – на старе и нове, Европљане и Атлантисте. „Стару Евро-

28) Jeffrey Lewis, “EU Policy on the Iraq War and its Aftermath: The Breakdown and Revival of Consensus-based Decision-making”, in: Daniel C. Thomas (Ed.), *Making EU Foreign Policy: National Preferences, European Norms and Common Policies*, Palgrave Macmillan, New York, 2011, p. 70.

29) Michael E. Smith, „Institutionalization, Policy Adaptation and European Foreign Policy Cooperation”, *European Journal of International Relations*, vol. 10, no. 1, 2004, p. 101.

30) „Писмо осморке“ објављено је 30.01.2003, само три дана након састанка министара, и у њему су Чешка, Данска, Мађарска, Италија, Пољска, Шпанија и Уједињено Краљевство оптужили Садама Хусеина за развој оружја за масовно уништење и суштински подржали САД одвојено од других држава Уније.

31) Писмо из Виљнуса су, уз координацију Шпаније и Уједињеног Краљевства, потписале Албанија, Хрватска, Бугарска, Чешка, Естонија, Летонија, Литванија, Македонија, Румунија и Словачка дајући недвосмислену подршку инвазији у Ираку.

пу“ предводеле су Француска, Немачка и Белгија, док су „нове чланице“ биле предвођене Уједињеним Краљевством и Шпанијом. Наводи се чак и пример како су 29. јануара 2003, вече пре објављивања „Писма осморке“, Жак Ширак (*Jacques Chirac*) и Тони Блер (*Tony Blair*) имали телефонски разговор, али да говора о „писму“ није било.³²⁾ Инвазијом „коалиције вољних“ избегнут је вето Савета безбедности Уједињених нација, унилатерализам је одабран наместо мултилатерализма, а Европска унија била је поражена. Јоаким Копс (*Joachim Koops*) истиче како су „...државе чланице жртвовале дугорочне добитке (Заједничка спољна и политика безбедности), зарад краткорочних (независна спољна политика и улазак у рат са Ираком)“.³³⁾

Након инвазије било је потребно обновити јединство Европске уније. Француска, Немачка и Уједињено Краљевство су заједно предложиле Хавијеру Солани (*Javier Solana*), Високом представнику за Заједничку спољну и политику безбедности, да изради стратешки документ из области спољне политике и безбедности. Високи представник је изнео предлог Стратегије на јунском Самиту ЕУ у Солуну, а уз мање ревизије она је и усвојена 12. децембра 2003. године. Стратешки циљ оличен у делотворном мултилатерализму требало је да буде идеја водиља Европске уније у односима са другим државама и организацијама, да подигне унутрашњу кохерентност Уније, али и да потврди како криза око Ирака није урушила темеље и вредности на којим ЕУ почива.

4. ДЕЛОТВОРНИ МУЛТИЛАТЕРАЛИЗАМ И ЈАЧАЊЕ УНИЈЕ У ГЛОБАЛНИМ ПОСЛОВИМА

Одређени елементи спољног представљања Европске уније/ Европских заједница датирају још Европске заједнице за угаљ и челик. Прва Канцеларија за везу (*Liaison Office*) Европске заједнице отворена је у Вашингтону 1954. године, а прва дипломатска мисија 1956. у Лондону. Међутим, напредак у политичкој сарадњи био је онемогућен услед различитих концепција лидера држава чланица о њеном развоју. Фушеов план је доживео неуспех 1962.

32) Видети у: Jeffrey Lewis, “EU Policy on the Iraq War and its Aftermath: The Breakdown and Revival of Consensus-based Decision-making“, in: Daniel C. Thomas (ed.), *Making EU Foreign Policy: National Preferences, European Norms and Common Policies*, Palgrave Macmillan, New York, 2011, pp. 70-91.

33) Joachim Alexander Koops, *The European Union as an Integrative Power? Assessing the EU's 'Effective Multilateralism' Towards NATO and the United Nations*, p. 69.

године, али је механизам консултација назван Европска политичка сарадња (European Political Cooperation EPC) успостављен 1970. године.

Осамдесетих и деведесетих година двадесетог века Европске заједнице/Европска унија стиче привлачност, или у лексикону Џозефа Наја, „меку моћ“. „Мека моћ“ је носила са собом и дозу одговорности за стабилност и очување међународног система. Европска уније постаје један од највећих светских донатора, али је веће ангажовање на глобалној равни захтевало и заједничке политике. Требало је у широком спектру различитих интереса држава чланица пронаћи оне заједничке, а затим их преточити у делотворне политике. Међутим, тај процес није ишао лако.

Деведесетих година Европска унија институционализује своје спољно деловање. Систем међувладиних неформалних консултација, у оквиру Европске политичке сарадње, настављен је у том облику све до ратификације Уговора из Мастрихта (Уговора о Европској унији) 1993. године и успостављања другог стуба Европске уније, Заједничке спољне и политике безбедности. Уговором из Амстердама успостављена је у функција Високог представника за Заједничку спољну и политику безбедности, а Европска унија наставља да тежи заједничком представљању у готово свим организацијама и на свим светским форумима.

Међутим, заједничко представљање је само један од елемената у постизању кохерентности одређеног актера. Заједничко спољно деловање Уније показало се изразито некохерентним током деведесетих година двадесетог и почетком прве деценије двадесет и првог века. Почевши од некоординисаног признавања бивших југословенских република, преко неуспешног одговора у предупредивању и решавању сукоба у бившој Југославији и бомбардовања Савезне Републике Југославије, све до Ирака, Европска унија готово да није ефикасно одговорила ни на једну кризу у међународним односима, чак ни у „свом дворишту“. Са друге стране, Европска унија је желела, а други су то од ње и очекивали, да превазиђе болест „економски цин, политички патуљак и војни црв“³⁴⁾ и постане одговоран и функционалан члан глобалних односа.

34) Одредница је преузета од бившег министра спољних послова Белгија, Марка Ајскенса (*Marc Eiskens*) који је на наведен начин описао Европске заједнице уочи првог Заливског рата.

Делотворни мултилатерализам био је плод настојања да се формулише „концептуална категоризација која на прави начин обухвата сложеност повећаног учешћа ЕУ у светској политици“.³⁵⁾ У „игри речи“, делотворни мултилатерализам се чинио као концептуална категорија која на најбољи начин описује договорени приступ Европске уније у глобалним односима. Делотворни мултилатерализам је требало да ојача Европску унију у глобалним односима дајући јој глобалну визију стабилног међународног система, снажних институција и међународних односа заснованих на јасним правилима, а не на сили и моћи.

Тежње Европске уније да јединствено делује у глобалним пословима нису неразумљиве. Државе чланице су још седамдесетих година добро разумеле да европски континент престаје да буде економски и политички, а све мање и културни „центар света“. Схватиле су и да Европа мора бити „уједињена и све више једногласна, уколико жели да буде саслушана и игра одговарајућу улогу у свету“.³⁶⁾ Ипак, све до данас Европа није успела да развије политике које би њено деловање учиниле кохерентнијим и мање налик међународним организацијама, а више националним државама. Прва два разлога одабира делотворног мултилатерализма за приступ у глобалним односима, подизање унутрашњег јединства у време кризе и јачање утицаја у глобалним пословима, нераскидиво су повезана. Без кохерентности у глобалном деловању тешко је очекивати да Унија може постати постати носилац промена у било којој организацији или светском форуму.

5. ДЕЛОТВОРНИ МУЛТИЛАТЕРАЛИЗАМ ЗА „ОПОРАВАК“ ТРАНСАТЛАНТСКИХ ОДНОСА

Тензије у трансатлантским односима присутне су од формирање Организације северноатлантског уговора (НАТО) и Европских заједница (ЕЗ). Обим учешћа који је требало Сједињене Америчке Државе да имају у обе структуре³⁷⁾ био је предмет расправа ме-

35) Ian Manners and Richard Whitman, „The ‘difference engine’; constructing and representing the international identity of the European Union”, *Journal of European Public Policy*, vol. 10, no. 3, 2003, p. 23.

36) First Report of the Foreign Ministers to the Heads of States and Government of the European Community of 27. October 1970. (Davignon Report), cited in: Christopher Hill and Karen Smith (eds.), *European Foreign Policy: Key Documents*, Routledge, London, 2000, p. 76.

37) Под учешћем Сједињених Америчких Држава у структурама подразумевамо формално учешће у Организацији северноатлантског уговора и неформално учешће у Европским

ђу државама чланицама ЕЗ. Ипак, узајамна међузависност и приврженост појединих држава Европске заједнице САД, одржале су трансатлантске односе неупитним и неопходним све до завршетка Хладног рата и распада Совјетског савеза.

Потреба за редефинисањем трансатлантских односа јавиле су се са завршетком Хладног рата и отклањањем кључне безбедносне претње по чланице Уније, страха од совјетске инвазије на неку од држава чланица. Поново јачају тежње ка европској заједничкој политици у области безбедности и спољне политике која би била одвојена од Америке. Ипак, иако је кључна безбедносна претња отклоњења, приврженост одређених држава чланица САД је остала.

Често се у литератури као највећа препрека кохерентној и конзистентној политици Европске уније издваја утицај САД на поједине чланице Уније. Проблем назван „слон у соби“³⁸⁾ истиче се и као препрека дубљој политичкој интеграцији Уније. Проблем „слона“ посебно је био уочљив за време припреме за инвазију на Ирак и окупљања „Коалиције вољних“. Ирак је „пољуљао кредибилитет Европске уније као међународног актера“.³⁹⁾ Давањем предности атлантском приступу „решавања проблема“, наместо европском, и неуспехом у изградњи заједничког става произведен је двоструки проблем: први, криза у односима „невољних“ и САД и други, тензије међу државама које јесу и оним које нису подржале америчку инвазију на Ирак.

Након почетне затегнутости у односима требало је потврдити приврженост трансатлантском партнерству и тиме изнова побољшати односе међу чланицама Уније, а то је и учињено Европском стратегијом безбедности и концептом делотворног мултилатерализма. Делотворни мултилатерализам је издвојио НАТО, заједно са Уједињеним нацијама, за једног од кључних партнера у остваривању његових циљева. Приврженост је потврђена и у Извештају о примени Европске стратегије безбедности из 2008. године. Сједи-

заједницама/Европској унији, кроз способност утицаја на одлучивање појединих држава чланица.

38) Robert Kissack, *Pursuing Effective Multilateralism: The European Union, International Organizations and the Politics of Decision Making*, Palgrave Macmillan, New York, 2010, p. 9. Проблем назван „слон у соби“ односи се на појаву где сви актери одређене ситуације јасно уочавају проблем, али нико о проблему (слону) не говори. Слон је употребљен да би својом величином сликовито указао на величину проблема.

39) Stephan Keukeleire and Jennifer MacNaughtan, *The Foreign Policy of the European Union*, Palgrave Macmillan, New York, 2008, p. 58.

њене Америчке Државе су у том документу проглашене за „кључног партнера Европске уније у делотворном мултилатерализму и другим областима“.⁴⁰⁾ Постављањем приоритета у стратешком циљу ЕУ названом „делотворни мултилатерализам“, бар за кратко је „слон“ постао мање видљив, иако није имао намеру да напусти „собу“.

6. АНАЛИЗА ПРИМЕНЕ ПОЛИТИКЕ ДЕЛОТВОРНОГ МУЛТИЛАТЕРАЛИЗМА

Одабиром концепта делотворног мултилатерализма за стратешки циљ у Европској стратегији безбедности, Европска уније је показала да има глобалну визију, намеру активног деловања у глобалној равни и жељу да заједно са другим актерима учини свет бољим и безбеднијим местом за живот. Ипак, у процесу претварања концепта у политику Европска унија је наилазила, а наилази и данас, на бројне проблеме. Анализом деловања у „Мадридском квартету“, приликом покушаја реформисања Уједињених нација и према кризи у Либији, испитаћемо примену концепта делотворног мултилатерализма у пракси.

Натали Тосци (*Nathalie Tocci*) истиче да деловање „Мадридског Квартета“ није било „ни делотворно, ни мултилатерално“⁴¹⁾ иако су учесници Квартета настојали да прикажу себе као делотворне мултилатералисте у процесу медијације у израелско-палестинском спору. Уколико посредовање посматрамо кроз наочаре теоријског мултилатерализма, уочићемо да је Квартет приликом формирања имао све неопходне елементе: четири актера која ће управљати медијацијом на основу договорених принципа и уз сагласност страна у спору. Ипак, посредовање је било „мултилатерално у теорији“.⁴²⁾ Суштински, посредовање је вођено од стране Сједињених Америчких Држава, док је ЕУ била „економски стуб мировног процеса“.⁴³⁾ Уједињене нације су својим учешћем пружале легитимитет медијацији, а присуство Русије у „Квартету“ је одређеним арапским државама пружало сигурност.

40) “Report on the Implementation of the European Security Strategy: Providing Security in a Changing World”, *European Council*, Brussels, 11. December 2008, p. 11.

41) Nathalie Tocci, „The EU, the Middle East Quartet and (In)effective Multilateralism“, *Mercury*, E-Paper No. 9, 2011, p. 9.

42) Ibid, p. 6.

43) Ibid, p. 5.

Такође, опредељујући се за условљавање и економске притиске и одбијајући да прихвати демократски изабрану владу Палестине за страну у спору, ЕУ се огрешила о основне принципе медијације. Показало се да чак и када је посредовање у рукама институција Уније, а не држава чланица, ЕУ не може да буде носилац процеса у сузбијању и управљању кризама. Потврђује се тврдња Карен Смит да је Европска унија „међународни актер који има ефикасну и значајну улогу у времену без криза“.⁴⁴⁾ Међутим, не могу се пренебрегнути чињенице да су основна обележја почетка двадесет и првог века економска криза и криза институција глобалног управљања, а посебно криза у функционисању Уједињених Нација.

Напори тадашњег генералног секретара Уједињених нација, Кофија Анана (*Kofi Annan*), да учини организацију ефикаснијом нису донели очекиване резултате. Европска унија је реформе схватила као широк процес у коме државе и Секретаријат УН треба да се суоче са свим нефункционалним елементима организације. Широк оквир реформи који је предлагала ЕУ морамо посматрати и из угла неуспеха да се усагласе ставови држава чланица поводом најмање функционалне тачке и камена спотицања у ефикасности УН, Савета безбедности. Европске сталне чланице Савета безбедности, Уједињено Краљевство и Француска, нису пристајале ни на једно решење које би угрозило њихово перманентно присуство у том органу. Такође, све сталне чланице, укључујући и европске државе, одбијале су свако решење које би обухватило „велико проширење“.⁴⁵⁾

Неуспех у изналажењу заједничког става натерао је Немачку да партнере у послу реформе Савета безбедности пронађе у Индији, Бразилу и Јапану (Г4). Заједничка саопштења са састанака Европског савета и Савета ЕУ обиловала су општим местима, принципима и начелима, док су конкретни предлози изостали. Европска унија није била ефикасна у реформи организације која је њен примарни партнер у политици делотворног мултилатерализма.

Већ смо истакли да Европска унија често није била ефикасна у предупређивању и сузбијању криза. Криза у Либији одвела је и корак даље, у различите позиције држава чланица по питању увође-

44) Karen Smith, *Europe Union Foreign Policy in a Changing World*, Polity Press, Cambridge, 2003, p. 2.

45) Под великим проширењем подразумевамо предлоге који укључују Јапан, Индију, Бразил, Кину, Немачку и Јужну Африку, као сталне чланове Савета безбедности.

ње „Зоне забране лета“⁴⁶⁾ у Либији. Док су Уједињено Краљевство, Француска и Португал гласале за увођење „Зоне забране лета“, Немачка је у Савету безбедности била суздржана. Поражавајуће за Европску унију било је да државе чланице нису успеле да изграде заједнички став у области где је по правилу деловање било најкохерентније, области људских права. Криза у Либији је показала да су, и осам година након Ирака, државе чланице спремне да жртвују „спољну политику“ Уније зарад остваривања појединачних националних интереса.

7. ПРОБЛЕМИ ПРИЛИКОМ ПРЕТАКАЊА КОНЦЕПТА У ОДРЖИВУ ПОЛИТИКУ

На основу функционисања Европске уније у „Мадридском квартету“, „заједничком“ деловању у процесу реформисања Уједињених нација и по питању кризе у Либији, можемо издвојити два кључна узрока одсуства примене политике делотворног мултилатерализма у пракси: превладавање интереса држава чланица над колективним интересима и постојање система одлучивања у области спољних послова и безбедности који подупире некохерентност.

Интереси Европске уније жртвовани су зарад појединачних интереса држава чланица, кад год су државе процениле да заједничко деловање угрожава њихове виталне интересе. Сам Уговор о функционисању Европске уније (Члан 31. Став 2.) предвиђа право вета на доношење одлука квалификованом већином у ситуацији када држава из „виталних и наведених разлога националне политике“ не може да сагласи са одређеном одлуком.⁴⁷⁾ Међутим, проблем некохерентности јављао се и у ситуацијама када витални интереси држава чланица нису били угрожени. Криза у Ираку је показала да су државе спремне да жртвују интересе Уније, чак и зарад одржавања и унапређивања односа са државама које нису чланице.

Према речима Карен Смит (*Karen Smith*), „државе чланице не деле дугорочне заједничке интересе и та ‘логика диверзитета’ настоји да блокира договор о стварању супранационалне спољнопо-

46) „Зона забране лета“ у Либији уведена је Резолуцијом 1973. Савета безбедности Уједињених нација.

47) „Право вета“, односно одбијање државе чланице да се сагласи са одрђеном одлуком, потиче још из 1970. године и „луксембуршког компромиса“.

литичке машинерије, као и грађењу заједничке спољне политике под постојећим оквиром⁴⁸⁾ Колективни интереси Уније у области спољне политике и безбедности неопходни су услов заједничког деловања у овим областима. Међутим, њихово успостављање поставило би пред државе и захтев одрицања од дела државног суверенитета кога државе, бар у поменутих областима, још увек не желе да се одрекну. Како Филип Гордон (*Philip Gordon*) исправно примећује чланице ЕУ би „донеле тешку и самоодрицајућу одлуку о дељењу суверенитета у области спољне политике, само уколико би добици заједничког деловања били толико велики да би жртвовање суверенитета било вредно тога⁴⁹⁾ Међутим, додаје и да „такви услови не постоје, нису постојали и нема изгледа да ће их бити у будућности“⁵⁰⁾.

Успех представљања и заговарања сваке политике, па тако и делотворног мултилатерализма, зависи у многоме од кохерентности актера који је представља и објашњава. Посматрањем и анализом деловања представника Уније и њених чланица на глобалним форумима, чини се да једино у Светског трговинској организацији (WTO) Европска унија имала одлике кохерентног актера. Вилијам Валас (*William Wallace*) објашњава овакве тврдње чињеницом да „надлежност над трговинском политиком припада Комисији“⁵¹⁾ У пракси, ЕУ је била најуспешнија у областима где има најразвијеније политике и механизме и где је прихваћена наднационалност, односно, комунитарност у одлучивању (некадашњи први стуб). Примена делотворног мултилатерализма је показала да без решавања постојећих проблема у функционисању и унапређивања механизма одлучивања, постављени циљ подизања кохерентности не може бити остварив.

8. ВИСОКИ ЦИЉЕВИ И НЕУТЕМЕЉЕНА ОЧЕКИВАЊА

Настојања Европске уније да пронађе „идеју“ која ће водити њене односе са другим актерима у глобалним пословима нису ис-

48) Karen Smith, *Europe Union Foreign Policy in a Changing World*, p. 3.

49) Philip Gordon, „Europe’s uncommon foreign policy“, *International Security*, vol. 22, no. 3, 1997, p. 81.

50) Ibid.

51) William Wallace, „European Foreign Policy: A Realistic Aspiration, or an Unattainable Goal?“, in: Nicola Casarini and Costanza Musu (eds.), *European Foreign Policy in an Evolving International System*, Palgrave Macmillan, New York, 2007, p. 7.

ходовала успехом. Делотворни мултилатерализам није дао очекиване резултате. Међутим, поставља се питање да ли су очекивања била реална у условима непромењених механизма одлучивања? Без обзира на формирање Европске службе спољног деловања и успостављање делегација ЕУ наместо делегација Комисије, државе кроз Европски савет задржавају искључиво право „идентификовања стратешких интереса и циљева Уније“⁵²⁾ и доношења, заједно са Саветом ЕУ, кључних одлука из области спољне политике и безбедности.

Спољно деловање Европске уније не може бити кохерентно и конзистентно све док државе чланице не почну да деле заједничке интересе, успоставе заједничке приоритете и направе од Уније актера пуних капацитета у глобалним односима. Међутим, чини се да владе држава чланица још увек нису постигле ни „заједничко разумевање међународног поретка и њихове улоге у њему“⁵³⁾, које је један од основних предуслова формирања заједничких интереса и приоритета. Можда је то најбоље описао Џефри Луис закључком да су „деценије интеграције трансформисале националне државе у државе чланице, али не и у унификовану супер-државу“.⁵⁴⁾

Европска унија се најчешће дефинише као творевина *sui generis*. Чини се да управо та неодређеност представља највећи проблем у заједничком деловању држава чланица према споља. „Државе имају спољну политику, међународне организације се боре да дефинишу и одржавају заједничке позиције“⁵⁵⁾, а Европска унија се налази негде између два поменута „идеална типа“. Недостају јој битна обележја државности, а одлучивање у појединим областима надилази овлашћења ма које међувладине међународне организације. Исход постојеће дебате „више или мање Уније“ довешће нас до одговора да ли ће остваривање циљева делотворног мултилатерализма бити могуће у будућности.

52) „Consolidated Version of the Treaty on the Functioning of the European Union (Article 22.), *Official Journal of the European Union*, vol. 53, Brussels, 30. March 2010, p. 29.

53) William Wallace, *European Foreign Policy: A Realistic Aspiration, or an Unattainable Goal?*, p. 9.

54) Daniel C. Thomas, *The Challenge of EU Foreign Policy*, p. 4.

55) William Wallace, *European Foreign Policy: A Realistic Aspiration, or an Unattainable Goal?*, p. 3.

ЛИТЕРАТУРА

- „Communication from the Commission to the Council and the European Parliament“, *The European Union and the United Nations: the choice of multilateralism*, COM(2003) 526 final, 10 September 2003.
- „Consolidated Version of the Treaty on the Functioning of the European Union (Article 22.)“, *Official Journal of the European Union*, vol. 53, Brussels, 30. March 2010.
- „European Security Strategy: A Secure Europe in a Better World“, European Council, Brussels, 2003.
- „Report on the Implementation of the European Security Strategy: Providing Security in a Changing World“, *European Council*, Brussels, 11. December 2008.
- Annan, Kofi A., „What Is the International Community? Problems Without Passports“, *Foreign Policy*, vol. 132, no. 5, 2002, pp. 30-32.
- Barroso, José Manuel, *The European Union and the Emerging World Order – Perceptions and Strategies*, Speech delivered at the 7th ECSA World Conference, November 30, 2004.
- Biscop, Sven, „Effective Multilateralism: Bringing the European Way into Practice“, in: Sven Biscop (ed.), *Audit of European Strategy*, Royal Institute for International Relations, Brussels, 2004.
- Calleo, David P., „The Broken West“, *Survival*, vol. 46, no. 3, 2004, pp. 29-38.
- De Vasconcelos, Álvaro, „Preface“, in: Juka Hohela (ed.), *The G20: a Pathway to Effective Multilateralism?*, Chaillot Papers, April 2011.
- Ferrero-Waldner, Benita, *Effective multilateralism: Building for a better tomorrow*, Speech at the High Level Meeting on European Union and United Nations: Towards effective multilateralism, Barcelona, April 14, 2009.
- Gordon, Philip, „Europe’s uncommon foreign policy“, *International Security*, vol. 22, no. 3, 1997, pp. 74-100.
- Graham, Kennedy and Tânia Felício, „Regional Organizations and Collective Security: the Role of the European Union“, in: Daniel Ortega (ed.), *Towards Effective Multilateralism: The EU and the UN: Partners in Crisis Management*, EPC Working Paper No. 13, 2004.
- Gratius, Sussane, *Can EU Strategic Partnerships deepen multilateralism?*, FRIDE – A European Think-Tank for Global Action, Working Paper No. 109, September 2011.
- Gstöhl, Sieglinde, „EU Diplomacy After Lisbon: More Effective Multilateralism?“, *Brown Journal of World Affairs*, vol. 17, no. 2, 2011, pp. 181-191.
- Hill, Christopher and Karen Smith (eds.), *European Foreign Policy: Key Documents*, Routledge, London, 2000.

- Hill, Christopher and William Wallace, „Introduction: actions and actors“, in: Christopher Hill (ed.), *The Actors in Europe's Foreign Policy*, Routledge, London, 1996, pp. 1-18.
- Janković, Pavle (ur.), *Evropska strategija bezbednosti: Bezbedna Evropa u boljem svetu*, ISAC Fond, Beograd, 2006.
- Kahler, Miles, „Multilateralism with Small and Large Numbers“, *International Organization*, vol. 46, no. 3, 1992, 681-708.
- Keohane, Robert O. and Joseph S. Nye Jr, „The club model of multilateral cooperation and problems of democratic legitimacy“, in: Robert Keohane (ed.), *Power and Governance in Partially Globalized World*, Routledge, London, 2002, 219-244.
- Keohane, Robert O., „Multilateralism: An Agenda for Research“, *International Journal*, vol. 45, no. 4, 1990, pp. 731-764.
- Keukeleire, Stephan and Jennifer MacNaughtan, *The Foreign Policy of the European Union*, Palgrave Macmillan, New York, 2008.
- Kissack, Robert, *Pursuing Effective Multilateralism: The European Union, International Organizations and the Politics of Decision Making*, Palgrave Macmillan, New York, 2010.
- Knudsen, Morten, *The EU, the UN and Effective Multilateralism: The Case of UN Reform*, (Dostupno na URL: http://www.ies.be/files/repo/conference2008/EUinIA_II_1_Knudsen-revised.pdf, pristupljeno: 20.05.2015.)
- Koops, Joachim Alexander, *The European Union as an Integrative Power? Assessing the EU's 'Effective Multilateralism' Towards NATO and the United Nations*, Brussels University Press, Brussels, 2011.
- Laatikainen, Katie Verlin and Karen E. Smith, *The European Union at the United Nations: Intersecting multilateralism*, Palgrave Macmillan, New York, 2006.
- Lewis, Jeffrey, „EU Policy on the Iraq War and its Aftermath: The Breakdown and Revival of Consensus-based Decision-making“, in: Daniel C. Thomas (ed.), *Making EU Foreign Policy: National Preferences, European Norms and Common Policies*, Palgrave Macmillan, New York, 2011, pp. 70-91.
- Manners, Ian and Richard Whitman, „The ‘difference engine’; constructing and representing the international identity of the European Union“, *Journal of European Public Policy*, vol. 10, no. 3, 2003, pp. 380-404.
- Kagan, Robert, „Coalitions of the Unwilling“, *The Washington Post*, 17.10.2001.
- Ruggie, John Gerard, „Multilateralism: Anatomy of an Institution“, *International Organization*, vol. 45, no. 3, 1992, pp. 561-598.
- Smith, Karen E., *Europe Union Foreign Policy in a Changing World*, Polity Press, Cambridge, 2003.

- Smith, Michael E., „Institutionalization, Policy Adaptation and European Foreign Policy Cooperation”, *European Journal of International Relations*, vol. 10, no. 1, 2004, pp. 95-136.
- Thomas, Daniel C., „The Challenge for EU Foreign Policy“, in: Daniel C. Thomas (ed.), *Making EU Foreign Policy: National Preferences, European Norms and Common Policies*, Palgrave Macmillan, New York, 2011, pp. 3-9.
- Tocci, Nathalie, „The EU, the Middle East Quartet and (In)effective Multilateralism“, *Mercury*, E-Paper No. 9, 2011.
- Van Oudenaren, John, „What is Multilateral?“, *Policy Review*, No. 117, 2003, pp. 33-47.
- Vennesson, Pascal, „Europe’s Grand Strategy: The Search for a Postmodern Realism“, in: Nicola Casarini and Constanza Musu (eds.), *European Foreign Policy in an Evolving International System: The Road Towards Convergence*, Palgrave Macmillan, New York, 2007, pp. 12-26.
- Wallace, William, „European Foreign Policy: A Realistic Aspiration, or an Unattainable Goal?“, in: Nicola Casarini and Costanza Musu (eds.), *European Foreign Policy in an Evolving International System*, Palgrave Macmillan, New York, 2007, pp. 3-11.
- Wouters, Jan, Sijbren de Jong and Philip De Man, *The EU’s Commitment to Effective multilateralism in the Field of Security: Theory and Practice*, Leuven Centre for Global Governance Studies, Working Paper No. 45, 2010.
- Zakarija, Farid, *Post-američki svet*, Smederevo, Heliks, 2009.

Stevan G. Nedeljkovic

*REASONS FOR ESTABLISHING THE EU
EFFECTIVE MULTILATERALISM AND (UN)SUCCESS
IN IMPLEMENTATION OF THE CONCEPT*

Resume

Time of global interdependence and interconnectedness set the challenge of change and adjustment of previous action’s strategies before states and other actors in global politics. Such requests did not pass by the European Union neither, whose complex decision-making procedures often showed sluggishness, in the time when they needed rapid decisions. The European Union, recognizing the changes in global system, tended to respond to the current challenges through the concept of “effective multilateralism”, but also to solve the decades-old problems of incoherencies in

its own foreign policy actions. The concept was introduced in both discourse and use in 2003 by the European Security Strategy. Effective multilateralism is found as a conceptual category which best describes the agreed approach of the European Union in global relations. However, our research has shown that the concept is not accompanied by instruments and mechanisms of implementation. Herein lies one of the key reasons for the failure of the implementation on the field. On the other side, the reasons why the EU selected the effective multilateralism are obvious. They wanted to answers to the global problems, but also to increase the coherence of their foreign policy, which was in crisis after the intervention in Iraq. Our analysis of the functioning of the EU within "The Madrid Quartet", in reforming of the United Nations and during the crisis in Libya, has demonstrated that the concept has not produced the expected results. European Union's efforts to find an "idea" that will guide its relations with other actors in global affairs was not successful. Effective multilateralism did not produce the expected results, and until today, Europe has failed to develop a policy that will make its external action more coherent, less like an international organization and more like nation-states. The main conclusion of our analysis is that the external action of the European Union cannot be coherent and consistent until the all Member States begin to share common interests, to establish common priorities and to make the Union as a "full capacity actor" in global relations.

Key words: European Union, effective multilateralism, foreign policy, coherence, European Security Strategy.

*Хатиџа Х. Бершиа**
Војна академија, Београд
*Мирослав М. Талијан***
Војна академија, Београд

ЗАЈЕДНИЧКА БЕЗБЕДНОСНА И ОДБРАМБЕНА ПОЛИТИКА ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ - ИЗМЕЂУ МЕКЕ И ТВРДЕ МОЋИ

Сажетак

Спровођењем Заједничке безбедносне и одбрамбене политике засноване на заједнички утврђеним принципима, механизмима и институцијама Европска унија жели преузме већу одговорност и улогу у европској безбедности и одбрани и ојача свој утицај и углед у решавању бројних питања у погледу мира и безбедности у свету.

Управо ослонац на тврду, меку и нормативну моћ чини Европску унију респектибилним фактором у односу на друге наднационалне организације. ЕУ унутрашњом трансформацијом намерава да, кроз прагматичан приступ, искористи компаративну предност у капитализовању меке моћи у односу на НАТО, као и да испољи значајнији војно-цивилни потенцијал за очување мира и безбедности у региону и свету. Такође жели да новим и потенцијалним чланицама Европске уније наметне заједничке нормативне оквире и вредности за које се залаже како би ојачала своје позиције у увећала своју моћ за деловање на међународном плану. У том контексту анализа показатеља меке моћи Немачке, водеће чланице Европске Уније и Србије, кандидата за уклањање у ЕУ, указује на важност овог сегмента

* Наставник на Катедри стратегије, ШНО.

** Наставник на Катедри стратегије, ШНО.

моћи посебно имајући у виду дугорочне аспирације Републике Србије ка пуноправном чланству ЕУ.

Кључне речи: Безбедносна и одбрамбена политика Европске уније, интеграције, НАТО, мека и тврда моћ, нормативна моћ, Република Србија, спољна политика.

1. ЕВРОПСКА УНИЈА ИЗМЕЂУ ТВРДЕ И НОРМАТИВНЕ МОЋИ

У савременим међународним односима евидентно је да унутар међународног система, осим суверених држава постоје и разни недржавни актери чија је политичка и економска улога све значајнија. Извориште њихове моћи се превасходно налази у њиховој политичкој и економској снази. Чак и традиционални актери међународних односа, попут држава, теже ка стварању услова за остваривање утицаја кроз јачање сегмената меке моћи. Дакле, моћ и утицај неке земље не произилази само из њене војне силе, односно величине територије, него и из других елемената који држави омогућавају да оствари свој интерес изван сопствених граница, како на земље савезнике и партнере, тако и шире. У том контексту, Европска унија у улози економског лидера није индиферентна у односу на јачање своје меке моћи, те у том смислу промовише, сопствене вредности.

Поред криза и етничких сукоба у бившој Југославији и на источно европском ободу (на делу бившег СССР), на опредељење ЕУ за успостављање јединственог спољно политичког и безбедносног наступа значајан утицај имали су и други чиниоци, међу којима се издвајају:

- интерес држава чланица ЕУ за јачање међународне улоге и утицаја ЕУ у заштити њихових интереса у свету;
- интерес чланица и ЕУ у целини за очување међународног мира, безбедности, ширење демократије, поштовање људских права, слободе кретања људи, роба и капитала у Европи и свету; и
- тежња европских нација (нарочито Француске, затим Немачке и других чланица ЕУ) за већом безбедносном аутономијом по питањима европске безбедности од САД/НАТО, нарочито после распада Источног војног блока и значајног смањења војних претњи европској безбедности.¹⁾

1) Група аутора, *Безбедносни и одбрамбени аспекти прикључења РС ЕУ*, Медија центар Одбрана, Београд, 2014.

Разматрајући моћ Европске уније у категоријалном смислу у материјалном и нематеријалном као важног актера у међународним односима може се сагледати кроз три концепта моћи: тврде, меке и нормативне.

Сасвим је сигурно да је моћ витални део „организма“, тј. жила куцавица међународне политике. Зато и стоји потреба да се разматра и спозна: „Колика је њена материјална вредност?“ Проблемско питање које се намеће је мерљивост и видљивост моћи једне државе или савеза држава. Да је она мерљива и заснована на посебним, одређеним материјалним капацитетима које државе поседују представља један вид равнотеже снага и резултира односом опипљивих и неопипљивих добара у материјалном и нематеријалном смислу.

Сама реч моћ потиче од старофранцуског израза „*poier*“ који значи „способност да се делује“. Мада, други теоретичари, моћ виде као исход интеракција међу државама тврдећи да се моћ односи на контролу или степен утицаја на друге државе. Ово би значило да је моћ способност једне државе да примора другу да делује. Волфорт, овом тврдњом истиче да постоји јасна разлика између политичких одлучиоца и равнотеже снага и стварне равнотеже, и да је она важна за разумевање међународне политике. У ствари она представља, слику коју политички одлучиоци имају, иако они углавном, имају добар осећај за стварну равнотежу снага. Оваквим приступом у разматрању се и усмерава перцепција моћи кроз нашање субјеката.²⁾

Међутим, интересантно је гледиште Роберта Дала (Robert Dahl) који наводи да се моћ може сагледати у разматрању субјеката (држава) и то да „А“ има моћ над „Б“ до обима до ког „А“ може да натера „Б“ да учини нешто што иначе „Б“ не би урадио.³⁾ С тим у вези, моћ постоји само онда када држава врши *контролу или утицај* и стога се може мерити тек након што исход буде познат. Овакав принцип по коме се отварају могућности утицаја једне државе у односу на другу представља основни вид утицаја у међународним односима.

2) William C. Wohlforth: *The Elusive Balance: Power and Perceptions during the Cold War*, Cornell University Press, Ithaca, NY: 1993, стр. 3-5.

3) Robert Dahl: „The Concept of Power“, *Behavioural Science*, vol. 2, no. 3, July 1957, pp. 202-203; David A. Baldwin, *Paradoxes of Power*, Basil Blackwell, New York, 1989; i Karl W. Deutsch, *The Analysis of International Relations*, Prentice-Hall, Englewood Cliffs, NJ, 1988, поглавље 3.

Макс Вебер (Max Weber) је дао класичну дефиницију моћи, која подразумева *изгледе једног човека или више људи да спроведу сопствену вољу у неком заједничком деловању, чак и упркос отпору других који у том деловању учествују*.⁴⁾ Они који поседују већу моћ, законито теже владавини над онима који имају мању моћ. Међународна политика је политика силе и моћи и према већини теоретичара не постоји дилема да „јаки чине оно што могу, а слаби прихватају оно што морају“. Европска унија као релативно новија међународна организација морала је да конфигурише своју моћ и да се стратешки позиционира на светској интересној мапи.

За представнике реалистичке парадигме међународних односа, стицање, очување, увећање, пројекција и примена моћи је основни начин за обезбеђење опстанка државе и нације и средство за реализацију, унапређење и заштиту њених националних интереса и вредности у анархичном и непријатељском спољном окружењу.

У вези са тим, државе се не разликују у погледу својих спољнополитичких циљева, већ само у погледу своје моћи и способности да исту експлоатишу. Стога је моћ степен способности да се други субјекти - државе приволе или натерају на понашање које ималац моћи жели.⁵⁾ Као резултат наведеног проистиче и борба за моћ која представља изграђивање способности утицаја и сам утицај на друге субјекте у међународним односима, а у крајњем исходу је остваривање сопствених интереса и циљева.

Од новијих одређења моћи, издвајамо виђење Исака Адижеса (Ichak Adizes), који указује: „да су *овлашћење, моћ и утицај* неопходно потребни елементи за квалитетно спровођење одлуке.“ За њега, моћ, овлашћење⁶⁾ и утицај⁷⁾ нису засебне ствари. Они су ис-

4) Maks Weber, *Privreda i društvo*, том I, Prosveta, Beograd, 1976, str. 57–58.

5) Цитирано према: Драган Симић, *Поредак света*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1999. стр. 224

6) Професор Исак Адижес сматра, као и Макс Вебер, да је *овлашћење* формално право да се донесе нека одлука. По њему то је део одређене позиције (положаја), исто што и ауторитет, и свако ко има тај посао (независно од личности) поседује формално право да се донесе одлука која је у вези с тим положајем. По њему, то је формални ауторитет и само личност на врху има право да каже и *да* и *не*. Постоје многе организације у којима је могуће рећи *не*, али не и *да* понуђеним сугестијама које воде промени. Види шире у МомчилоТалијан, Мирослав. М. Талијан: *Опти и безбедносни менаџмент*, ВШУП, Бања Лука, 2011, стр. 129-133.

7) *Утицај* је способност, не право, којим се постиже да друга особа учини нешто не употребљавајући при томе овлашћења или моћ. Кад се донесе сопствена одлука које се заснива на нашим идејама, онда смо утицали на идеју. Кад су људи слободни да то раде

преплетани. Он каже: „да бисмо могли да остваримо добро дефинисану одлуку, нама су потребни: овлашћење, моћ и утицај или било која њихова комбинација. По њему: „моћ је способност, не право, да се кажњава и/или награђује.“⁸⁾

Поред тога, потребно је поменути концепте тврде и меке моћи, које су развијали реалистички и неолибералистички теоретичари. Даља подела моћи је на „додирљиву“ и „недодирљиву“ моћ. Додирљива моћ једне земље се односи на мерљиве величине као што су: територија, природна богатства, број становника, физички показатељи војне моћи. С друге стране, недодирљиве чиниоци моћи су: национална воља, дипломатско умеће, подршка коју власт једне земље ужива у свом народу, привлачност одређеног погледа на свет, културно уметничке творевине и идеологије. Недодирљива моћ у крајњем представља способност да се пожељни исходи остваре привлачностима, а не принудом. Стога, додирљива и недодирљива, односно тврда и мека моћ нису одвојене и међусобно супротстављене категорије, већ напротив оне имају међузависни и допуњујући карактер. Кроз инструменте меке, нормативне и тврде моћи који се користе у начину испољавања је најлакше извршити њихово појмовно дефинисање.

Стога инструменте меке моћи чине: привлачност културног модела, идеологија, систем образовања и начин живота, поштовање институција, снаге, угледа и успеха друштва – државе која поседује моћ. У начину испољавања, мека моћ треба да привуче потенцијалног противника и да му на посредан начин наметне дијалог и сарадњу. Превасходно се у примени дефинишу одлучујуће заједничке тачке инсистирајући на разумевању и тежњи да се кроз компромисно решење убеди друга страна. Наравно да Европска унија поседује моћ убеђивања, а она се испољава кроз поверење и поштовање договореног, тј. суптилно наметање решења. Овај вид моћи представља утицај на противника индиректним и непринуд-

по сопственој вољи, а не под неким обликом принуде или страха, онда смо утицали на њих. Све друго није утицај, већ комбинација моћи, овлашћења и/или утицаја. Наведено према: Исаку Адигес: *Управљање променама*, Адигес, Нови Сад, 2005, стр. 128-142.

- 8) Као пример за поседовање моћи, Адигес наводи: „Ако је неко у стању да вас повреди или да вас учиним срећним, онда он има моћ над вама. То се дешава, нпр. ако вам је нешто потребно од мене – онда имам моћ над вама. Људи који вас окружују су онолико моћни колику важност ви придајете ономе што вам је од њих потребно. Не треба бркати моћ са овлашћењима. Шеф има највише овлашћења, али не и моћи. Права, непосредна моћ без овлашћења налази се у рукама оних који су најпотребнији за извршење задатака.“ Види шире у Момчило Талијан, Мирослав. М. Талијан: *Општи и безбедносни менаџмент*, ВШУП, Бања Лука, 2011, стр. 129-133.

ним начином, а што Европску унију позиционира као актера са значајним регионалним и глобалним утицајем.

С друге стране се кроз примену нормативне моћи остварује спољни утицај применом и мењањем норми и стандарда са тежњом унификавања са актером који их намеће. Кроз презентовање и наметање нормативне моћи, противнику се намеће суштина која се налази у коренима ЕУ, огледана у системској уређености и поштовању правила „игре“. Нормативна моћ представља један вид правне заштите и дугорочно капитализовање наметнутих идеја и решења. Оваквим приступом ЕУ се квалификује као глобални актер који користећи универзалне принципе и вредности, које сама ствара, непосредно утиче да други међународни актери прихвате исте као легитимна правила понашања у међународној заједници. На овај начин се сама Унија намеће као промотер решења у односу на већ постојећа решења појединачних држава чланица.

Заједничко за све три врсте моћи Европске уније је да омогућавају достизање стратешког циља кроз примену различитих средстава, иако се ради о релативно независним компонентама. Укупна моћ којом располаже Европска унија представља скуп капацитета држава чланица. Европска унија као јединствени и функционални актер има интеграциони потенцијал и еволутивна очекивања.

1.1. Европска унија и тврда моћ

Европска унија је у оквиру ЗСБП успела да успостави неопходне институције, инструменте и средства на свом располагању за делотворну реализацију заједничких политика (спољне, безбедносне и одбрамбене) и акција за јединствен наступ на међународној сцени, самосталнији одговор на изазове и претње европској безбедности и већи допринос и утицај у глобалној безбедности.⁹⁾

Делимичан неуспех ЕУ да утиче на стране у сукобу, може се објаснити чињеницом да европске државе још увек нису успеле да развију самостални војно-безбедносни идентитет, који би у потпуности био аутономан.

У међудржавном поретку у ком превладавају конфликтни односи, војна и економска снага ће бити главни критеријуми моћи,

9) Одредбе Лисабонског уговора о ЗСБП дате су у глави V, поглавље 2 (чл. 23-41) Уговора о ЕУ и декларацијама о ЗСБП бр. 13 и 14. прикљученим уз Уговор о ЕУ, Consolidated version of The Treaty on European Union and The Treaty on The Functioning of The European Union

па тиме и класификације, односно хијерархије земаља.¹⁰⁾ Када је у питању мерљивост тврде моћи државе, суштински се иста односи на разликовање држава према њиховим капацитетима и снази која најчешће подразумева војне потенцијале земље. С тим у вези је и мерљивост наведене моћи иста унутар самих чланица Уније.

Иако ЕУ тежи значајнијем развоју у оквиру Заједничке спољне и безбедносне политике, наведени механизам сарадње чланица ЕУ се у великој мери ослања на НАТО алијансу. Европска унија је испољила слабости у експлоатацији тврде моћи, пре свега због нејединства и неодлучности унутар саме Уније. Ово показује да су зарађене стране могле да пролонгирају тражење задовољавајућег решења, јер нису осећале војни притисак од стране Европе. Стога је и тврдња да је ЕУ „мека“ сила, протумачено од самих њених чланица које заиста нису биле спремне да учине уступке који би утицали на увећање интересно-инвестиционог потенцијала саме Уније. Међутим, након споразума Берлин плус 2007. године и Лисабонског споразума 2009. године Унија увиђа да једино може успети кроз кохезивну спољну политику њених водећих чланица као и у рационалнијој употреби тврде моћи. Тврда моћ ЕУ се остварује тек након потпуног дипломатског успеха који би омогућио ангажовање војних снага у иницијалној фази избијања кризе. Извори тврде моћи се манифестују кроз инструменте за њену примену.

Инструменти тврде моћи су претња, принуда и примена силе. О тврдој моћи државе највише су говорили представници реалистичке школе међународних односа, а један од њених истакнутих представника Џон Миршајмер (John Mearsheimer) тврди да непрестани мир демократских, економски развијених и привредно повезаних држава не постоји и да ће се круг насиља наставити и у XXI веку¹¹⁾. Примораравање других држава на промене назива се директном или заповедном методом примене моћи - тврда моћ (она је додирљива и мерљива моћ). Тврду моћ карактерише принудна сагласност са циљевима оног који их намеће при чему се користе методе економског застрашивања, међународне изолације уз примену силе са последицом поражавања противника. Тврда моћ представља способност актера за „радикалнијим“ приступом у

10) Chris Patten: *What next? Surviving the 21th Century*, Pinguin Boooks, London, 2008, стр. 19.

11) Дејана Вукчевић, „Џон Миршајмер, Трагедија политике велике сила“, *Национални интерес*, 1/2010, Београд, стр. 334-342.

остваривању својих циљева. Европска унија није лидер у експлоатацији тврде моћи због разних унутрашњих политичких ограничења, али и двојног ангажовања већине чланица у НАТО-у. Међутим, самосвесност ЕУ, и све веће инсистирање њених најмоћнијих држава чланица, намеће потребу за преиспитивањем будућег спољно политичког деловања и то кроз увећање способности за експлоатацију тврде моћи.

По мишљењу многих теоретичара по свом обиму ЕУ јесте глобални актер, али само кроз збир појединачних капацитета држава-чланица. С друге стране, нормативна моћ ће имати подстицајни карактер да правно регулише минималну експлоатацију тврде моћи у њеној почетној фази, имајући у виду да Унија жели у будућности експанзивнију примену концепта нормативне моћи у циљу остваривања својих интереса. У крајњем циљу, ЕУ тежи да достигне самосталност у деловању на глобалном плану промовишући своје вредности користећи потенцијале меке моћи, а мањак тврде моћи би, према Лисабонском споразуму, позајмљивала (стратешке капацитете) од НАТО-а. Уколико Унија жели да буде самостални глобални актер, неопходно је да своје недостатке интензивно развија.

Потенцира се развој заједничких војних снага¹²⁾ у будућности, док је у овом тренутку формат европских борбених група диминантан. Недостатак консензуса, стално присутна подела на земље „старе“ и „нове“ Европе и више „атлантски“ и више „европски“ оријентисане, додатно отежавају даљи напредак ка стварању јединственог спољнополитичког и безбедносног идентитета. Међутим, последњу деценију је означило постепено одрицање од меке моћи и инвестирање у војне операције ЕУ као елемента тврде моћи.

1.2. Европска унија, мека моћ и њена мерљивост

Европска унија није крила лидерство у експлоатацији меке моћи, те су остале наднационалне организације, али и националне државе почеле да користе елементе меке моћи у спољној политици што је битно утицало на понашање држава у међународним односима. Мека моћ заокупља данас много пажње иако је први пут поменута 1990. године у књизи¹³⁾ Џозефа Наја (Joseph Nye).

12) На састанку са немачким канцеларом Ангелом Меркел, Жан Клод Јункер, Председник Европске комисије дана 04.03. у Бриселу нагласио је потребу формирања европских одбрамбених снага.

13) Nye, J. *Bound to lead: The changing nature of American power*, 1990.

Најважнији појам који је Нај дефинисао је у ствари „мудра-па-метна моћ“ која представља пажљиву координацију и истовремену употребу тврде и меке моћи. Стога појму меке моћи није требало дуго да постане један од најпопуларнијих појмова, како у науци о међународним односима тако и у свакодневном животу.

Међутим, данас су велике силе, а и друге војно-економски развијене земље, вођене чињеницом да у времену које долази, употреба тврде моћи, нарочито на унутрашњем плану, није више популарно средство за решавање међународних спорова интензивирали употребу елемената меке моћи. Овакав приступ, светске лидере, а ради увећавања интересно - инвестициони потенцијала и утицаја у региону и свету, наводи да се са једне стране применом меке моћи могу да остваре бољи резултат него тврдом моћи. Са друге стране, значајно се смањују трошкови употребе оружаних снага у решавању конфликта, што депопуларизује тврду моћ.

Мада је важно напоменути и да се у начину примене моћи (тврда и мека) у приступу разликује и њена прагматичност и сврсисходност када су у питању међународни односи. Реалност односа држава као и наднационалних организација у испољавању политичких инструмената наводи теоретичаре да коришћење тврде моћи постаје контрапродуктивно, док са друге стране мека моћ стиче све већу политичку популарност унутар држава и данас се посматра као важан и свеобухватан индикатор моћи држава.

Међутим, кад су у питању други облици моћи, и овде је важно знати ко је моћнији. У том смислу праве се различите ранг листе држава по мерилу меке моћи. У свету постоје две еминентне консултантске куће које се баве истраживањем и рангирањем меке моћи држава. Једна од њих је и консултантска кућа „Ernst & Young“ која се бави истраживањем мерења меке моћи држава. У сарадњи са Сколково Институтом за студије тржишта из Москве, ова еминентна институција реализовала је истраживање на основу којег је формирала јединствену ранг листу свих држава у свету.¹⁴⁾ Такође, рангирањем елемента меке моћи бави се и британски часопис „Monocle“.¹⁵⁾

14) Rapid - growth markets soft power index, Ernst & Young, Skolkovo - Moscow School of Management, Institute for Emerging Market Studies, Moscow, Spring 2012, Извор: интернет http://www.skolkovo.ru/public/media/documents/research_2012, стр. 5. (приступљено 05. 02.2014.)

15) <http://monocle.com/film/affairs/soft-power-survey-2012/>(приступљено 05. 02.2014.)

У рангирању земаља по мекој моћи примењују се 13 критеријума које у својим истраживањима користи „Ernst & Young“. У свом истраживању о мекој моћи тржишта у успону за 2012. годину, „Ernst & Young“ користи исти број варијабли које су груписане у три веће области: глобална слика, глобални интегритет и глобална интегрисаност.

У области глобалног интегритета, „Ernst & Young“ убраја индекс слободе, излазност бирача, владавину права и заштиту животне средине. Поред наведених елемената у глобални интегритет се убраја и придржавање етичког или моралног кодекса. Савремени трендови у глобалној безбедности, стварају нову улогу међународне заједнице ради планирања безбедности држава у заштити својих грађана. Самим тим свет поштује државе које поред наведеног јачају укупан положај својих грађана и уважавају своје суседе, чиме у крајњем подржавају политичке и друштвене реформе. Ово питање је посебно актуелно у самој Унији и њеним чланицама и њихов однос према оним земљама у којима се не поштује владавина права и демократија. Глобална интегрисаност представља мерљивост повезаности државе, или држава чланица са остатком света и њихова међузависност. У глобалну интегрисаност спадају варијабле као што су број имиграната, број страних туриста, број универзитета на листи „Times Higher Education World University“, као и ниво знања енглеског језика.

1.3. Европска унија и нормативна моћ

Европска унија данас, своју моћ нормативно штити преваходно од држава које нису чланице уније и нису у стању да испуне минималне функције које би требало да врши јавна власт (нпр. унутрашња безбедност становништва, снабдевање јавним сервисима, обезбеђење исхране и др). Европска Унија је од оснивања водила рачуна о својим нормативним вредностима. Ова чињеница је узета у обзир и приликом процеса проширења ЕУ, како у самом процесу одлучивања о чланству, тако у свом нормативном утемељењу. Парламент Европске уније и број чланова Европске комисије, Европског савета и других тела ЕУ који су основани у складу са нормативно правним оквиром, али и начин организације и функционисања појединих органа ЕУ пружају одређену заштиту државама чланицама.

У примени нормативне моћи, земље чланице ЕУ имају могућност да сопствене интересе изразе као интересе Европске уније, што у огромној мери увећава њихове потенцијале и релативни утицај у међународним односима.

Упркос наведеном, Унија, у свом просперитетном развоју истиче своју нормативну моћ уз промоцију политичког капитала и способности грађења норми. Сама нормативна моћ представља моћ саме државе-актера да на високом цивилизацијском нивоу поставља нормативне стандарде у складу са стандардима ЕУ и обрнуто. Нормативна моћ базирана је на моћи идеја и норми и у блиској је међузависности са меком моћи, а представља промоцију заједничких стратегија којима се поштују међународне норме и стандарди од значаја за светски поредак. Један од важних корака који државе користе за изградњу норми је проналажење институционалног оквира за одржавање и даљи развој норми и способност да те норме примени у пракси. С тим у вези, Унија користи нормативну моћ да се, без присиле, засновану на јасним уверењима, уз аргументацију могу обавезати државе чланице да прихвате унифицирана „правила“ саме организације. За мале земље, чланице Европске уније, нормативна моћ је од великог значаја зато што имају могућност промовисања сопствених идеја, нпр. Финска је искористила своје председавање како би остварила већу транспарентност, корисност и једноставност доношења одлука у самој Унији.

Европска унија „обухвата пост-Вестфалијанске вредности које други желе да опонашају, што укључује врховни принцип одрживог мира, кључне принципе слободе, демократије, људских права и владавине права, као и вредности једнакости, друштвене солидарности, одрживог развоја и добре владавине“.¹⁶⁾ Услед јединственог контекста у којем се развија, ЕУ у односима са државама-чланицама и светом примењује универзалне норме и принципе¹⁷⁾, и делује на „нормативан начин“, без ослањања на силу и свеукупне ресурсе којима располаже, чиме се постиже „нормативна разлика“.

У крајњем контексту Европска Унија, поседује „нормативни квалитет“ у односу на друге регионалне организације, јер промове одређене норме унутар међународног система испољавају-

16) Andre Gerrits: „Introductory Observation on a Controversial Notion“ in: Andre Gerrits (ed.), *Normative Power Europe in a Changing World: A Discussion*, оп.цит., стр. 3.

17) Ian Manners: *Normative Power Europe: A Contradiction in Terms?*, оп.цит., стр. 241.

ћи утицај на раније утврђена правила у међународној политици. Применом нормативне моћи, створена је међузависност са меком моћи, а крајњи ефекти су значајно видљиви на спољнополитичком плану.¹⁸⁾

2. АНАЛИЗА МЕКЕ МОЋИ НЕМАЧКЕ, ВОДЕЋЕ ЧЛАНИЦЕ ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ, И СРБИЈЕ

Утицај Немачке и њена супериорност у коришћењу меке моћи, у квантитативном и у квалитативном смислу, испољава се кроз јачање њене улоге у Европској Унији. Роберт Купер (Robert Cooper)¹⁹⁾ компарирајући предности тврде и меке моћи каже: „Мека моћ је сомотска рукавица, али испод тог сомота увек се налази челични прст”. Кроз ту призму може да се посматра и Немачка, која кроз инвестирање и промоцију своје економије, културе, науке и образовања, али и спољнополитичко деловање кроз разне међународне облике сарадње настоји да ојача стубове своје меке моћи.²⁰⁾

Немачка је трећи највећи финансијер ОУН, њена издвајања покривају нешто више од 7% редовног годишњег буџета Уједињених нација. Члан је свих пет организација Групе светске банке (World Bank Group). У Међународном монетарном фонду по броју гласова за доношење одлука заузима треће место, иза САД и Јапана. Чланица је Савета Европе, НАТО, Организације за економску сарадњу и развој (OECD). Чланство у овим организацијама потенцијално може допринети јачању меке моћи, али, с друге стране, непопуларно понашање може да смањи углед неке земље, уколико се следи само свој интерес код доношења тешких одлука.²¹⁾

18) Менерс наводи шест начина на који се нормативна моћ шири на друге делове света: „зараза“, информациона дифузија, процедурална дифузија, трансференција, отворена дифузија, културни филтер, оп. цит., стр. 244–245.

19) Роберт Купер (Robert Cooper), британски дипломата и саветник. Тренутно се налази на позицији Специјалног саветника Еврооске Комисије за Мијанмар. Такође је члан Европског Савета за међународне односе. Публиковао је више радова из области међународних односа.

20) Мека моћ Немачке се заснива на култури, науци, филозофији, индустрији и брендови-ма и свакако њеном утицају у међународним организацијама

21) Simon Blumer, William E. Paterson, „Germany and the European Union: from ‘tamed power’ to normalised power?“, *International Affairs*, Volume 86, Issue 5, 2010, стр. 1051-1073.

Основни показатељи меке моћи Немачке²²⁾

Показатељ	Податак	Место на свету
Површина територије	357.022 км ²	63.
Становништво	81.147.265	16.
Густина насељености	229, 4 становника по км ²	
БДП у паритету куповне моћи	3.250 билиона долара	6.
БДП по глави становника	39.700 долара	29.
Ниво незапослености	6,5%	70.
Џини индекс	27	126.
Индекс људског развоја	0,920	5.
Главни град	Берлин	
Званични језик	Немачки	
Званична валута	Еуро	

Што се тиче меке моћи Србије, потребно је анализирати колика је заправо мека моћ Србије и какве су могућности њеног јачања. Најпре је неопходно анализирати положај Србије у сваком од 13 критеријума које ревизорска кућа „Ernst & Young“ користи при изради индекса меке моћи. Србија се, при томе, може нарочито поредити са државама из региона. Сам резултат истраживања наведене ревизорске куће јасно указује на то да Србија не спада у групу земаља које поседују значајнију меку моћ у односу на светска мерила, као и да је нереално очекивати да би Србија могла ући у ред држава са истакнутом меком моћи. Међутим, сами бројеви указују да се може утицати на побољшање биланса меке моћи, и то кроз сарадњу на регионалном нивоу. Када разматрамо критеријум културних добара који се огледа у извозу филмова, музике и књига, Србија значајно заостаје за Хрватском и Бугарском у региону.

Важно је напоменути да се јачањем меке моћи мењању и опште слике о Републици Србији. Чињеница да је Република Србија, од средине 2012. године, започела одлучнију борбу са корупцијом представља добар основ за јачање владавине права што се у крајњем може одразити на увећање њене меке мећи.

22) У изради табеле коришћени су подаци CIA - The World Factbook и UNDP Human Development Report 2013.

Основни показатељи меке моћи Р. Србије²³⁾

Показатељ	Податак	Место на свету
Површина територије	88.361 км ²	113.
Становништво	9.090.715	90.
Густина насељености	102,88 становника по км ²	
БДП у паритету куповне моћи	40,29 милијарди долара	80.
БДП по глави становника	5.964 долара	114.
Ниво незапослености	23,6%	176.
Џини индекс	28,2	121.
Индекс људског развоја	0,769	64.
Главни град	Београд	
Званични језик	Српски	
Званична валута	Динар	

Међутим свакако најважнија основа меке моћи је институционално наслеђе као што је чланство у Уједињеним нацијама и углед који Србија има као сукцесор бивше Југославије у Покрету несврстаних. Србија данас није члан покрета, али је последњих година покушала да поврати углед који су Југославија и Београд (као место прве конференције) имали међу несврстаним земљама. Неки од покушаја учвршћивања ових веза и увећавања меке моћи Србије, активнијом улогом у сарадњи са Покретом несврстаних јесу већ помињани програм стипендирања студената из ових земаља „Свет у Србији“, као и организовање Конференције Покрета несврстаних 2011. године у Београду, поводом прославе јубилеја педесетогодишњице од његовог оснивања. Што се тиче чланства у другим међународним организацијама и деловању Србије кроз њих, треба истаћи настојање да се активно делује кроз учешће у активностима Уједињених нација и Европске уније. Почетак преговора о прикључењу Републике Србије са Европском унијом у значајној мери може да утиче на јачање капацитета меке моћи.

Активно укључење Републике Србије у концепт ЗБОП може унапредити тренутне спољнополитичке позиције државе, позитивно утицати на њен положај у општим и безбедносним међународним интеграцијама и допринети да у међународној заједници

23) У изради табеле коришћени су подаци CIA - The World Factbook i UNDP Human Development Report 2013.

буде субјекат, а не објекат успостављања безбеднијег регионалног и глобалног окружења. Истовремено, било би неодговорно, пристрасно и произвољно тврдити да би само учешће у заједничкој безбедносној и одбрамбеној политици ЕУ, без додатног ослонаца на кључне носиоце војне, политичке и економске моћи, било довољан политички капитал који може осигурати да спољни партнери убудуће више уважавају виталне интересе Републике Србије и пружају подршку њиховом остварењу. Немогуће је гарантовати да би само због учешћа у ЗБОП ЕУ витални интереси Србије у региону и свету били приоритетно уважавани и штићени од стране најзначајнијих чинилаца регионалне и глобалне безбедности.²⁴⁾

ЛИТЕРАТУРА

- Адигес, Исак: *Управљање променама*, Адигес, Нови Сад, 2005.
- Група аутора, *Безбедносни и одбрамбени аспекти прикључења Републике Србије Европској унији*, Медија центар Одбрана, Београд, 2014.
- Blumer, Simon, William, E. Paterson, „Germany and the European Union: from ‘tamed power’ to normalised power?“, *International Affairs*, Volume 86, Issue 5, 2010.
- Вебер Макс, Привреда и друштво, том 1, Просвета, Београд, 1976.
- Вукчевић Дејана, „Цон Мирштајмер-Трагедија политике велике силе“, Национални интерес, Институт за политичке студије, Београд, 2010.
- Gerrits, Andre, „Introductory Observation on a Controversial Notion“ in: Andre Gerrits (ed.), *Normative Power Europe in a Changing World: A Discussion*, 2010.
- Dahl, Robert, „The Concept of Power“, *Behavioural Science*, vol. 2, no. 3, July 1957.
- Manners, Ian, „Normative Power Europe: A Contradiction in Terms?“, *Journal of Common Market Studies*, vol. 40, no. 2, 2002.
- Manners, Ian, „The Normative Ethics of the European Union“, *International Affairs*, vol. 84, no. 1, 2008.
- Милошевић, Зоран, „Русија и ЕУ – стратешко партнерство или стратешка заблуда“, *Политичка ревија*, Институт за политичке студије, Београд, 4/2008.
- Patten, Chris, *What next? Surviving the 21th Century*, Pinguin Books, London, 2008.

24) Група аутора, *Безбедносни и одбрамбени аспекти прикључења РС ЕУ*, Медија центар Одбрана, Београд, 2014.

- Rapid - growth markets soft power index, Ernst & Young, Skolkovo - Moscow School of Management, Institute for Emerging Market Studies, Moscow, Spring 2012, http://www.skolkovo.ru/public/media/documents/research_2012,
- Стратегија европске безбедности, Безбедна Европа у бољем свету, Центар за међународне и безбедносне послове, 2003.
- Симић, Драган, *Поредак света*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1999.
- Талиџан, Момчило, Талиџан, М. Мирослав, *Општити и безбедносни менаџмент*, ВШУП, Бања Лука, 2011.
- Тоје, Asle: „Normative Power in Europe after the Post-Cold War“ in: Andre Gerrits (ed.), *Normative Power Europe in a Changing World: A Discussion*, Netherlands Institute of International Relations Clingendael, The Hague, 2009.
- Wohlforth, C. William, *The Elusive Balance: Power and Perceptions during the Cold War*, Cornell University Press, Ithaca, NY: 993, 2012.
- <http://monocle.com/film/affairs/soft-power-survey-2012/>(приступљено 05. 02.2014.)

Hatidza Berisa, Miroslav Talijan

COMMON SECURITY AND DEFENCE POLICY OF THE EUROPEAN UNION BETWEEN SOFT AND HARD POWER

Resume

The European Union in implementing their security policies will be focused on the two sides: the compromise and consistency between its members and on their partnerships with other countries and international organizations. The time and resources devoted to the eastern and southern neighborhoods, as well as the way in which the Union is dealing with problems in their “own backyard” will test the credibility of its foreign policy. Briefly, Europe now has a second chance. Doing so should not be forgotten that the integration process and the deeper changes require some time.

There is no doubt that the members of the EU in the future will continue to strengthen joint political capacities and capabilities for effective realization of interests and objectives identified in the framework of CSDP, adapting their character and quality requirements for a successful response to the current security challenges, risks and thre-

ats on the one hand, and opportunities for economic and military sustainability, on the other hand. In this sense, the centralization of existing and establishment of new joint military and civilian capacities (on a bilateral and multi-lateral basis) is seen as the most cost effective and efficient way to strengthen the EU's capacity for successful response to the security challenges of the new era. The establishment of direct consultation on the most important issues in practice is carried out by forming the Euro-Atlantic bodies for direct communication (Working Group on Transatlantic Relations).

The European Union with the soft power attracts opponents in order to exercise indirect influence on non-coercive way. The leadership in the soft power of the European Union is achieved through the normative power over other international organizations and actors. Application of the EU normative power means legal protection, using universal principles and values that alone creates direct impact to other international actors to adopt the same rules of conduct as legitimate by the international community. It is clear that the EU will seek to combine all three type of power to achieve their own strategic goals.

When it comes to the Republic of Serbia, its scope of participation in the Common security and defense policy of the EU, will depend on the level of its ambitions, current and future financial situation. We can be sure that the security priorities at the national, regional and international level will be influenced by the further course of events. The active involvement of the Republic of Serbia in the EU CSDP policy can improve the current foreign policy position of the Serbian government. Furthermore, this can have a positive impact on position of the Republic of Serbia in the international and security integration processes and can contribute in recognition of Serbia as more as equal subject then object in the international community in establishing a more secure regional and global environment.

Key words: Security and Defence Policy of the European Union, integration, NATO, soft and hard power, the normative power of the Republic of Serbia, foreign policy.

ОГЛЕДИ И СТУДИЈЕ

61

Мирјана Радојичић

МИРОВНЕ МИСИЈЕ ОУН НА ПРОСТОРИМА
ЕХ-ЈУГОСЛАВИЈЕ И ПРОБЛЕМ НЕПРИСТРАСНОСТИ
МЕЂУНАРОДНОГ МИРОВНОГ ПОСРЕДОВАЊА:
СЛУЧАЈ МИРОВНЕ МИСИЈЕ У БИХ

85

Дарио Кршић

НАЦИОНАЛНИ ИДЕНТИТЕТИ, ЕТНИЧКА
РАСПРОСТРАЊЕНОСТ, АНТРОПОЛОШКЕ
И КУЛТУРНЕ ОСОБЕНОСТИ СРБА И ХРВАТА
У ПУТОПИСИМА ЈОХАНА ГЕОРГА КОЛА

111

Татјана Кандић

ВЛАСТ И СУДСКА ВЛАСТ У ПЕРИОДУ ТУРСКОГ
УСТАВА И УСТАВОБРАНИТЕЉА

*Мирјана Радојичић**

Институт за филозофију и друштвену теорију

МИРОВНЕ МИСИЈЕ ОУН НА ПРОСТОРИМА ЕХ-ЈУГОСЛАВИЈЕ И ПРОБЛЕМ НЕПРИСТРАСНОСТИ МЕЂУНАРОДНОГ МИРОВОГ ПОСРЕДОВАЊА: СЛУЧАЈ МИРОВНЕ МИСИЈЕ У БИХ**

Сажетак

Ауторка у раду тематизује деловање међународних мировних мисија ОУН на подручју ех-Југославије од почетка деведесетих година протеклог века наовамо. Она полази од становишта да је њихов међународно-етички смисао садржан у очувању и унапређењу мира, односно минимализовању могућности обнављања сукоба који су претходили његовом успостављању. Приврженост међународног мировног посредовања том начелу ауторка пропитује на примеру мировног мисионарства на подручју некадашње југословенске републике Босне и Херцеговине. Анализом његових карактеристика она закључује да је заговарајући афирмацију духа уместо слова Дејтона, међународна заједница са САД на челу, вршила темељну ревизију уместо доследне имплементације његових споразума, а мировна мисија ОУН у том прегнућу одиграла улогу кључног и незаобилазног агенса. Као таква, својим деловањем на подручју Босне и Херцеговине, она је, сматра ауторка, пре била у функцији разрешавања кризе у корист једног њеног, од самог почетка фаворизованог актера, него у служби њеног доследног и трајног

* Научни сарадник

** Текст је резултат рада на пројекту Института за филозофију и друштвену теорију у Београду св. бр. 43007, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

пацификовања, чиме је нарушила један од кључних међународно-етичких принципа мировног посредовања као таквог – непристрасност, односно неутралност према свим сукобљеним странама, а уместо минимализовања могућности њиховог поновног конфронтирања, обезбедила му снажне претпоставке.

Кључне речи: мировне мисије ОУН, распад/разбијање Југославије, Дејтонски споразум, Босна и Херцеговина, Република Српска.

У арсеналу инструмената међународне политике коришћених у спољном третирању сложене и дуготрајне *ex*-југословенске кризе (економске санкције, војне интервенције, већ постојеће и у те сврхе новоформиране институције међународног кривичног правосуђа...), мировне мисије ОУН су биле онај за којим се посезало најчешће, односно у свим њеним фазама – од хрватске, преко босанско-херцеговачке, па до косовско-метохијске. Оне представљају *sui generis* творевину Уједињених нација, насталу услед потребе практичног деловања ове светске организације у ситуацијама озбиљне угрожености мира и безбедности у свету. Њихов међународно-етички смисао садржан је, дакле, у очувању и унапређењу мира, односно минимализовању могућности обнављања сукоба који су претходили његовом успостављању. Прецизније узев, у систему УН под мировним мисијама се подразумевају „операције ангажовања превасходно војног особља, без мандата да користе принудне мере, предузете од стране УН да помогну успостављању мира и безбедности у конфликтним подручјима“⁽¹⁾. У свом деловању мировне мисије би, прескриптивно узев, требало да се руководе принципима непристрасности, легалитета у оснивању и спровођењу, пристанка страна у сукобу и употребе силе искључиво у самоодбрани. Формирању овог облика међународног интервенисања у бројна кризна жаришта у свету, прибегавало се због немогућности формирања сталних војних снага УН у смислу главе VII њихове Повеље, дакле преко појединачних уговора са сваком државом чланицом. Тако су „коалиције држава замениле план за сталну армију Уједињених нација“⁽²⁾. Њихова улога и употреба, вреди поновити,

1) Mackinlay, J., *A Guide to Peace Support Operation*, Institute for International Studies, Providence, 1996, p.11, navedeno према: Милисављевић, Б., *Нове мировне мисије Организације уједињених нација*, Службени гласник, Београд, 2007, стр. 25.

2) Gray, C., *The Use of Force and the International Legal Order*, Oxford University Press, Oxford, 2000, p. 22. Реч је о, с једне стране, повременим и ретко формираним снагама за принудне акције (поводом сукоба у Кореји и Ираку), али и – знатно чешће – међународним снагама осниваним према Глави VI Повеље, дакле без овлашћења за употребу при-

није била репресивна и ограничавала се на помоћ странама у сукобу да изнађу трајно, *политичко* решење спора. Мировне мисије су временом постале један од главних инструмената политике Уједињених нација у погледу решавања сукоба између држава. Тако је, сматра се, колективна безбедност у систему УН била усавршавана и флексибилно обликована у складу с потребама и околностима. „Прилагодљивост колективне безбедности, изражена формирањем мировних мисија као одговора на сукобе у свету, јесте једно од њених важних и инхерентних обележја“, закључује Бојан Милисављевић.³⁾ Ни таква, интензивна активност УН није, међутим, успела да спречи „да дође до преко стотину сукоба после 1945. године и да у њима страда преко двадесет милиона људи“⁴⁾.

У том смислу, мировне мисије нису успеле да остваре поштовање принципа недељивости мира, који је у самој основи идеје колективне безбедности. Оне су, као такве, представљале решење за поједине сукобе у свету, док су многи од њих трајно остајали изван видокруга Уједињених нација. Из тог ракурса, тврди се, треба посматрати улогу и домашај нових мировних мисија. Својим новим облицима: изградњом мира⁵⁾ и привременом управом над територијом, оне „претендују да остваре јединство, недељивост мира у свету. Дакле, у идеалним условима, ниједан сукоб у свету не би смео да остане изван реакције Уједињених нација“⁶⁾.

Традиционалне мировне мисије, као што је већ речено, обухватале су ангажовање претежно војног особља у невојне сврхе. Њихов циљ је био да се третирани сукоби замрзну, а сукобљене стране наведу на често дуготрајне и неизвесне преговоре о коначном решењу спора. Тако три мировне мисије на Блиском истоку, једна у

нудних мера, а које су познате као мировне мисије ове организације. Као такве, оне су биле својеврсни супститут сталних међународних снага, *ad hoc* решење за спорове и сукобе до којих је долазило у различитим деловима света, а које су „састављене од националних контингената на добровољној основи, уз еластично тумачење Повеље УН.“
Cf. Аврамов, С. и Крећа, М., *Међународно јавно право*, Савремена администрација, Београд, 2002, стр. 194.

3) Cf. Милисављевић, Б., *op.cit.* стр. 17.

4) Gray, *op.cit.* p. 589.

5) Мере за изградњу мира, доктринарно узев, обухватају следеће активности: разоружавање свих страна које су учествовале у сукобу, уништавање оружја, рад на повратку избеглих и прогнаних, активности на постизању стабилности, организовање, надзор и спровођење избора, успостављање и јачање улоге институција власти, надзор над поштовањем људских права, помоћ у изградњи инфраструктуре и враћање на мирно-допске активности.

6) Cf. *Ibid*, p. 587.

Кашмиру и једна на Кипру – свака започета у време Хладног рата – и данас делују, а конфликти које је требало да разреше остали су у стању замрзнутости. На тај начин демонстрирана неефикасност била је у основи негативног вредновања и снажног критичког става према овом облику међународног мировног посредовања. С новим мировним мисијама ситуација је у том погледу, декларативно узев, знатно другачија. Оне се углавном упућују када је споразум о окончању непријатељстава између сукобљених страна постигнут. Мировне мисије би у тим околностима требало да се старају о његовој потпуној примени. Из тих разлога, њима је придодата цивилна и полицијска компонента, која је постала веома важан део њиховог састава.

Већ током постојања и деловања класичних, односно традиционалних мировних мисија, различитих у погледу карактера додељеног им мандата, искристалисале су се, сматра се, њихове заједничке одлике: неопходност мандата који додељује и прописује Савет безбедности или Генерална скупштина УН као гарант међународно-правне и међународно-моралне валидности њиховог деловања, неопходна сагласност државе или сукобљених страна будући да се мере предузимају углавном према глави VI Повеље УН, операционализација резолуције Савета безбедности или Генералне скупштине у план акције, јасна правила за команду и контролу, вишенационалност (међународни статус трупa), употреба силе искључиво у самоодбрани, стална потреба да се мандат спроводи непристрасно и неутрално према свим сукобљеним странама. Ова потоња прописана карактеристика деловања мировних мисија сматра се веома важном јер представља *differentiu specificu* између њихових и операција које Организација УН изводи према глави VII Повеље, а које су принудног карактера.⁷⁾ Питање непристрасности позиције и деловања мировне мисије комплексно је и има најмање два елемента, један који се тиче активне чинидбе особља мисије, и други који претпоставља уздржавање од чињења. Први прописује обавезу да мировна мисија у целини делује објективно и непристрасно, а други – да су све сукобљене стране дужне да обезбеде такву позицију мировне мисије. Од особља мисије се, дакле, очекује непристрасност у спровођењу поверених му активности, а његово понашање је „константно посматрано, како од становништва државе у којој је ангажовано, тако и од међуна-

7) Више о томе у: Милисављевић, Б., *op.cit.* стр. 35.

родне заједнице, посебно у високоризичним операцијама.⁸⁾ Данас преовлађујуће становиште је да право оружаних сукоба обавезује снаге Уједињених нација, било да оне делују као мировне мисије, или кроз принудне операције. Поред одговорности мировне мисије за поштовање права оружаних сукоба, признаје се и њена одговорност за сваку врсту штете која може настати приликом спровођења операције. Дакле, могући облици одговорности мировних мисија УН су *кривична* и *грађанска* одговорност. У пракси, међутим, уколико постоји основана сумња да је припадник мировне мисије учинио неко кривично дело, у већини случајева би био послат назад у своју државу, где би био подвргнут суђењу према националном праву. Будући изузети из јурисдикције државе у коју су упућени, припадници мировних мисија су, дакле, препуштени евентуалном процесуирању у државама чији су држављани. У случају евентуалне кривичне одговорности припадника мисије нема, дакле, међународне јурисдикције над њима. Таква пракса израз је једне крупне међународно-правне и не мање међународно-моралне аномалије у читавом концепту мировних мисија УН која је већ дала своје, по исте у моралном смислу веома компромитујуће резултате – многа кривична дела почињена од стране њихових припадника због невољности држава из којих су дошли да их процесуирају, остала су све до данас – некажњена.

1. ИЗНУЂЕНА ПРИВИЛЕГОВАНОСТ: МИРОВНЕ МИСИЈЕ ОУН И СТАТУС АМЕРИЧКОГ ОСОБЉА У ЊИМА

Кроз праксу спровођења традиционалних мировних мисија формирано је уверење да је због нужности непристрасног деловања особља али и мисије у целини, потребно искључити сталне чланице Савета безбедности из учешћа у њима. Сама пракса њиховог спровођења, међутим, одвијала се контрарно том уверењу, односно уз веома често бројно присуство особља држава сталних чланица СБ у њима. Са становишта Повеље, оправдање за ту чињеницу налажено је у томе што су исте одговорније за мир и безбедност у свету јер имају привилеговано место у систему Уједињених нација, па у складу с тим и веће обавезе. Када је реч о САД као једној од сталних чланица СБ, свој став о сопственом учешћу у овој

8) Cf. *UN Peacekeeping Training Assistance Teams: Advisor's Guidebook*, United Nations Department of Peacekeeping Operations, New York, 1996., наведено према: Милисављевић, Б., *op.cit.*, стр. 155.

форми међународног мировног посредовања, исте су обелоданиле Председничком наредбом број 25 од 5. маја 1994. године у којој се наводи „да су САД спремне да учествују у операцијама за очување мира или у принудним операцијама само уколико је њихово учешће у њима у складу са америчким националним интересима“⁹⁾. У истој наредби је изражен и став да убудуће неће бити ангажовања војних контингената САД уколико не буде омогућена потпуна команда ове државе над сопственим трупима, чиме се посредно, односно имплицитно одбија могућност будућег ангажовања њених снага у мировним операцијама под командом ОУН. Иста, одлучне су САД, може евентуално добити надлежност контроле спровођења резолуција, уколико долази до њеног садејствовања са НАТО-ом, али никако не и целокупну команду над НАТО снагама. Наредне мировне операције потврдиле су став из поменуте Председничке наредбе, па је ова држава самостално, у коалицији са другим државама или преко НАТО-а, заиста деловала у складу са својим националним интересима, „што је умногоме деградирало улогу Организације УН и дерогирало обавезе које произилазе из Повеље за све чланице“, закључује Бојан Милисављевић.¹⁰⁾ Пристајање УН на овакву позицију САД у систему међународног мировног посредовања, још једном је потврдило исправност Фукујаминог (Фукујама) становишта да је управо ова међународна организација кључни инструмент америчког унилатерализма, који ће се преко ње као и до сада, и у будућности, по свему судећи, „несметано спроводити“¹¹⁾. САД такође, још увек одбијају да своје држављане који су чланови међународних мировних мисија подвргну евентуалној надлежности сталног Међународног кривичног суда, насталог као институционални израз потребе да се над таквим лицима успостави међународна јурисдикција, односно организовани облик међународног суђења.¹²⁾ Јер, речима америчког

9) Cf. Cassese, A., *International Law*, Oxford University Press, Oxford, 2001, p. 294. Овај амерички спољнополитички манир *The Economist* дефинише као „паралелни унилатерализам - спремност да се поштују међународни стандарди, али само док они одговарају Америци, која је спремна да води политику и ван њихових ограничења.“ Cf. “Working Out the World“, *The Economist*, March 31, 2001, p. 24.

10) Cf. Милисављевић, Б., *op.cit.* стр. 105.

11) Наведено према: Chomsky, N., *Hegemony or Survival: America's Quest for Global Dominance*, Penguin Books, London, 2004, p. 32.

12) Прецизније узев, ИСС је требало „да учини кредибилним становиште да одређене врсте криминалних аката нарушавају универзалне норме, а не партикуларно национално право које одражава стандарде понашања различите од државе до државе.“ Cf. Miller, L. H., *Global Order: Values and Power in International Politics*, Westview Press, Boulder, 1998, p. 210.

сенатора Цона Ешкрофта (Ashcroft), „ако постоји иједна критична компонента суверенитета, онда је то ауторитет да се дефинише злочин и казна. Одузимајући ту фундаменталну моћ појединачним државама и предајући их у руке међународним бирократама, овај суд удара у само срце суверенитета.“¹³⁾ Став који САД имају према ИСС-у најпрегнантније је изражен следећим речима: *”prosecute nationally or risk international prosecution”*. Једино поузданим, односно по националне и државне интересе неризичним се дакле, смаatraју национални судови, то јест пред њима спроведена суђења.¹⁴⁾ А из међународно-етичке визуре посматрано „није праведно да за онога који чува (особље мировних мисија) важе другачији стандарди од оних који важе за оне који су чувани (држављане државе у којој се мировна мисија спроводи)“¹⁵⁾.

Којих се међународно-етичких стандарда претежно америчко особље међународних мировних мисија на подручју *ex*-Југославије придржавало током спровођења овог вида интервенисања у *ex*-југословенску кризу, у делу рада који следи истражићемо на примеру мировне мисије која је деловала на подручју централне републике некадашње заједничке јужнословенске државе.

13) Cf. Wind, Wind, M., „Challenging Sovereignty? The USA and the establishment of the International Criminal Court“, *Ethics and Global Politics*, no. 2/1998, p. 84. И не само да су одбиле да ратификују оснивачки статут овог трибунала, већ су 2001. године, када је требало продужити мандат УН-ове мировне мисије у БиХ, који се обнављао сваке године још од 1996, те је било за очекивати да ће бити продужен и те године, САД предложиле Савету безбедности да се њиховим војницима у том новом мандату обезбеди имунитет од надлежности ИСС-а. Након што је Савет безбедности одбио да удовољи америчким захтевима, САД су запретиле да ће повући своје војнике из свих мировних мисија, укључујући и ону у Босни, а недуго потом су то у егземпларне сврхе и урадиле са три своја војника посматрача у мировној мисији у Источном Тимору. Дванаестог јула 2002. Савет безбедности је усвојио резолуцију 1422 у којој је искористио своја овлашћења из члана 16. Статута, према којима је америчким војницима обезбеђен тражени имунитет. О мерама које су САД у том правцу предузеле на унутрашњеполитичком плану, обезбеђујући њима правну могућност чак и за напад на Холандију у случају да њени држављани доспеју пред ИСС чије седиште је у Хагу (подругљиво: *“The Hague Invasion Act”*) односно о њиховим међународним одјелима упоредити: Marphy, S.D., „Contemporary Practice of the United States Relating to International Law“, *The American Journal of International Law*, Vol. 94, no.2/2000, pp. 348-381. О ставу САД према још једној међународној правосудној институцији, Међународном суду правде у Хагу, више у: Meyer, H. N., *The World Court in Action: Judging Among the Nations*, Rowman & Littlefield Publishers, Lanham, 2002.

14) Више о томе у: Nill, D. A., „National Sovereignty: Must it be Sacrificed to the International Criminal Court?“, *Brigham Young University Journal of Public Law*, no. 14/1999, pp. 119-150.

15) Zwanenburg, M., „The Statute for an International Criminal Court and the United States – Peacekeepers under Fire“, *European Journal of International Law*, no.1/1999, p. 142.

2. ОД СЛОВА ДО ДУХА МИРОВНОГ СПОРАЗУМА: МИРОВНА МИСИЈА ОУН У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ

Мировна мисија у Босни и Херцеговини (УНПРОФОР) започела је свој мандат као традиционална мировна мисија, да би у току спровођења снажно еволуирала у правцу привремене управе над територијом са елементима операције за принудну акцију, укључив и употребу силе. Тако је већ 1994. године процењено да се указала потреба да се у састав УНПРОФОР-а укључе снаге за брзо реаговање, а под командом НАТО-а. Задатак новоформираних снага је обухватао успоставу ембарга на све летове изузев хуманитарних, заштиту особља мировне мисије, заштиту зона сигурности. Такав облик сарадње је затражио тадашњи генерални секретар УН Бутрос Бутрос Гали (Boutros Ghali) од генералног секретара НАТО-а Манфреда Ворнера (Worner), а овај је у име Савеза изразио спремност „да подржи примену резолуција Савета безбедности.“ У том смислу од посебног значаја је била она под бројем 836 којом је Савет безбедности проширио мандат снагама УН, овлаштивши их да предузимају „све неопходне мере, укључујући и ваздушну подршку“ да би се реализовао мандат УНПРОФОР-а и заштитило особље мисије. Овај случај, којим је установљена подела надлежности мировних мисија на одлучивање о миру и одлучивање о безбедности („дупли кључ“) представљао је прво ангажовање НАТО-а у његовој историји ван територије државе-чланице, али и опасан преседан којим се крше неки основни принципи *Повеље*, која утврђује искључиву надлежност Савета безбедности за оба та аспекта мировних мисија УН.¹⁶⁾ По дефинитивном окончању сукоба у овој некадашњој југословенској републици, УНПРОФОР је уступио место снагама за безбедност које су бројале 60 хиљада војника и под командом НАТО-а, а под називом ИФОР, деловале на том подручју до 1997. године. Своју мисију су започеле 16. децембра 1995. године операцијом под називом „Joint Endeavour“ (*Заједничко настојање*). У складу с мировним споразумима које су сукобљене стране постигле у Дејтону 21. новембра 1995. године (Општи оквирни и дванаест додатних споразума – анек-

16) Више о томе у: Račić, O., „Međunarodnopravni osnov zajedničkog delovanja NATO i UN u Bosni – pouke za evropsku bezbednost“, у: Nakarada, R. i Račić, O., *Raspad Jugoslavije - izazov evropskoj bezbednosti*, Institut za evropske studije, Beograd, 1998, str. 69-133.

са)¹⁷⁾, односно њиховим Споразумом о војним аспектима мировног решења, ИФОР је предузео следеће војне задатке: обезбеђивање даљег поштовања прекида ватре; обезбеђивање повлачења снага из договорене зоне прекида ватре и њихово раздвајање; обезбеђивање сакупљања тешког наоружања у војне објекте и касарне, те демобилизација преосталих снага; стварање услова за безбедан повратак становништва, контрола ваздушног простора изнад БиХ.¹⁸⁾ Чланом XII Споразума о војним аспектима мировног решења утврђено је да ће командант ИФОР-а бити коначни ауторитет за његово тумачење. Уз то је чланом VI ставом 4. Споразума било предвиђено да се будућим упутствима Северноатлантског савета (НАС) могу установити допунске дужности и надлежности ИФОР-а у спровођењу овог споразума, што је омогућило даље проширивање надлежности ИФОР-а и без пристанка, односно консултација страна уговорница. Током 1997. године ИФОР је замењен стабилизационим снагама по имену СФОР, које су бројале близу 31 000 војника распоређених на подручју БиХ, такође под командом НАТО-а. Тако је НАТО од ограничене улоге подршке снагама за одржавање мира УН у току унутрашњег сукоба „преузео улогу потпуне контроле сложених мировних операција, у које укључује снаге бројних партнера, као и других земаља које нису чланице НАТО-а, већ углавном делују у оквиру Партнерства за мир“¹⁹⁾.

Пошто је мандат ИФОР-а а потом и СФОР-а у Босни и Херцеговини сматран специфичном мировном мисијом УН „правила учествовања у спору за СФОР су била иста као за ИФОР, што зна-

17) *Споразум* је, примећује Радмила Накарада, потврдио апсолутну доминацију САД - од припреме и постизања *Споразума* до његове имплементације, броја њихових војника у ИФОР-у, командних позиција, политичких ресурса које држе. „Учешће УН сведено је на хуманитарну димензију, а што се ОЕБС-а тиче, он је посредством мера поверења укључен у мировни процес (надгледање избора у Босни) али је на челу и те мисије Американац.“ *Cf.* Nakarada, R., „Raspad Jugoslavije i novi bezbednosni lik Evrope“, у: Nakarada, R. i Račić, O., *Raspad Jugoslavije - Izazov evropskoj bezbednosti*, Institut za evropske studije, Beograd, 1998, str. 38. Упоредити такође и: Chandler, D., *Empire in Denial: The Politics of State Building*, Pluto Press, London, 2006, p. 28. Од подређене и секундарне, каква је била пре 2000. године, улога Европске уније у збивањима у Босни и Херцеговини је након те године бивала све израженија, да би, примећује Чендлер, без икакве формалне консултације са њеним становништвом, Дејтонски споразум, односно његова имплементација, временом постајала подређена захтевима за чланством БиХ у Европској унији. *Cf.* Chandler, *op. cit.*, pp. 135-6.

18) *Cf.* *NATO Handbook*, NATO Office of Information and Press, 2001: 200. Целокупан дејтонски преговарачки процес, уочава Дејвид Чендлер, био је заснован на арбитражној и *ad hoc* употреби међународне моћи како би се успоставио јединствен режим постконфликтне спољашње регулације, без сличног претходног историјског преседана. *Cf.* Chandler, D., *op. cit.*, p. 129.

19) *Cf.* Chandler, D., *op. cit.* p. 112.

чи да им је била допуштена снажна употреба силе уколико је она била потребна за обављање мисије и за личну заштиту.²⁰⁾ То овлашћење припадници ових мировних мисија су често и експлоатисали, притом углавном чинећи груба прекорачења мандата повереног им од стране УН. Тако су британски командоси у саставу СФОРА-а 10 јула 1977. године извршили препад на Симу Дрљачу, против којег је тужилац МКТБЈ био подигао тајну оптужницу. Том приликом било је употребљено чак пет борбених хеликоптера и неколико оклопних транспортера. С обзиром да је, према саопштењу команде НАТО-а у Сарајеву, оптужени Дрљача наводно отворио ватру на припаднике СФОР-а када су му пришли с намером да га лише слободе, британски командоси су га убили „у самоодбрани“. Како је, пак, „по казивању његовог сина и шурака, који су се затекли на месту препада, Симо Дрљача убијен с леђа, никада неће бити отклоњена сумња да је нужна одбрана прекорачена, ако већ није посредни смисљено убиство“, сматра Коста Чавошки.²¹⁾ Након тога су британски командоси уместо убијеног Дрљаче, ухапсили његовог седамнаестогодишњег сина Синишу и шурака Шпиру Милановића и одвели их у Хаг, починивши тиме озбиљно кривично дело киднаповања.

Друго тешко кривично дело које су мисионари мира у Босни и Херцеговини починили било је киднаповање браће Мирослава и Милана Вучковића 22. јуна 1998. у Приједору. Исти су били ухапшени, претучени и тешко злостављани зато што су припадници СФОР-а у њима препознали хашке оптуженике, близанце Ненада и Предрага Бановића. Злосрећне људе припадници СФОР-а потом су зверски тукли, све док ови нису потписали изнуђено признање да су Ненад и Предраг Бановић. Тако су мировњаци УН извршили хапшење и злостављање недужних лица, починивши притом три тешка кривична дела: 1) лишавање слободе без икаквог правног основа; 2) наношење тешких телесних повреда и психичких траума премлаћивањем и злостављањем и 3) изнуђивање лажног признања.

Још тежи злочин припадници СФОР-а су починили 9. јануара 1999. године на подручју општине Србиње када су убили Драгана Гаговића, тајно оптуженог пред Хашким судом, у тренутку када је

20) Cf. *NATO Handbook*, NATO Office of Information and Press, 2001, p. 117.

21) Cf. Чавошки, К., *Од слова до духа Дејтона*, Српско ослобођење, Српско Сарајево, 1999, стр. 45.

својим комбијем превозио децу коју је тренирао. „Како је Гаговић убијен у колима рафалном паљбом из аутоматског оружја (на аутомобилу пронађено 16 рупа од испалених метака, прим. М.Р.), деца коју је превозио доживела су тешке трауме, са вероватним последицама до краја живота“²²⁾.

Најзад, у време агресије НАТО-а на СРЈ, 3 априла 1999. године припадници СФОР-а минирали су део пруге Београд-Бар у селу Штрпци и том приликом убили железничког радника Видоја Томића.

Међународна правда ни у једном од наведених случајева несумњивих и тешких кривичних дела није добила задовољење, односно ниједан од њихових починилаца никада није кривично процесуиран пред националним судом државе која га је упутила у мировну мисију, нити су њихови поступци до данас правно или морално разматрани пред било којом инстанцом међународне јавности.

Уз све наведено, мировњаци УН су учестало упадали у команде јединица Војске Републике Српске и том приликом пленили документа, наоружање и другу имовину. Тако су 27. и 28. фебруара 1997. године снаге СФОР-а са истражитељима Хашког суда упале у команду Првог корпуса, заплениле и однеле већи број докумената. Годину дана касније, 2. и 3. марта 1998. године, припадници СФОР-а су насилно извршили контролу помоћног командног места у Црној Реци у потрази за документацијом Главног штаба Војске Републике Српске „и том приликом запленили податке о свим фреквенцијама радио уређаја“²³⁾. Неколико месеци доцније, уочи објављивања арбитражне одлуке о линији разграничења у подручју Брчког, СФОР је одузео сву имовину и наоружање 311 пешадијске бригаде у Брчком и наложио њено расформирање. Слични подухвати насилне контроле и заплене извршени су током првог квартала 1999. године у још десетак јединица, команди и база Војске Републике Српске.

22) *Cf.* Чавошки, К., *op.cit.*, стр. 45. Дечије торбе са спортском опремом притом су изрешетане мецима, а једној од девојчица меци су прошли кроз одећу и окрзнули јој руку. Након почињеног убиства, припадници СФОР-а су децу потрпали у свој аутомобил и одвели их у оближњу базу, где су их више часова испитивали и све време држали на нишану. Више о томе у: Komlenović, U., „Afera Gagović: likvidacija pod maskama“, *Vreme*, br. 430/1999, str. 12-15.

23) *Cf.* Чавошки, К., *op.cit.* стр. 46.

2.1. Високи представник ОУН као актер међународног мисионарства у БиХ

Ни припадници цивилног дела мировне мисије УН у Босни нису заостајали за својим војним парњацима у грубим прекорачењима у Дејтону им додељених овлашћења. Иако је искључива улога Високог представника, именованог на основу Члана I став 2. Споразума о цивилном спровођењу мировног решења, била да „олакшава властите напоре страна уговорница (*„facilitate the Parties' own efforts“*), „покреће и, по потреби, координира активности“ (*„mobilize and, as appropriate, coordinate the activities“*) његово деловање на терену је увелико надилазило домен поверених му активности. Први крупнији случај у којем је дошло до битне ревизије Дејтонских споразума њиховим потоњим „креативним“ тумачењем, подржаним надмоћном силом, било је потискивање Радована Карацића из јавног живота. Правно упориште за тај акт нађено је у члану IX наметнутог Устава Босне и Херцеговине, којим се утврђује да ниједно лице које је под оптужбом МКТБЈ, а које се није одазвало позиву тог Суда „не може да буде кандидовано, нити може да има било какву именовану, изборну или другу јавну функцију (*„public office“*) на територији Босне и Херцеговине.“ Ова одредба је, иначе, противна начелу *апсолутне слободе кандидовања*, установљеном чланом 7. тачком 5. Документа са Другог састанка о људској димензији Конференције о европској безбедности и сарадњи у Копенхагену 1990. године, која налаже „поштовање права грађана да се, *без дискриминисања*, кандидују за политички или јавни положај, лично или као представници политичких странака или организација“²⁴⁾. И поред тога, страни чиновници у БиХ су похитали да једну такву одредбу примене у случају политички неподобног високог званичника Републике Српске. Тако су већ на скупу у Лиону (Lyon Summit), одржаном крајем јуна 1996. године стране учеснице закључиле: “Присуство на јавном положају (*„public office“*) оптужених ратних злочинаца (Р. Карацић је у том тренутку био само за ратне злочине *оптужено*, а не и осуђено лице, М. Р.), представља очигледну повреду Мировног споразума. Инси-

24) Наведено према: Чавошки, К., *op.cit.*, стр. 14.

стирамо да господин Караџић одмах и за стално напусти све јавне положаје и не учествује у доношењу државних одлука²⁵⁾.

И изборна материја је била домен крупних и Дејтонским споразумима непредвиђених интервенција Високог представника у БиХ. Након самовласног продужења мандата ОЕБС-а, његове Мисије и Привремене изборне комисије²⁶⁾, уочи општинских избора септембра 1997. године извршена је битна промена изборних правила утврђених дејтонским Споразумом о изборима. Једна од најкрупнијих међу њима била је укидање могућности гласања у месту по властитом избору. Смисао те забране је био да се у првом реду српске избеглице у СРЈ принуде да, уколико уопште желе, гласају у местима у којима су пребивали пре почетка оружаних борби у БиХ, а која су након њих припала муслиманско-хрватској федерацији. „То је био смишљен начин да се гласови српских избеглица безнадежно распу без икаквог учинка, а да се гласовима муслиманских избеглица, нарочито оних у иностранству, освоји власт у Сребреници и Брчком и битно смањи број српских одборника и посланичких мандата и тиме онемогући образовање чврсте и постојане већине у Народној скупштини Републике Српске и у скупштинама српских општина“, примећује Коста Чавошки.²⁷⁾

Поред привремене изборне комисије ОЕБС-а, надлежне за спровођење свих избора, Споразумом о изборима установљена је и Изборна апелациона поткомисија са овлашћењем да решава изборне жалбе и изриче казне. Тако је, према члану 4.20б Споразума, у случају да дође „до кршења начела успостављених у Општем оквирном споразуму за мир у Босни и Херцеговини или одредаба Правила и прописа Привремене изборне комисије, Изборна апелациона комисија овлашћена да:

- 1) забрани политичкој странци или коалицији да се кандидује на изборима;

25) Наведено према: Чавошки, К., *op. cit.*, стр. 14. И трећег по реду председника РС, Николу Поплашена тадашњи Високи представник у БиХ је марта 1999. године уклонио с положаја „у намери да заштити положај председника Републике Српске као установе и легитимне интересе народа Републике Српске.“ Тако је, примећује Коста Чавошки, „испало да Вестендорп, кога нико у Босни није бирао, штити народ Републике Српске од његовог председника, кога је сам тај народ изабрао“ (*op. cit.*, стр. 82).

26) ОЕБС је позван да образује ову комисију уочи првих постратних избора у БиХ, одржаних септембра 1996. године и иста је имала строго ограничен мандат да надзире спровођење избора, утврђује правила за уписивање бирача и обезбеђује поштовање изборних правила утврђених у Дејтону.

27) *Cf.* Чавошки, К., *op. cit.*, стр. 15.

- 2) опозове потврду политичке странке или коалиције која је већ уписана на гласачком листићу; и
- 3) скине име кандидата са кандидатске листе или име независног кандидата са гласачког листића и забрани следећем кандидату са листе да замени скинутог кандидата.²⁸⁾

Поред забране кандидовања *без икаквог временског ограничења*, чланом 4.20е и 4.20ф Споразума уведена је у цивилизованом свету непозната казна одузимања на изборима већ добијеног мандата „из оправданих разлога“, а да уопште није утврђено у чему се ти „оправдани разлози“ састоје. Па и више од тога – када се неком лицу одузме мандат добијен на изборима или га Високи представник уклони са положаја, то лице се више не може кандидовати ни на једним изборима *без икаквог временског ограничења ове забране*. (члан 7.10).

Састављачима ових правила ни то није било довољно, примећује Коста Чавошки, већ су Привремену изборну комисију овластили да поједине кандидате проглашава *неподобнима*, а да уопште није дужна да наведе разлоге због којих то чини и пружи оштећеном лицу могућност *судске заштите* његовог ускраћеног права. „Нема никакве сумње да су прописивањем оваквих изборних правила страни господари у Босни узурпирали улогу законодавца не само у материји избора, него и у области политичког удруживања и грађанских и политичких права“, закључује Чавошки.²⁹⁾ Најзад, нису одолели да изреком покажу да су и уставотворци. Наиме, у члану 9.94 Споразума о изборима стоји:

„Да би се политичким странкама, коалицијама и независним кандидатима обезбедио једнак приступ електронским медијима за време изборне кампање, статут за јавне услуге емисионих мрежа који се односи на Српску радио телевизију (*СРТ*) и који је одобрила влада Републике Српске 8. априла 1998. године, имаће предност над свим постојећим законима Ентитета, који регулишу *СРТ* у слушајевима где постојећи Закон није у складу са Статутом“.

Овом нејасно сроченом одредбом, разјашњава Чавошки, ставља се у ствари до знања „да је статут који су странци прописали, а влада Републике Српске накнадно одобрила, више правне снаге од

28) Наведено према: *Ibid*, стр. 23.

29) *Cf.* Чавошки, К., *op. cit.* стр. 15.

закона Републике Српске. А онај ко *подзаконским актом* може да дерогира сам закон тај је истински уставотворац³⁰⁾.

И област масовног комуницирања у Босни и Херцеговини била је домен опсежног, Дејтонским споразумима непредвиђеног интервенисања Високог представника. Тако је већ на лондонској Конференцији за примену мира, одржаној крајем 1996. године, демонстрирана намера да се у потпуности овлада јавним гласилима ове ратом разорене државе, како би се обезбедила „њихова независност и непристрасност“. За почетак је наглашено да сви закони и прописи који уређују рад медија треба да буду “у потпуном складу са одговарајућим међународним споразумима и уважавањем права на слободу изражавања, а да се не примењују на начин који дискриминише“. У том смислу, Конференција „поздравља ојачану улогу уреда Високог представника у координирању помоћи независним медијима.“³¹⁾

Управни одбор Конференције за примену мира одржане у Синтри наредне године отишао је неколико крупних корака даље у проширивању надлежности цивилног дела мировне мисије у Босни у области регулисања деловања медија у овој некадашњој југословенској републици. Тако је Управни одбор конференције „прогласио да Високи представник има право да забрани или суспендује било коју медијску мрежу или програм чија је творевина у постојаној и бучној супротности било слову или духу Мировног споразума.“ Тадашњи Високи представник у Босни Карлос Вестендорп (Westendorp) није оклевао да то своје ново овлашћење одмах и употреби, па је од краја августа до 18. децембра 1997. оклопним јединицама СФОР-а заузео све српске телевизијске предајнике и тако онемогућио рад Српској радио-телевизији „због емитовања строго контролисаних и хушкачких прилога.“³²⁾ Министри спољних послова земаља чланица Контактне групе поздравили су ове његове потезе изјавом да „препоручују појачавајуће оштре мере против

30) *Ibid*, стр. 15.

31) *Cf.* Peace Implementation Conference. Bosnia and Herzegovina 1997: Marking Peace Work, London, Lancaster House, 4-5 December 1996., наведено према: Чавошки, К. *op.cit.*, стр. 27. И неколико наредних навода из извештаја или декларација међународних конференција за примену мира у Босни и Херцеговини биће учињено према овом извору.

32) *Cf.* *Наша Борба*, 6. август 1997. године. Трансформација улоге међународних надзорника над Босном и Херцеговином није, уочава Дејвид Чендлер, произилазила из покушаја да се у процес доношења политичких одлука укључи и ангажује њено становништво, већ из праксе која је настојала да очува привид деловања кроз институције Босне и Херцеговине пре него против њих и тиме покуша да прикрије директно и брутално практиковање спољашње силе. *Cf.* Chandler, D., *op.cit.*, стр. 135.

оних који ометају напредак у примени Дејтонских споразума и Декларације из Синтре.“ Истовремено су „осудили непрестано коришћење медија за пропагирање с предумишљајем дезинформација и запаљивих порука које подривају подршку Мировном споразуму.“ Стога су „као Контактна група снажно подржали делатност Високог представника у овој области и изнова потврдили његово право да забрањује или суспендује било коју медијску мрежу или програм чије су творевине у постојаној и бучној супротности било слову или духу Мировног споразума, како је то утврђено Декларацијом из Синтре“³³⁾. Охрабрен подршком, Вестендорп је наредне године испоставио захтев да се промени управа Српске радио-телевизије, како би се на њеном челу нашао управник којег би он поставио, а да се потом изврши „чистка“ међу новинарима како би на тој дужности остали само они које он процени као подобне за обављање тог одговорног посла. Сви ови потези су образлагани изнуђеном потребом саображавања рада непокорних српских новинара највишим европским демократским стандардима медијског пословања.

Ни деловање јавних гласила на подручју Федерације БиХ није остало поштеђено крупних интервенција УН-овог изасланства у западнобалканској „Југославији у малом“. Тако се Конференција за примену мира одржана децембра 1998. године у Мадриду заложила за „устпостављање интегрисане телевизијске мреже Федерације која ће у потпуности дати политичка права свим заједницама и бити подржавана транспарентним финансирањем“, с тим да „Високи представник постави међународног надзорника који ће надгледати успостављање ове мреже“. На делу је, заправо, било настојање да се осујети деловање Хрватске радио-телевизије на територији Босне и Херцеговине како би Хрвати и муслимани имали *јединствену* федералну телевизију, којом би, како је то већ учињено са непоћудном Српском радио-телевизијом, управљао Вестендорпов надзорник. Са конференције је још једном упућено упозорење „потписницима Мировног споразума да Високи представник задржава власт да забрани или суспендује било које јавно гласило које угрожава примену Мировног споразума.“ Притом се, закључује Коста Чавошки, изнова подразумева да Вестендорп неће унапред прописивати правила и мерила којима босанска јавна гласила треба да се саобразе, која би и њега самог обавезивала,

33) Cf. Чавошки, К., *op. cit.*, стр. 28.

„него ће *post festum* и по властитом нахођењу сам утврђивати повреду правила, која нису ни прописана ни објављена, и изрицати забране или суспензије сходно властитој процени политичке целисходности“³⁴⁾. А са Конференције за примену мира одржане у Бону 10. децембра 1997. године упозорено је „да ће финансијска помоћ плуралистичким и независним медијима у Босни и Херцеговини зависити од строгог саображавања стандардима Независне комисије за медијске стандарде и дозволе (IMSLC)“ формиране на тој конференцији.

Иако није био предмет ниједног дејтонског споразума, и школски односно образовни подсистем босанскохерцеговачког друштва је био домен међународног цивилног мисионарства у овој постконфликтној западнобалканској држави у настајању. Тако, у закључцима Конференције за примену мира одржане у Бону децембра 1997. године, земље учеснице наглашавају „да образовање мора да унапређује разумевање и помирење између етничких, верских и културних група у Босни и Херцеговини, иако признају право родитеља да бирају природу образовања које њихова деца стичу. Земље учеснице са забринутошћу примећују да образовна политика и програми нису саображени овим основним начелима. Земље учеснице захтевају од надлежних власти да раде заједно зарад обезбеђења да се сва лица образују у складу са својим потребама и на начин који такође доприноси трпељивости и стабилности унутар мултиетничке Босне и Херцеговине и да без одлагања развију образовне програме у складу са овим начелима.“

Закључци министарског састанка Управног одбора Савета за примену мира одржаног у Луксембургу 9. јуна 1998. године, били су у том погледу још недвосмисленији и дециднији. У њима се налаже преиспитивање уџбеника „који се користе у јавним школама да би се из њих пре почетка нове школске године избацио нападни материјал („*offensive material*“). Напори за реформу школских програма у оба ентитета треба да се наставе уз помоћ одговарајућих организација, укључујући UNESCO и Савет Европе. Посебни напори треба да буду учињени зарад развијања заједничког програма за предавање скорашње историје Босне и Херцеговине, који подстиче помирење и даље не разбуктава етничке напетости.“

У закључцима наредне, бонске конференције за примену мира уочава се супротност између *права* родитеља да бирају природу

34) Cf. Чавошки, К., *op.cit.*, стр. 31.

ду образовања које њихова деца стичу и *политичке потребе* да то образовање подстиче етничко и верско разумевање и помирење у Босни, да би на следећој, Конференцији за примену мира у Мадриду од 16. децембра 1998. године, право на избор образовања било у потпуности игнорисано, како би се дала апсолутна предност његовој политичкој сврси – потреби да оно подстиче етничку, верску и културну интеграцију и помирење и тиме поспешује повратак избеглица. Том приликом земље учеснице изразиле су уверење „да је систем образовања који уважава права све деце и унапређује трпеливост и помирење, суштински састојак стабилне мултиетничке Босне и Херцеговине, и од животне важности за повратак избеглица. Јавни школски систем у којем ће деца Босне и Херцеговине моћи да стичу образовање ослобођено предрасуда, насиља и дискриминације, охрабриће повратак мањинских породица са децом школског узраста. Школе, учитељи, школски програми и уџбеници морају да подстичу интеграцију и уважавање за све људе у Босни и Херцеговини. Земље учеснице захтевају од босанскоерцеговачких власти да убрзају напоре да се из школских програма уклоне предрасуде и развије језгро школског програма које ће омогућити деци сваке заједнице да цене све културе Босне и Херцеговине.“ У том смислу, Конференција препоручује развијање „језгра школског програма“ („*core curriculum*“), који би био обавезујући за све народе БиХ.³⁵⁾

И остали друштвени и државни подсистеми ове, на рушевинама СФРЈ настале државе – њено судство, полиција, војне снаге – били су поље интензивног и самовласног деловања снага међународног мировног посредовања. Тако је на Конференцији за примену мира одржаној у Мадриду 19. децембра 1998. године, односно у њеној Декларацији, претходно најављено „реструктурисање“ („*restructure*“) босанскоерцеговачке полиције, протумачено као „образовање мултиетничких професионалних полицијских снага“, „успостављање заједничке безбедносне полиције“ и „образовање пограничне службе Босне и Херцеговине на државном нивоу са одговарајућим правним основом за контролу земаљских граница“ У анексу Декларације, насловљеном са „Програм примене мира“,

35) „Бољи познаваоци прилика у бившој, другој Југославији присећају се да су то управо она 'заједничка језгра' која је покушао да уведе у наставне програме свих република тадашњи министар образовања Стипе Шувар. (...) Сада оно што није успело у другој Југославији и због чега се она распала, треба изнова покушати у Босни и Херцеговини.“ Cf. Чавошки, К., *op.cit.*, стр. 41.

прецизира се да „изградња професионалних мултиетничких снага у Босни“ подразумева „увођење мањинског полицијског представништва“, у првом реду у Републици Српској, што би *de facto* значило да на њеној територији, поред већинске српске, постоји и мањинска муслиманска полиција. У те сврхе, поред већ постојеће Више школе унутрашњих послова у Бања Луци, требало је до краја марта 1999. године у овом босанскохерцеговачком ентитету основати још једну полицијску академију. Њен првенствени задатак требало је да буде „регрутовање, обучавање и интегрисање мањина“ у састав редовних полицијских снага.

Са истоветним политичким циљем приступало се и реформи босанскохерцеговачког судства. Тако је на мадридској Конференцији за примену мира предложен „свеобухватни стратегијски план судске реформе“ који, између осталог, обухвата:

- доношење до 31. јуна 1999. године законодавства којим треба да се постигне независно и непристрасно судство, усредсређивањем на именовања судија и тужилаца, одговарајуће плате и објективна мерила за именовање судија и тужилаца, усклађена са мерилима европске демократске праксе, и унапређење мултиетничког судства широм Босне и Херцеговине“;
- јачање улоге ентитетских тужилаца и њихово деполитизовање;
- јачање Уставног суда Босне и Херцеговине“;
- непосредно уклањање двојног судског система у Кантону Херцеговина – Неретва путем пуне примене закона о успостављању интегрисаног судства у овом Кантону, укључујући и град Мостар.“

Мадридска Конференција за примену мира, као и неколико претходних, темељно је разматрала и дотадашњу „забрињавајућу“ трипартитну, односно тронационалну структуру војних снага Босне и Херцеговине. Тако се у, на њој усвојеној Декларацији, земље учеснице обавезују да „потхрањују јачање заједничких војних институција“ и оснаже „државну (босанско-херцегвачку) димензију одбране“, да би се у анексу Декларације упозорило како треба „учинити све што је могуће зарад свођења на најмању меру нестабилности која је инхерентна постојању двеју – у пракси трију – армија у једној земљи.“ Уз то се наглашава да Стални комитет за војне послове, као кључни чинилац „државне димензије одбране“ треба да буде ојачан. Најзад, изражава се забринутост због увећа-

вајућих разлика у доктрини и обуци између војних снага ентитета, и упућује захтев „да се у 1999. години развију планови за обуку и програм развоја заједнички за све армијске снаге Босне и Херцеговине.“

*
* *
*

Наведеним и анализираним, супстанцијално-идентитетским, као и низом других, на симболички идентитет новонастајуће босанско-херцеговачке државе усмерених мера (предлог њене химне, грба и заставе, јединственог међународног позивног броја, личних и путних исправа, регистарских таблица за моторна возила...) међународни мисионари мира низ година уназад настоје да на рушевинама „велике“ Југославије изграде њену, овога пута за живот способну („viable“) и уједињену („united“) државну реплику коју, као такву, не жели више од половине њеног становништва, односно два од три конститутивна народа.³⁶⁾ А зашто се на опстанку ње и као такве инсистира, разјашњава, између осталих, и један амерички конгресмен на hearing-у у Хелсиншкој комисији Конгреса 2. априла 2009. године: „(...) ради се о великом геостратешком питању успостављања нових односа са исламским светом и ово је кључно подручје за то. Ако поново доживимо неуспех у осигуравању истинске домовине европске исламске заједнице, сматрам да би то имало конотације на широј глобалној скали, што нам не би било од помоћи у многим другим регионима.“³⁷⁾

Тако је заговарајући афирмацију *духа* уместо *слова* Дејтона, међународна заједница вршила темељну ревизију уместо доследне имплементације његових споразума, а мировна мисија УН у том прегнућу одиграла улогу кључног и незаобилазног агенса.

Као таква, својим деловањем на подручју Босне и Херцеговине она је пре била у функцији разрешавања кризе у корист једног ње-

36) Десет година неформалног старатељства, или поделењеног суверенитета унутар оквира установљеног Дејтонским споразумом, учиниле су, рекло би се, мало шта на изградњи капацитета босанске државе и на њеној легитимизацији у очима њеног становништва, закључује Дејвид Чендлер (Chandler). Cf. Chandler, D., *op.cit.*, p. 142.

37) „Није случајно – наставља исти – када ослушнемо пропаганду Al-Qaeda, да се скупа с Јерусалимом спомиње и Босна и Херцеговина. (...) Ако се побринемо за овај проблем, нарочито под лидерством Сједињених Држава, то ће послати поруку исламском свету да ми нисмо предатори ислама, већ да смо спремни трошити наш новац и ризикувати животе својих војника како би муслимани од тога имали користи. Сматрам да је то *изнормно* важно.“ Cf. <http://www.helsinki.org.rs/serbian/doc/hearing%20u%20helsinki%20komisiji.doc.>, kurziv M.R.

ног, на интересима кључног актера актуалних међународних односа кооперирајућег, те стога од самог почетка фаворизованог актера, него у служби њеног доследног и трајног пацификовања.³⁸⁾ Ка том циљу јасно усмерена, међународна мировна мисија у БиХ је нарушила један од кључних међународноетичких принципа мировног посредовања као таквог – непристрасност, односно неутралност према свим сукобљеним странама, а уместо минимализовања могућности њиховог поновног конфронтирања у ближој или даљој будућности, обезбедила му сигурне и снажне претпоставке.³⁹⁾

ЛИТЕРАТУРА

- Аврамов, С. и Крећа, М., *Међународно јавно право*, Савремена администрација, Београд, 2002.
- Bildt, C., *Peace Journey: The Struggle for Peace in Bosnia*, Weidenfeld and Nicolson, London, 1998.
- Cassese, A., *International Law*, Oxford University Press, Oxford, 2001.
- Chandler, D., *Empire in Denial: The Politics of State Building*, Pluto Press, London, 2006.
- Chomsky, N., *Hegemony or Survival: America's Quest for Global Dominance*, Penguin Books, London, 2004.
- Чавошки, К., *Од слова до духа Дејтона*, Српско ослобођење, Српско Сарајево, 1999.
- Gray, C., *The Use of Force and the International Legal Order*, Oxford University Press, Oxford, 2000.
- Komlenović, U., „Afera Gagović: likvidacija pod maskama“, *Vreme*, br. 430/1999, str. 12-15.

38) Смисао бројних анекса Дејтонског споразума био је, упозорава Дејвид Чендлер, садржан управо у томе - изградњи босанско-херцеговачке државе, односно „реконструкцији њеног друштва“ (К.Билт), уместо окончавања непријатељстава, што је била традиционална улога мировних споразума као таквих. *Cf.* Chandler, D., *op. cit.*, p. 130. При том, подсећа Карл Билт (Bildt), нико није сматрао мудрим да се усвајање устава БиХ подвргне било којој врсти парламентарне или неке друге, њој сличне процедуре. “То је требало да буде устав наметнут међународним декретом.” *Cf.* Bildt, C., *Peace Journey: The Struggle for Peace in Bosnia*, Weidenfeld and Nicolson, London, 1998, p. 139.

39) У прилог том становишту говоре сва релевантна истраживања босанско-херцеговачког јавног мњења према којима натполовична већина испитаника стање актуалних међунационалних односа оцењује као веома лоше, а на исти начин вреднује и ефекте „постдејтонског“ заједничког живота. Упоредити, рецимо, Костић Н., „Социјалнопсихолошки фактори општег става о стању актуалних међунационалних односа у БиХ“, *Зборник радова Филозофског факултета у Источном Сарајеву*, бр. 11/2009, стр. 347-373.

- Костић Н., „Социјалнопсихолошки фактори општег става о стању актуалних међунационалних односа у БиХ“, *Зборник радова Филозофског факултета у Источном Сарајеву*, бр. 11/2009, стр. 347-373.
- Mackinlay, J., *A Guide to Peace Support Operation*, Institute for International Studies, Providence, 1996.
- Marphy, S.D., „Contemporary Practice of the United States Relating to International Law“, *The American Journal of International Law*, vol. 94, no. 2/2000, pp. 348-381.
- Meyer, H. N., *The World Court in Action: Judging Among the Nations*, Rowman & Littlefield Publishers, Lanham, 2002.
- Милисављевић, Б., *Нове мировне мисије Организације уједињених нација*, Службени гласник, Београд, 2007.
- Miller, L. H., *Global Order: Values and Power in International Politics*, Westview Press, Boulder, 1998.
- Nakarada, R., „Распад Југославије и нови безбедосни лик Европе“, у: Nakarada, R. i Račić, O., *Распад Југославије - Изазов европској безбедности*, Институт за европске студије, Београд, 1998.
- Nill, D. A., „National Sovereignty: Must it be Sacrificed to the International Criminal Court?“, *Brigham Young University Journal of Public Law*, no. 14/1999, pp. 119-150.
- Račić, O., „Међународноправни основ заједничког деловања НАТО и УН у Босни – поуке за европску безбедност“, у: Nakarada, R. i Račić, O., *Распад Југославије - изазов европској безбедности*, Институт за европске студије, Београд, 1998.
- Solana, H., „Улога НАТО у Босни“, *Међународна политика*, бр. 1043/1996.
- Wind, M., „Challenging Sovereignty? The USA and the establishment of the International Criminal Court“, *Ethics and Global Politics*, no. 2/1998, pp. 83-101.
- Working Out the World, *The Economist*, March 31/2001, p. 3.
- Zwanenburg, M., „The Statute for an International Criminal Court and the United States – Peacekeepers under Fire“, *European Journal of International Law*, no.1/1999, pp.124-143.

Mirjana Radojicic

UN PEACEKEEPING MISSIONS IN THE REGIONS
OF EX-YUGOSLAVIA AND THE PROBLEM
OF IMPARTIALITY OF THE INTERNATIONAL
PEACE MEDIATION:
THE CASE STUDY OF PEACEKEEPING MISSION
IN BOSNIA AND HERZEGOVINA

Resume

In her paper the author takes as a theme the activity of the UN international peacekeeping missions in the regions of ex-Yugoslavia from the beginning of the nineties in the past century until now. She starts from the viewpoint that their international-ethical sense contained in maintenance and promotion of peace, i.e. reducing the possibility of renewing the conflicts which preceded their establishment. The adherence of the international peace mediation to that principle is examined by the author on the example of the engagement of peacekeeping missions in the regions of the former Yugoslav republic of Bosnia and Herzegovina. Relying on a thorough analysis of their characteristics, she concludes that by advocating the affirmation of the spirit instead of the letter of Dayton, the international community led by USA, made thorough revision instead of consistent implementation of Dayton agreements, while the UN Peace Mission in that endeavour played the role of key and unavoidable agent. As such, by its activity on the territory of Bosnia and Herzegovina, the Mission was, the author believes, rather in the function of solving the crisis in favour of one of its parties preferred from the beginning, than in the service of its consistent and permanent pacification, by which it disrupted one of the key international-ethical principles of peace mediation as such – impartiality, i.e. neutrality in relation to all confronted parties, and instead of minimalising the possibility of their repeated confrontation, created strong preconditions for it.

Key words: UN peacekeeping missions, disintegration/break-up of Yugoslavia, Dayton Agreement, Bosnia and Herzegovina, Republic of Srpska.

*Дарио Кршић**

НАЦИОНАЛНИ ИДЕНТИТЕТИ, ЕТНИЧКА РАСПРОСТРАЊЕНОСТ, АНТРОПОЛОШКЕ И КУЛТУРНЕ ОСОБЕНОСТИ СРБА И ХРВАТА У ПУТОПИСИМА ЈОХАНА ГЕОРГА КОЛА

Сажетак

У раду се разматрају национални идентитети, етничко распрострањање, те антрополошке, карактерне и културне особености Срба и Хрвата, наведене у неколико путописа немачког географа и историчара, Јохана Георга Кола (Johann Georg Kohl). Запажања и закључци до којих је дошао Кол, упоређују се са подацима статистичких зборника Хабзбуршке монархије, као и других релевантних историјских, етнографских и енциклопедијских дела тога времена. Указује се на чињеничну неутемељеност тврдњи извесног броја аутора, да су географски опсег, па и сам појам тзв. „Велике Србије“, производ „митоманског интерпретирања историје“ и тежње српских политичких елита за формирањем такве државне творевине на „несрпским етничким просторима“. Стога се настоји осветлити раздобље Колових путовања, када је у научним круговима било уобичајено да се у језичком, културном и антрополошком смислу, словенски народи, од којих ће на тлу данашње Хрватске, Босне и Херцеговине, Црне Горе, Србије и Македоније настати неколико нација, прибрајају „српском племену“ или „Илиро-Србима“. Скреће се пажња на важности схватања и разликовања „етничких“ и „националних“ идентитета на просторима Западног Балкана у епохи стварања савремених нација.

* Докторанд на Факултету политичких наука Универзитета у Београду.

Кључне речи: национални идентитети, етнички идентитети, Срби, Хрвати, католички Срби, Србо-Хрвати, Рашани, Шокци, Буњевци, Дубровчани, Црногорци, Илири, Велика Србија, митоманија.

Немачки географ, историчар и путописац, Јохан Георг Кол, рођен је у Бремену 1808. године, у породици трговца винима. Студирао је права, етнологију и математику на универзитетима у Гетингену, Хајделбергу и Минхену, али је након смрти оца био присиљен да прекине школовање. Успео је да нађе посао учитеља и васпитача у немачком племићком миљеу, што му је након неколико година омогућило да отпутује у Русију. По повратку, објавио је своје извештаје с путовања, који су добро примљени код читалаца, што ће га подстаћи у даљем бављењу географијом, историјом и етнографијом. Током две деценије посетио је и описао земље Европе и Северне Америке, у тридесетак књига. Неке од најпознатијих су му: „Путовања у унутрашњост Русије и Пољске“ (1841.), „Стотину дана на путовањима у аустријске државе“ (1842.), „Путовање у Данску и Војводство Шлезвиг и Холштајн“ (1846.), „Из мојих колиба“ (1850.), „Скице из природе и народног живота“ (1851.), „Путовање у Истру, Далмацију и Црну Гору“ (1851.), „Историја Голфске струје и њеног истраживања“ (1856.), „Путовање у Канаду“ (1856.), „Путовања северозападом Сједињених Држава“ (1858.), „Историја открића Америке“ (1861.), „Народи Европе: културне и карактерне скице европских народа“ (1872.), „Географски положај главних градова Европе“ (1874.), итд. Посвећен искључиво свом раду, није се женио и умро је у Бремену 1878. године. Амерички историчар Чарлс Дин (Charles Deane), доделиће му 1879. године епитет „неупитно најистакнутијег европског географа“.¹⁾

У „Српском летопису“ изашао је 1852. године осврт на његово „Путовање у Истру, Далмацију и Црну Гору“ („Reise nach Istrien, Dalmatien und Montenegro“)²⁾, где се констатује да са књигом „познатог немачког путника“ српски читалачки аудиторијум није нарочито упознат, односно „да ће се тек мало Србаља наћи, који поменуто дело Кола имају, или су га прилику имали прочитати“.³⁾

1) Frederic Trautmann (prev. i edit.), „Johann Georg Kohl, a German traveler in Minnesota Territory“, *Minnesota History Magazine*, Minnesota Historical Society, Vol. 49/4 (Winter 1984), стр. 127.

2) О књизи „Путовање у Истру, Далмацију и Црну Гору“ биће више речи у неком од следећих радова.

3) *Географіјско-хисторійській одривакъ о Далмаціи одъ Кола*, Србскій лѣтописъ за годину 1852, Часть I, Матица сербска, У Будиму, 1852, стр. 1-19.

На жалост, путописи у којима је посветио пажњу Србима ни данас нису у довољној мери представљени домаћим читаоцима, а истраживачи који се баве националним идентитетима у 19. веку на Балкану, врло ретко помињу радове истакнутог немачког научника.

1. ПОДЕЛА СЛОВЕНСКИХ ПЛЕМЕНА ПРЕМА ЈОХАНУ ГЕОРГУ КОЛУ

Јохан Георг Кол, попут већине историчара, етнографа, географа и филолога посматране епохе, Србе и Хрвате је сматрао етнички готово идентичним словенским народима, који су на просторима Далмације, Славоније, Војне крајине, „дивилне Хрватске“, Аустрије и Угарске, били измешани. Наравно, помињане су каткад и „мале разлике“, у складу са дотадашњим сазнањима о историји, језику и култури народа који су живели у земљама некадашњег Илирика. Углавном, аутори из прве половине 19. века, ослањали су се на средњевековне историјске изворе, у којима су Срби сматрани не само античким народом, него и родоначелницима свих Словена (нарочито Хрвата, Славонаца, Далматинаца, а код неких аутора и Словенаца, Чеха, Пољака, па и Бугара).⁴⁾ Кол је у једном од својих најпопуларнијих дела, „Путовање у унутрашњост Русије и Пољске“ („Reisen im Inneren von Russland und Polen“), словенска племена у немачким и мађарским земљама именовано, поделио и побројио на следећи начин: „1. Чешко племе (Бохеми у Аустрији (3,000,000), Бохеми у Пруској (2,500), Моравци (1,400,000)); 2. Лешко племе (Пољаци у Шлеској, Познању и Западној Пруској (2,000,000), Пољаци у Галицији и аустријској Шлеској (3,000,000)); 3. Руско племе (Русини у Галицији (1,200,000), Русини у Угарској (200,000)); 4. Српско племе (Славо-Срби у Угарској (400,000), Славонци у Аустрији (500,000), Далматинци у Аустрији (300,000), Хрвати у Аустрији (700,000)); 5. Виндско племе (у Штајерској (300,000), у Корушкој (150,000), у Крањској (350,000) у Угарској (50,000)); 6. Словачко племе (Словаци у Угарској и Моравској (1,800,000)); 7. Лужичко-

4) „Далимилова хроника“ из 1314. године, најстарији спис сачуван на чешком језику, спада у ред често цитираних историјских извора у којем се Срби, на основу народних предања, представљају као родоначелници свих Словена, док је Хрватска тек једна од српских земаља. Познати стих гласи: „У српском народу постоји земља, која се зове Хрватска; У тој земљи беше Влах, по имену Чех...“ (Видети: Dalimilova kronika, Jan Laichter V Praze, 1920, стр. 11.)

српско-вендско племе (Лужички Срби-Венди у Пруској (150,000), Лужички Срби-Венди у Саској (60,000)“.⁵⁾

Становишта у вези порекла народа јужнословенскога југа, Кол није мењао током следећих деценија. Тако је у другом, ревидираном и проширеном издању књиге „Народи Европе: Културне и карактерне скице европских народа“, приличну пажњу посветио Бугарима и Србима. Прве је, као источну скупину Јужних Словена, сместио око доњег тока Дунава, те Црног и Егејског мора, односно на простору античких покрајина – Мезије, Трације и Македоније. Срби, пак, као „западна половина Јужних Словена“, настањују простор од средњег тока Дунава до Јадранског мора, односно, Кол их сврстава у становнике „старе илирске земље“. Обе „главне грање Јужних Словена“, бугарска и српска, како у погледу броја становника, тако и у односу на величину простора на којем су се распространили, подједнаке су снаге, истакнуо је Кол.⁶⁾ Ипак, Бугаре је оценио „другачијима духом“ од Словена „српског племена“, који се називају „Илиро-Срби или илирски Словени“ и деле се на: а) житеље Кнежевине Србије, „који су у новије време низом крвавих ратова изборили своју независност“; б) „храбре Бошњаке“, који су давали најбоље јаничарске регруте; ц) „несаломиве Црногорце“, планинце који су одувек пркосили моћи Османлија; д) Морлаке и Далматинце, „некада страшне гусаре Јадрана“, најбоље морнаре са докова Венеције, који „у потпуности припадају овом словенском племену“; е) Славонце, те „не у потпуности српске, али Србима веома блиске“ „Кровате“ или Хрвате, познате по опасним региментама у страним земљама, где су се борили под мађарском или аустријском заставом. Такође је, као и други еминентни слависти и историчари, тврдио да је „име Србин“ некада било заједничко име свих Словена.⁷⁾

У истом делу позабавио се укратко и доласком Срба на Балкан, чиме је још више проширио подручја која су населили, објашњавајући њихово постепено гранање. Сматрао је да су прво дошли на обале Дунава и „илирске планине“, одакле су „ти српски Словени“ продрли на Јадран до Венеције, ширећи се дуж Драве и Саве, те граница са Тиролом, Салцбургом и Горњом Аустријом, и даље до

5) Johann Georg Kohl, *Reisen im Inneren von Russland und Polen*, Dritter Teil, Arnoldischen Buchhandlung, Dresden und Leipzig, 1841, стр. 510.

6) Johann Georg Kohl, *Die Völker Europa's: Cultur- und Charakterskizzen der europäischen Völker*, Zweite revidirte und vermehrte Auflage, Berendsohn, Hamburg, 1872, стр. 67.

7) Исто, стр. 72.

источних алпских долина. Односно, проширили су се од северних граница Македоније и Албаније, чак до унутрашњости Немачке, кроз дугу, растегнуту област, „велику попут Краљевине Пруске“, са „6 или 7 милиона ових Словена“. Из оваквих услова и тенденција, нагласио је Кол, појавило се „огромно племе и име народа, илиро-српски Словени“. Ипак, с намером да разбистри конфузну етнографију Балкана, аутор је на крају издвојио следеће главне групе „Илиро-Срба“: 1) Срби у ужем смислу, у које се убрајају Славонци, Бошњаци, Црногорци, Далматинци и житељи Кнежевине Србије, 2) Хрвати у Турској и Аустрији, 3) тзв. Словенци или Венди у Истри, Штајерској и Крањској.⁸⁾ Што се тиче Бошњака, Кол наглашава да су они једино „племе Срба“, које су Турци успели да придобију за следбенике Курана, образлажући да је њихово племство испрва прешло на ислам због различитих привилегија, тј. како би задржали своја пређашња властелинства и под новом влашћу.⁹⁾ Немачки путописац је напослетку закључио, да је целокупно словенско становништво јужне Угарске (испод Пеште) „претежно српско“, а његова бројност у Аустрији, укључујући Славонце, Хрвате и српске житеље Војне крајине и Војводине, почетком 1870-тих прелази број од 3,5 милиона.¹⁰⁾

Европска наука сматрала је све до Берлинског конгреса Босну и Херцеговину централним српским етничким и историјским областима.¹¹⁾ Неколико година пошто је светло дана угледала Колова књига о народима Европе, слично је о Бошњацима писао и знаменити француски путописац, архитекта и ратни репортер, Шарл Иријарт (Charles Yriarte). На више места у свом делу „Босна и Херцеговина – путопис из времена устанка 1875-1876“, народе Босне и Херцеговине, без обзира на верску припадност, одредио је као Србе.¹²⁾

Подела словенских племена према Јохану Георгу Колу, може се успоредити и са детаљном етнографском картом Аустријског

8) Исто, стр. 73.

9) Johann Georg Kohl, *Die Völker Europa's: Cultur- und Charakterskizzen der europäischen Völker*, н. д., стр.75.

10) Исто, стр. 76.

11) Момчило Суботић, „Србија и српске земље сто година после Великог рата“, *Политичка ревија*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 4, вол. 42 (2014), стр. 29.

12) „У тренутку када су покорени, становници обје покрајине, српске расе, налазили су се ту преко осамсто година; они су били хришћани, али их је већ био подвојио раскол између грчке и латинске цркве.“ (Šarl Irijart, *Bosna i Hercegovina – putopis iz vremena ustanka 1875-1876*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1981, стр. 97.)

Царства из 1846. године, Хајнриха Бергхауса (Heinrich Berghaus), која је делом сачињена на основу истраживања Карла Бернхардија (Karl Christian Sigismund Bernhardt) и Јосифа Шафарика (Pavel Jozef Šafárik). У „табели народа“, која се налази у доњем десном углу мапе, међу Словенима који насељавају Аустрију, посебну велику скупину чине „Илиро-Срби“, подељени на три подскупине: Србе (Шокце и Рашане), Хрвате и Словенце (Венде). Међу „Илиро-Србима“ најбројнији су Срби (2.624.000), потом следе Словенци (1.167.300), те на концу Хрвати (813.300). Уочава се и једна занимљива група под називом „Грко-Романи“, подељена на Италијане и тзв. „романизоване Србе“ (вероватно су у питању Морлаци), којих је у царству било укупно 5.183.000.¹³⁾ Изузетна Брокхаусова енциклопедија из 1853. године, „католичке Словене“ од Истре, преко Далмације, до Дубровника и Котора, исто тако бележи као Србе („*Stammnamen Serbe*“).¹⁴⁾ Двадесет година касније, аустријски надвојвода Лудвиг Салватор (Erzherzog Ludwig Salvator), дуж јадранске обале, од Истре до Црне Горе, као уметник и етнолог, препознаје и слика само типове Срба у њиховим ношњама.¹⁵⁾

Подаци о народима који су у Колово доба сматрани делом „српског племена“; њиховом пореклу и границама које су заузима-ли, доказују да појам „Велика Србија“ изворно није производ српског „митоманског интерпретирања историје“¹⁶⁾. Уплитањем моћних субјеката међународних односа у креирање савремених балканских нација, наведене историјске чињенице су у већини случајева обезвређене или уклоњене из званичне науке. Неке су прилагођене потребама њихових преправљача, те приписане „мегаломанији“ српских државних врхушки;¹⁷⁾ понекада чак и „болесној уобразиљи“, „српском лудилу“, „синдрому Краљевића Марка“, са

13) „Ethnographische Karte der Österreichischen Monarchie“, Dr. Heinrich Berghaus' *Physikalischer Atlas oder Sammlung von Karten*, Zweiter Band, Verlag von Justus Perthes in Gotha, 1848, str. 194.

14) August Kurtzel, *Die Gegenwart. Eine encyclopädische Darstellung der neuesten Zeitgeschichte für alle Stände*, Achter Band, Brockhaus, Leipzig, 1853, стр. 2.

15) Видети: Erzherzog Ludwig Salvator, *Die Serben an Der Adria. Ihre Typen und Trachten*, Heinrich Mercy, Prag, 1878.

16) Познато је да се као инспиратор „великосрпске митоманије“, у хрватским и мноштву других Србима неблагонаклоних извора, махом оптужује Вук Стефановић Караџић, док Илија Гарашанин носи печат тобожњег креатора плана о спровођењу „великосрпске идеје“. Истина је да Вук у студији „Срби сви и свуда“ није тврдио баш ништа што већ није било уграђено у традиционалне ставове дотадашње славистике, док је Гарашаниново „Начертаније“ дорађени програм полске политичке емиграције, који се по потреби извлачи из контекста геополитичких прилика 1840-их година.

17) Ljubomir Antić, *Velikosrpski nacionalni programi – Ishodišta i posljedice*, Golden marketing-Tehnička knjiga, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2007, стр. 9.

„симптомима“ попут „параноје и нарцизма“, насталима због дуго-трајне „оријенталне деспотије“¹⁸⁾, или пак „зачараном кругу лажи и страхова“¹⁹⁾. Истина је да већ низ десетлећа живи идеја о поновном уједињењу српских земаља у државну творевину, коју неки називају „Велика Србија“, али њој претходи исцртавање граница од стране најчувенијих слависта, попут Шафарика (Pavel Jozef Šafárik), Добровског (Josef Dobrovský), Јернеја Копитара, Франца Миклошича, Сипријена Робера (Surgien Robert), и многих других, а на основу језичких и културних показатеља, историјских извора и статистика. Оно што данас неки жигошу „манијом великосрпства“, није представљало пуку националистичку замисао изложену у часопису „Велика Србија“ од 1888. године²⁰⁾, него реалну слику српског етничког простора до формирања југословенских нација. Идеја о „Великој Србији“ није могла да буде плод „мегаломанске маште“ српске интелигенције, пошто су подручја већег дела Западног Балкана уистину била насељена Србима православне, римокатоличке и исламске вере.²¹⁾ Истина, за сада се још увек не може поуздано казати када је појам „Велика Србија“ настао,²²⁾ али је евидентно старији од 19. века, као и опис њеног географског опсега, чему у прилог сведочи неколико историјских врела. Тако 1774. године језуита и пештански бискуп Палма (Károly Ferenc Pálma) у делу посвећеном насловима и грбовима Марије Терезије, тврди да су Краљевина Рама или Рашка део Велике Србије („*Großservien*“) која се простире „од Дунава до мора“²³⁾, при чему појашњава да је земља Рама исто што и Босна („*Rama oder Bosnien*“)²⁴⁾. Врло слично Палми, немачки полимат Ердман Узе (Erd-

18) Ivo Rendić-Miočević, „Etnopsihologijski okvir hrvatske i srpske nacije“, *Migracijske teme*, Filozofski fakultet, Zadar, бр. 16 (2000), стр. 141-165.

19) Branimir Anzulovic, *Heavenly Serbia: From Myth to Genocide*, New York University Press, New York and London, 1999, стр. 99-146.

20) Milorad Ekmečić, „Greater Serbia Against the Background of World Models“, *Great Serbia – Truth, Misconceptions, Abuses*, The Serbian Academy of Sciences and Arts, Belgrade, 2004, стр. 35.

21) Никола Жутић, „Срби сви и свуда“ – „Хрватске земље без Хрвата“, *Историја 20. века*, Институт за савремену историју, Београд, бр. 2 (2005), стр. 32.

22) Забележено је да је 1853. аустријска влада забранила политичку карту која је представљала „Велику Србију“ (Видети: Милорад Екмечић, *Стварање Југославије 1790-1918*, Књига 2, Просвета, Београд, 1988, стр. 335.), иако је бечка државна статистика, деценијама и пре и после, потврђивала такву етнографску реалност.

23) Franz Karl von Palm, *Abhandlung von den Titeln und Wappen, welche Maria Theresia als apostolische Königin von Ungarn führet*, Kaiserl. Königl. Hofbuchdruckern und Buchhändlern, Wien, 1774, стр. 28.

24) Исто, стр. 32.

mann Uhse), у географско-историјском лексикону (1710.) одређује Србију као европску земљу смештену између Хрватске и Јадранског мора, на Дунаву и Мезији. Србија, каже он, једним делом („који се зове Херцеговина“), обично лежи на мору, а другим се пружа на копно, обухватајући Рашку и Босну.²⁵⁾ Када је пролазио кроз Ниш крајем 18. века, Џејмс Капер (James Capper), британски метеоролог, писац и члан Британске источноиндијске компаније, објашњава: „То је престоница велике Србије.“²⁶⁾ За већину аутора „Велика Србија“ је представљала синоним за „Белу Србију“, одакле је (према Порфиригениу) српско племе населило Балкан. Тако немачки историчар Карл Готлоб фон Антон (Karl Gottlob von Anton) бележи у „Историји немачке нације“ (1793.) да је Чешка била колонизована народом Хрвата из Велике Србије („*Groß-Serbien*“), који су уједињени са другим „Велико-Србима“ („*mit einer andern Menge Groß-Serbier*“), у седмом веку населили Хрватску и Србију.²⁷⁾ Други немачки историчар и библиотекар, Гебарди (Ludwig Albrecht Gebhardi), у „Историји Краљевине Далмације, Хрватске, Славоније, Србије, Рашке, Босне, Раме и Дубровачке Републике“ (1805.), објашњава да су у раном средњем веку постојале две Србије: Бела Србија („*Weißerwien*“) на северу и Илирска Србија („*Illyrische Servien*“) на југу, која се пак делила на Лепу или Црвену Србију („*rote oder schöne Servien*“) и најмању – Црну Србију („*schwarze oder kleinste Servien*“). Прва је обухватала подручја Дакије, читаву Дарданију, велики део бивше римске провинције Далмације (укључујући Босну), те се на мору протезала од „Омиша до Црне Горе“ и од „Албаније до Драча“. Црна Србија, односно Србица („*Serwiza*“), захватала је околину Солуна,²⁸⁾ о чему је траг оставио Порфиригениу. Осим тога, Гебарди подсећа да се на северу, у Немачкој, међу Лужичким Србима, налазила „земља Далминаца“ („*Dalminzerland*“), те повлачи паралелу са Далмацијом на Јадрану, називајући њено становништво „далматским Србима“ („*dalmatischen*“).

25) Erdmann Uhse, *Universal-geographisch-historisches Lexicon*, Im Verlag Johann Ludewig Gleitsch und Moritz George Weidmanns, Leipzig, 1710, Ser-Ses, стр. 383.

26) James Capper, *Observations on the passage to India through Egypt, also by Vienna through Constantinople to Aleppo...*, The Third Edition, W. Faden, J. Robson, and R. Sewell, London, 1785, стр. 86.

27) Karl-Gottlob Anton, *Geschichte der teutschen Nation*, Erster Theil, Leipzig, 1793, стр. 388.

28) Ludwig Albrecht Gebhardi, *Geschichte der Königreiche Dalmatien, Kroatien, Sclavonien, Servien, Raszien, Bosnien, Rama und des Freystaats Ragusa*, bey Joseph Leyrer, Buchhändler, Pesth, 1805, стр. 182-183.

Serviern“).²⁹⁾ Позивао се и на чувену осмотомну црквену историју – „Илирикум сакрум“, италијанских језуита Филипа Ричепутија (Filippo Riceruti), Данијела Фарлатија (Daniele Farlatti) и Јакопа Колетија (Jacopo Coleti). У том незаобилазном делу за проучавање политичке историје Јужних Словена, штампаном од 1751. до 1819. године, аутори средњевековну границу између племена Срба и Хрвата потврђују на реци Цетини³⁰⁾, одакле се дуж обале ка југу пружала „медитеранска Србија“ („*Serblia mediterranea*“), обухватајући историјске жупаније – Паганију, Травунију-Конавле и Дукљу, док је у копненом делу заузимала Босну и Рашку.³¹⁾ Више од читавог века касније, аустријски надвојвода Лудвиг Салватор (Erzherzog Ludwig Salvator), дуж јадранске обале, од Истре до Црне Горе (чак и на острвима), слика типове Срба у народним ношњама, у раду под називом „Срби на Јадрану“, без помена Хрвата.³²⁾ Француски историчар Гуерин Сонжеон (Guérin Songeon) тврдио је у „Историји Бугарске“ (1913) да је у 12. веку „на западу постојао српски народ, и Хрватска, Босна, Рашка, Херцеговина, Црна Гора и Далмација, нису биле друго до његове покрајине.“³³⁾ Пољски надбискуп Бохуш (Stanisław Jan Siestrzeńcewicz Bohusz), с правом би могао да понесе титулу „просрпског митомана“, пошто у својој историји о пореклу Словена, тврди како су некоћ Срби основали три европска краљевства: прво 630. године у Чешкој („*le royaume de Bohême*“), друго на Балкану 640. године, и треће које су назвали „Пољска“. Хрватска је за Бохуша била „планинска земља“ на Карпатима и реци Висли, у којој је живео српски народ („*Chrobatie... et où habitait le peuple Serbe*“).³⁴⁾ Ако се претходно поменути избори успореде са чак хиљаду година старијим – „Описом градова и земаља северно од Дунава“ („*Descriptio civitatum et regionum ad septentrionalem plagam Danubii*“), у којем Баварски Географ (Geographus Bavarus) бележи – „Срби чије је краљевство толико, да су

29) Исто, стр. 179.

30) Daniele Farlato, *Illyrici Sacri*, Tomus Primus, Ecclesia Salonitana, ab ejus exordio usque ad saeculum quatum aerae Christianae, Venetiis, 1751, стр. 120.

31) Исто, стр. 124.

32) Erzherzog Ludwig Salvator, *Die Serben an Der Adria. Ihre Typen Und Trachten*, Heinrich Mercy, Prag, 1878.

33) R.P. Guérin Songeon, *Histoire de la Bulgarie depuis les origines jusqu'à nos jours, 485-1913*, Paris Nouvelle librairie nationale, 1913, стр. 226.

34) Stanislaw Jan Siestrzeńcewicz Bohusz, *Precis des recherches historiques sur l'origine des Slaves ou Esclavons et des Sarmates*, Seconde Édition Revue, De l'Imprimerie de l'Academie Russe Imperiale, St. Pétersbourg, 1824, стр. 98-99.

од њих потекли сви словенски народи и, како тврде, од њих воде порекло“³⁵⁾ много тога можда постаје јасније: тзв. „Велика Србија“ има своје вишевековне историјске темеље. Односно, оно што би се могло протумачити као њен географски опсег, не представља никакву реткост у историографским и другим изворима – од Ајнхардовог помена Срба у Далмацији с почетка деветог века, Порфиригениновог описа српских земаља од Цетине до Раса, српске Босне из „Барског родослова“, српске земље Хрватске у „Далимиловој хроници“, српске Босне и Далмације из разних средњовековних повеља и папских була, па све до радова историчара, географа, путописаца и статистичара од 16. до 19. века. Јохан Георг Кол, дакле, није излазио из оквира историјских и других сазнања његовог времена, већ их је у својим путописима само надопунио; посебно она о друштвеном, економском и политичком животу српског и хрватског народа половином 19. века.

2. ПУТОВАЊЕ ЈОХАНА ГЕОРГА КОЛА У „АУСТРИЈСКЕ ЗЕМЉЕ“: РАШАНИ, ШОКЦИ И БУЊЕВЦИ

Приликом посете Бечу, једном од највећих мултиетничких и трговачких центара Европе почетком 1840-их, Кол се сусрео и са скупинама Срба и Хрвата, осветљавајући читаоцу свакодневицу, културу, обичаје и језик тих „оријенталаца“, како их је просечни Европљанин доживљавао. Испрва је промишљао о два народна назива: „Србин“ и „Рашанин“, те закључио да се ради о синонимима, подсећајући да Немци и Мађари одвајкада Србе називају Рашанима („Рацима“, „Расцианима“). Премда није био сасвим сигуран у порекло рашког имена, тачно је протумачио да је изведено из хидронима, јер „постоји речица у Србији која носи сличан назив“³⁶⁾ Наглашавајући важност Беча и Трста за економију немачких земаља, путописац је оставио битан податак везан за економску димензију србофобије,³⁷⁾ која се понекада препознаје у делима извесних хр-

35) Johann Kaspar Zeuss, *Die Deutschen und die Nachbarstämme*, Bei Ignaz Joseph Lentner, München, 1837, стр. 601.

36) Johann Georg Kohl, *Austria – Viena, Prague, etc. etc.*, Carey and Hart, Philadelphia, 1844, стр. 79.

37) Економска димензија србофобије је код већине истраживача српско-хрватских сукоба помало скрајнут чинилац, иако је могуће њен траг пратити још од формирања Војне крајине и повластица које су Срби добијали од аустријских власти. Занимљив пример у том смислу, који се временски поклапа са Коловим путописом у „аустријске земље“ и потврђује његова опажања, препознаје се у једном франјевачком „критичком делу“, под називом „*Obrana pravoviernoga i pravoslavnoga i liti rimo-katoličkoga sveštenstva i naroda u Hercegovini turskoj suprot*

ватских политичара, верских главара и других градитеља савремене хрватске нације 19. века, али и неколико векова пре, у црквеним документима,³⁸⁾ као и различитим списима аустријског племства. Наиме, Кол истиче да су Срби са својим колонијама у Пешти, Бечу и другим градовима, посматрајући укупну робну размену и речну пловидбу, у то време најважнији регионални трговински чинилац: они су „главни господари пловила на Дунаву“, а тек потом следе „турско-шпански Јевреји“, Јермени, Грци и остали. Српске трговце је сусретао на свим јавним местима у Бечу, „заједно са својим супругама (...) одевене у чудну мешавину оријенталне и европске ношње“.³⁹⁾ С друге стране, Кол у једном одељку, који одише атмосфером Виктора Игоа, живописно дочарава изразиту беду Хрвата у престоници. Тако дознајемо да су сиромашни хрватски досељеници највише продавали ротквице и лук, па су због тога неке Бечлије мислиле да се у Хрватској ништа друго и не производи. Описујући изглед трошних приградских насеља, тзв. „хрватских четврти“, у која се уморни народ враћао „када и гаврани са поља ка кули Св. Стефана“, Кол пише да су животарили „попут стоке“, у изузетно скромним домовима без кревета, покривени само гуњевима под којима су дању радили у свим временским условима, а „сваке ноћи и празницима спавали на својим стомацима, неспособни за било шта, осим да продају лук“.⁴⁰⁾ Кол се не може због тога назвати „пристрасним посматрачем“, пошто је бележио оно што би чуо од староседелаца или што је сам запажао. На пример, при обиласку

potvoram i lažima, koje im se nabacuju u Magazinu sèrbsko-dalmatinskom izdatu 1851, sastavljena po jednome svešteniku iz Hercegovine reda S. O. Franje“, штампаном у Дубровнику 1853. године. Реч је о књижици у којој извесни херцеговачки фратар оштро одговара на „потворе и лажи“ из „Српско-далматинског магазина“, две године након што се појавио спорни текст. Тако наводи да су „Serbi (...) doisto u tergovini hitri i okretanii, oni tute neče ni židovim pokorit se“ (стр. 33.). „Haljine, osobito svetčane, i oružje dok se je moglo nositi doisto bilo je sviellie i bogatie u serbah, nego u katolikah: oni bo su prignuti na kitnju, i nieki zapan nego katolici“ (стр. 38.). У фратровој критици се херцеговачки католици нити једном речју не доводе у везу с Хрватима; хрватском имену нема помена у било ком смислу. Истина, кроз конфесионално разликовање, одриче се и припадност Србима, а фратар своју паству именује народом „Славо-католичким“. Међутим, Срби су „jedan narod sa nama“ (стр. 9.) „jednojezični narod“, „jednoplemena bratja“, „domorodnici“, те да католици не завиде „bratji serbima mnoštvo osobah“, пошто „jedan bo sami narod činimo“ (стр. 10.).

38) Познати су случајеви пребега, „словинских“ и „предавских“ кметова (каголика), који су напуштали феуде и одлазили да живе са Србима у Војну крајину, по тзв. „влашким правницама“, одбијајући да плаћају и десетину цркви. Бежање кметова и мешање са Србима било је толико учестало, да је *colonus fugitivus*, како је тврдила Нада Клаић, постала свакодневна појава, што је изразито љутило неке црквене великодостојнике, који су сматрали да је свему томе узрок „проклетни влашки народ“. (Nada Klaić, *Društvena previranja i bune u Hrvatskoj u XVI i XVII stoljeću*, Nolit, Beograd, 1976, стр. 162-169).

39) Johann Georg Kohl, *Austria – Viena, Prague, etc. etc.*, н. д., стр. 79.

40) Исто, стр. 87.

Баната, био је непријатно изненађен чињеницом да у српским се-
лима домаћини још увек покривају настамбе са стајњаком, попут
„старих Дарданаца“, а уз то посвуда наилази на „пљачку, прљав-
штину и ђубре“.⁴¹⁾ Био је уверен да су Срби дардански потомци
(мада истовремено и „православни Словени“), сумњајући у тврдње
да су дошли на просторе Балкана тек у средњем веку.⁴²⁾ Доказе је
темељио на начину живота, какав је забележен на истом простору у
доба Страбона и Хомера: као и Дарданци, Срби су велики љубите-
љи музике, свирају на жичаним инструментима, баве се трговином
сољу, итд.⁴³⁾ У односу на Чехе, имају мање смисла за производњу,
занатство и уметност; углавном су у време Колове посете – вој-
ници и трговци.⁴⁴⁾ Кол је промишљао и о етнониму „Илири“, ко-
ришћеном тада за све „јужне дунавске Словене“.⁴⁵⁾ По њему, то је
ново, „камелеонско“ име, које „није ни генетичко, ни географско,
ни религијско“.⁴⁶⁾ Нарочито је фреквентно током и након Наполео-
нових ратова, а у његово време постаје све „модерније“.⁴⁷⁾ Немачки
путописац обраћа пажњу и на извесну занимљивост: Хрвати су
предњачили у настојањима да сами себе сврставају у Илире, „иако
су католици“.⁴⁸⁾ У Аустрији су се, расветљава Кол, под Илирима
углавном подразумевали православни народи југоистока монархи-
је, тј. „Срби, Власи и Славонци“⁴⁹⁾, а српска црква „илирском или
грчком“ („*die illyrische oder griechische Kirche*“).⁵⁰⁾ Деценијама пре
њега, наилазимо на исти податак код Матије Петра Катанчића, јед-
ног у низу католичких Срба, којег су „постхумно“ похрватили пре
свега због његовог значаја (слично је задесило Јураја Крижанића⁵¹⁾

41) Johann Georg Kohl, *Hundert Tage auf Reisen in den österreichischen Staaten*, Vierter Theil, Reise in Ungarn, Erste Abtheilung, Arnoldischen Buchhandlung, Dresden und Leipzig, 1842, стр. 37.

42) Исто, стр. 156.

43) Исто, стр. 38.

44) Исто, стр. 249.

45) Johann Georg Kohl, *Hundert Tage auf Reisen in den österreichischen Staaten*, Dritter Theil, Reise in Ungarn, Erste Abtheilung, Arnoldischen Buchhandlung, Dresden und Leipzig, 1842, стр. 454.

46) Johann Georg Kohl, *Hundert Tage auf Reisen in den österreichischen Staaten*, Vierter Theil, н. д., стр. 163.

47) Johann Georg Kohl, *Hundert Tage auf Reisen in den österreichischen Staaten*, Dritter Theil, н. д., стр. 454.

48) Johann Georg Kohl, *Hundert Tage auf Reisen in den österreichischen Staaten*, Vierter Theil, н. д., стр. 163.

49) Исто, стр. 164.

50) Исто, стр. 166.

51) Јурај Крижанић (1618-1683), доктор теологије, католички мисионар, панслависта и језиколовац, од средине 19. века је уврштен у Хрвате, иако је себе сматрао Србином. За хрватске историчаре доказ његовог хрватског порекла проистиче из тврде католичке вере и родног места у околини Карловца. Ипак, познато је да се руском цару представио као „Сербљин“, али је

и Матију Антуна Рељковића⁵²⁾). Катанчић, фрањевац и „први хрватски археолог“, у књизи у којој се недвосмислено оградао од хрватства⁵³⁾, у вези Илира и Срба обавештава нас о следећем: „*Веома је уобичајено је да наши Илири себе називају Србљима, не само они који живе у Србији, него и у целом Илирику, па чак и Дацији, нарочито они који следе закон грчке цркве, а најпрепознатљивији су по томе што себе зову Србљи, Србљани.*“⁵⁴⁾

Каснијих деценија Јохан Георг Кол ће и даље посматрати „три гране словенских Илира“, истичући да првенство држе „Срби у ужем смислу“, који се показују као „живахан, храбар, поетски и слободољубив народ“, што су наследили од народа чију су земљу населили – Дарданаца, Трибала и других.⁵⁵⁾ Стиче се утисак да из његових путописа избија прилична збуњеност „националностима“ католичких Јужних Словена; само су православни Срби у том смислу потпуно дефинисани и себе најчешће ословљавају српским

због пропагирања уније прогнан у Сибир на петнаест година. Још 1869. године у руским изворима помињаће се као „*Јурај Крижанић, родом Србин, католички свештеник...*“ (Видети: Александр Иванович Кирпичников, *Исторія русской литературы: для учащихся*, Типографія Грачева и К., Москва, 1869, стр. 60.). Већ следеће године у Москви је штампана књижница „*Католички свештеник Србин (Хрват) Јурај Крижанић*“, Петра Алексејевича Безонова. Деловањем утицајних хрватских интелектуалних и клерикалних кругова, све више се изједначавала употреба српског језичког изражаја и латиничног писма са хрватским језиком. На тај начин су србокатолички писци који су користили латиницу, постали преконоћни Хрвати. Тако је и за Безонова у наслову биографије Јурај „Србин (Хрват)“, а језик којим је писао – „српска абецеда, то јест хрватски језик“ (Видети: Петр Алексеевич Безонов, *Католический священник Серб (Хорват) Юрий Крижанич, Неблпошский, Явканица, Ревнитель возсоединения церквей и всего славянства въ XVII вѣкѣ*, Въ Университетској типографіи Катковъ, Москва, 1870, стр. 13.). Одговорност за наизглед наивно, али учинковито прекрајање историје, може се приписати Ивану Кукуљевићу Сакцинском, који је овако домислио Крижанићево хрватство: „*On se nazvá Srbljaninom, premda ga je zahvalnost prema pravoj domovini i narodu svomu hrvatskomu, u svih njegovih književnih djelih uvijek poticala na to, da medju južnima Slovinci vazda pokraj Bugarah i Srbah napomene i jednakopravno i jednakobrojno svoje pleme hrvatsko...*“ (Архив за повјестницу југославенску, Књига X., Уредио Иван Кukuljević Sakcinski, У Загребу, У тiskарни Dragutina Albrechta, 1869, стр. 35.).

- 52) Славонски просветитељ, Србин католик, Матија Антун Рељковић у „Сатиру илити дивјем човику“, написао је познате стихове: „*О, Славонче! Ти се врло вараи, Коју год ми тако одовараи, Ваши стари јесу књигу знали, Српски учинили и српски писали.*“ (Mathie Antuna Relkovicha Satir illiti divji csovik, IV. Satir kaxe uzrok, zashto u Slavonii nejma Skulah, C2, У Osiku, 1779.)
- 53) Матија Петар Катанчић је био јасан по питању свог порекла: „*Хрвати, ово причам по свом знању, нас Трачане Илире, који се од њих знатно разликујемо по дијалекту, све зову Властима.*“ У продужетку каже да се и „Срби грчког закона“ каткад погрешно називају „Властима“, те наводи да су Рашани потомци Трачана. (*De Istro eiusque adcolis commentatio...*, Autore Math. Petro Katancsich Pannonio, Budae, Typis regiae Universitatis Pestinensis, 1798, стр. 128. i 227.).
- 54) *De Istro eiusque adcolis commentatio...*, Autore Math. Petro Katancsich Pannonio, Budae, Typis regiae Universitatis Pestinensis, 1798, стр. 217-218.
- 55) Johann Georg Kohl, *Die Völker Europa's: Cultur- und Charakterskizzen der europäischen Völker*, Zweite revidirte und vermehrte Auflage, Berendsohn, Hamburg, 1872, стр. 74.

именом.⁵⁶⁾ У једном селу поред Темишвара (Кол га назива „резиденцијом великог српског племства у Банату“ и „главним градом аустријских Срба“)⁵⁷⁾, наишао је први пута на Шокце, за које су му неки немачки мештани тврдили да не припадају Србима, него „католичким Илирима“. Изгледа да нико није имао прецизно сазнање о њиховом пореклу, пошто су му једни тврдили да су дошли с обала Јадрана, од других је чуо да су свакако „славонског племена“, а од трећих да се ради о „хришћанским Турцима“.⁵⁸⁾ Кол је тиме био збуњен, пошто су Шокци (и Буњевци) редовно у пописима и другим државним документима Аустрије и Угарске сврставани међу Србе, првенствено због заједничког језика („илирски“ или „рачки“⁵⁹⁾), културе и обичаја, а неки, углавном образованији, као што смо видели на примеру Крижанића и Катанчића, и сами су истицали своје српско порекло. Огроман број Срба после Велике Шизме је остао под окриљем Римокатоличке цркве, док је други покатоличен након провале Османлија, али се ипак међу неким од њих очувало сећање на српско/рашко порекло. Као што су неки истраживачи националних идентитета у Немцима видели „закашњели народ“ („*Spätvolk*“)⁶⁰⁾ у односу нпр. на Французе, тако су за друге и Хрвати национално „касније конституисани“ у односу на Србе. Хобсбаум (Eric J. Hobsbawm) закључује да су за разлику од хрватске (и осталих модерних нација на подручју бивше Југославије), код Срба и пре 19. века постојала „прото-национална осећања“.⁶¹⁾

56) Johann Georg Kohl, *Hundert Tage auf Reisen in den österreichischen Staaten*, Dritter Theil, н. д., стр. 454.

57) Johann Georg Kohl, *Hundert Tage auf Reisen in den österreichischen Staaten*, Vierter Theil, н. д., стр. 212.

58) Исто, стр. 187.

59) Иван Антуновић, буњевачки каноник, приближава нам у својим радовима време интензивне кроатизације Буњеваца, те разјашњава могуће узроке који су довели до лакшег одсрбљавања те етничке групе: „*Baš zato sam ja ovo ime 'Racz' za sveg mog vieka i pred Niemcom i pred Magjarom izgovarao, znajući, da je ovo vazda jednomu i drugomu na jeziku i u običaju, akoprem sam opazio: da se to ni Srbinu ni Bunjevcu nedopada, zašto? to ni danas neznam. U ono vrijeme, kada sam u Aljmašu župnikom bio, gdje je rieč božja u tri jezika navieščivana bila, te se na jednoj nad propoviedaonicom stoječoj tabli označivao jezik: na onoj bunjevačkoj bijaše velikimi pismeni napisano 'racki', što se nije dopadalo tadanjemu knezu, inače veoma pošenu i bogatu mižu, Bunjevcu, Andriji Jagiču, pa me umolio da taj nadpis s onim 'bunjevački' izmieniti dadem. U to ja nisam radi toga privolio, što sam znao, da i Bunjevac o navadnu svom govoru veli: 'divanili smo racki'.*“ (Ivan Antunović, *Razprava o podunavskih i potisanskih Bunjevcih i Šokcih u pogledu narodnom, vjerskom, umnom, gradjanskom i gospodarskom*, Izdaje i razdieljiva Pisac, Tiskom Friedrika Jasper-a, U Beču, 1882, стр. 119.).

60) Sylvia Schroll-Machl, *Die Deutschen - wir Deutsche*, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 2002, стр. 43.

61) „*Нема разлога да се порекну прото-национална осећања Срба пре деветнаестог века, не зато што су они били православни, за разлику од суседних католика и муслима-*

Формирање савремене хрватске нације, повезано је са прихватањем штокавице за стандардни књижевни језик од стране хрватских „илираца“, што је успело претпање Буњеваца и Шокаца у Хрвате. Осим католичке цркве, након Другог светског рата у том процесу учествовале су и комунистичке власти (Главни народноослободилачки одбор Војводине) Уредбом бр. 1040/1945, којом се од 14. маја 1945. године, сви Буњевци и Шокци морају третирали као Хрвати, што је био саставни део борбе против „великосрпске хегемоније“. Додуше, хрватска научна јавност неформално признаје да историја те две етничке групе не познаје под именом Хрвата, него Рашана, католичких Рашана, Далматинаца, Илира, Бошњака, итд.⁶²⁾ Босански фрањевац, путописац и етнограф, Иван Фрањо Јукић (алиас Славољуб Бошњак), „илирац“ који је прве радове објављивао у „Србско-далматинском магазину“ о Шокцима у бањалучкој жупи, посведочио је да они „*od Hãrvatah neznaju nit imena*“⁶³⁾ већ себе зову „*kãrštjani*“, а у приједорској, старомајданској и бихаћкој нахији „*Madžari*“.⁶⁴⁾ Његов савременик и пријатељ, Грга Мартић (алиас Љубомир Херцеговац), такође фрањевац и просветитељ, пример је „српско-хрватске амфибије“. Тако се 18. октобра 1842. године фра Мартић бунио у „Скоротечи“ против употребе црквенословенских речи, подржавајући рад Вука Караџића: „*Прођимо се којекаквих мјешарија, него Србљи Србљима србски србствујмо!*“⁶⁵⁾ Након петнаест година постајао више „Југословен“, али је и даље тврдио да се у Босни и Србији говори један језик⁶⁶⁾, да би се касније, као и велика већина србо-католичког

на – што их не би разликовало од Бугара – већ стога што је успомена на некадашњу краљевину коју су поразили Турци, сачувана у песмама и јуначким предањима, а можда и више од тога, у свакодневной литургији српске цркве која је канонизовала већину српских краљева.“ (Eric J. Hobsbawm, *Nations and Nationalism Since 1780: Programme, Myth, Reality*, Sec. edition, 18th printing, Cambridge University Press, 2012, стр. 75-76.)

- 62) Slaven Bačić, „Hrvati u južnougarskim slobodnim kraljevskim gradovima“, *Analizirana hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za znanstveni i umjetnički rad u Osijeku*, No.26, Studeni 2010, стр. 89.
- 63) Slavoljub Bošnjak, *Putovanje po Bosni*, Kolo, Članci za literaturu, umjetnost i narodni život, Knjiga V, Troškom nar. Matice ilirske, U Zagrebu, 1847, стр. 20.
- 64) Исто, стр. 22.
- 65) „*Прођимосе коекаквѣ мѣшарија, Него Србљи Србљима србски србствујмо!!!*“ (Пештанско-Будимскій Скоротеча, Год. I, Теч. I, Число 32, Издае Димитрій Јовановичъ, Неделя, 18. Октоб. 1842, стр. 198.)
- 66) „*Jezik je pak jedan, koji se govori u Srbiji, Bosni i Hercegovini, osim jedinu čez razliku naci, da mehko sèrbjansko tje u Hercegovini i krajini samim glasnikom i ili je zamienjuje se...*“ (*Narodne pjesme bosanske i hercegovačke*, Skupio Ivan Franjo Jukić Banjolučanin i Ljubomir Hercegovac (Fr. G. Martić), Izdao O. Filip Kunić Kuprješanin, Svezak pèrvi, Pjesme junačke, Tiskarna Drag. Lehmana i drugara, U Osijeku, 1858, стр. XI).

свештенства, све више приклањао хрватској националној идеји. Процес инкорпорације босанских Шокаца у хрватску нацију вршио се нарочито преко Таковачког семеништа, где су се образовали католички свештеници из Босне. У Сарајеву се 1867. године оснива хрватско друштво са задатком искорењивања имена „Шокац“, које се требало заменити именом Хрват. На челу друштва био је драгоман пруског конзулата, Клемент Божић из Задра и група младих фрањеваца, а акцију су вршили због страха „*da ће Босну Срби освојити*“.⁶⁷⁾ Резултат њиховог успешног рада видљив је и код савремених хрватских аутора, којима је за „доказивање хрватства“ Шокаца и Буњеваца, довољна припадност католичкој конфесији, а њихова деценијска интеграција у другој половини 19. века тумачи се као „*закаснели рефлекс у односу на друге хрватске регионалне препороде*“.⁶⁸⁾ Потврде о српском пореклу Буњеваца и Шокаца су заиста многобројне и потичу од најцењенијих аустријских, немачких, мађарских и енглеских етнографа, географа, историчара и статистичара. Елек Фењеш (Elek Fényes), члан мађарске академије наука, управник статистичког одељења угарског министарства унутрашњих послова, најцитиранији статистичар из средине 19. века, у „Статистици Краљевине Угарске“ из 1843. године, лично је јасан: „Шокци или католички Срби“ („*Schokzen oder katholische Serbler*“).⁶⁹⁾ У „Годишњаку Чешког музеја за природу, географију, историју, уметност и књижевност“ (1830.), наводи се да су Срби делом „грчког“, делом „латинског обреда“, а ови потоњи се зову Шокци који живе у Далмацији, Босни, Славонији, Војној крајини, Угарској, итд.⁷⁰⁾ У бечком „Архиву за историју, статистику, књижевност и уметност“ (1826.), стоји да у Босни живе „турски“ (муслимански) и „шокачки“, тј. римо-католички Срби („*schokzische (von Schokzen) d. i. römisch-katholischen Serben*“).⁷¹⁾ У другој деценији 19. века развила се и једна занимљива расправа о етници-

67) Muhamed Hadžijahić, *Od tradicije do identiteta: geneza nacionalnog pitanja bosanskih muslimana*, Muslimanska naklada Putokaz, Zagreb, 1990, стр. 49.

68) Tomislav Žigmanov, „Šokački Hrvati u Vojvodini na prijelazu tisućljeća – osnovne značajke društvenog položaja“, *Migracijske i etničke teme*, Vol.25, No.4, Institut za migracije i narodnosti, Zagreb, Prosinac 2009, стр. 390.

69) Фењеш их броји 416,150. (Видети: Elek Fényes, *Statistik des Königreichs Ungarn*, I. Teil, Pesth, 1843, стр. 103.).

70) Исти извор обавештава да укупан број Срба износи 4,2 милиона, док је Хрвата 800,000. (Видети: *Jahrbücher des Böhmischen Museums für Natur und Länderkunde, Geschichte, Kunst und Literatur*, Ersters Band, I.G. Calve'sche Buchhandlung, Prag, 1830, стр. 87-93.).

71) *Archiv für Geschichte, Statistik, Literatur und Kunst*, Siebzehnter Jahrgang, Wien, Mittwoch den 6. August, 1826, стр. 509.

му „Шокац“, између Томе Љубибратића и извесног Др. Румија (Dr. Rumi). Љубибратић је тврдио да се ради о погрдном изразу којег православни Срби додељују католичким Србима, а корен му се налази у италијанској речи „sciocco“ (глупан), док је Руми сматрао да назив долази од речи „скочити“ (као и „ускок“), зато што су они (Шокци) „скочили“, тј. прешли са „грчког“ на „римски“ закон.⁷²⁾ Познати немачки професор историје и статистике из Халеа, енциклопедиста и књижевник, Јохан С. Ерш (Johann Samuel Ersch), у једној од својих енциклопедија коју је писао са Јоханом Г. Грубером (Јоханн Готтфриед Грубер), истиче да у Угарској, поред других народа, обитавају „Срби грчког и римокатоличког обреда (такозвани Шокци)“.⁷³⁾ За Јулијана Ховница (Julius Chownitz), официра и професора историје и географије у Кадетској школи у Грацу половином 19. века, Шокци и Буњевци су „католички Рашани“, који се од православних разликују тек по томе што су „нежнији“.⁷⁴⁾ Манојло Сладовић, католички свештеник и професор из Сења, себе је 1856. г. политички сматрао Хрватом, али не и етнички. То је видљиво из његовог историјског рада о Сењској и Крбавској бискупији, где пише да је „наш народ“ (мисли на становнике Крбаве и Лике) становао на том подручју „хиљаду година пре доласка Хрвата“.⁷⁵⁾ Када у наставку расправља о многим Србима у сењској бискупији, осветљава и порекло личких Буњеваца: „*Izza kralja Sigmunda (1387-1437) nalazimo mnoge srbe u stranah krbavskih imenito uz unu i sadašnjoj srbskoj satniji od tromedje pa uz bosansku granicu a i po lici pače i oko senja. (...) Prešavši ovi srbi polazili su naše crkve i bijahu nastojani većinom od naših popovah, kano što je taj običaj i danas vidan, gdje srbi k našim župnikom za blagoslov dođu a i maše plaćaju, naše crkve osobito na mladu nedelju ili koj god pohadjaju. Tim načinom predju bunjevci krpotski sasma u krilo naše crkve prem se do 18. veka od hrišćanah zaměnito ženjahu pače im je odělo isto bisk. ćolić 1746 pod pedepsu nezakopanja u sv. zemlju; medjusobnu ženitbu ono malko izměnio a ovu zabranio.*“⁷⁶⁾ Посебно је у том смислу занимљив Сладовићев „земљак“, Анте Старчевић, који се 20. августа

72) Видети део расправе у: *Erneuerte vaterländische Blätter für den österreichischen Kaiserstaat*, Verlage bey Anton Strauß, Wien, 26. Februar 1820, стр. 66-67.

73) Johann Samuel Ersch, Johann Gottfried Gruber, *Allgemeine Encyclopädie der Wissenschaften und Künste in alphabetischer Folge*, Siebenter Theil, B-Barzelletten, Verlag von Johann Friedrich Gleditsch, Leipzig, 1821, стр. 454.

74) Julian Chownitz, *Handbuch zur Kenntniß von Ungarn*, Bamberg, 1851, стр. 140.

75) *Povēsti Biskupijah Senjske i Modruške ili Krbavske trudom Manoil Sladović*, Trst, 1856, стр. 1.

76) Исто, стр. 435.

1851. године обратио „Високом кнежевском попечитељству“, са „молбеницом“ писаној ћирилицом, да буде примљен „за столицу математичких знаности на Београдском лицеју“. Изјаснио се регионално, као „Личанин“, а у потпису „понижни слуга, Антун Старчевић, доктор мудрословја“.⁷⁷⁾ Убрзо након што је одбијен, у Вуковом „умањивању Хрвата“ пронашао је повод за своју изразиту србофобију, те је још за живота понео епитет „оца Домовине“, као водећи рукотворац романтичарских хрватских историјских нарација. Конфликт између његовог несумњивог српског порекла (како по православној мајци Милицы Богдан⁷⁸⁾, тако и по католичком оцу Јакову Старчевићу⁷⁹⁾) и истовремене изразите србофобије, можда је могуће схватити кроз Фројдову теорију о „нарцизму малих разлика“ („*der Narzißmus der kleinen Differenzen*“)⁸⁰⁾.

Године 1853. при аустријском министарству унутрашњих послова састављено је нарочито поверенство, које је расправљало више година о разним питањима у вези пописа становништва у читавој царевини, да би се тек царском патентном бр. 67 од 23. марта 1857. одлучило његово спровођење. Тако је отпочео први општи попис становништва Аустријског Царства, који није имао неку специфичну намену и био је везан за одређени дан („критични тренутак“ била је поноћ 31.10.1857. године). Међутим, чак и након „првог савременог пописа“, Шокци и Буњевци етнички су прибројани Србима. Тако је Черних (Karl Freiherr von Czoernig), свакако најпознатији аустријски статистичар 19. века, у делу „Етнографија Аустријске Монархије“ (1857.), католичке Славонце, Шокце и Буњевце објединио с православним Србима,⁸¹⁾ као и Фењеш исте године, с тим што је мађарски статистичар додао Србима

77) Архив Србије, Фонд МПС – II (1838-1918), 1851, II, 365, Старчевић.

78) Dubravko Jelčić, *Politika i sudbine: eseji, varijacije i glose o hrvatskim političarima*, Školska knjiga, Zagreb, 1995, стр. 11.

79) Анте Старчевић рођен је 1823. г. у засеоку Житник код Пазаришта у Лици, за које се у попису војника из 1712. године наводи као командно крајишко место, насељено „католичким Србима-Буњевцима“ („Kath. Serben /Bunjevceи“), за разлику од других насеља, где су Хрвати, Крањци и „грчко-источни Срби“ посебно наведени. (Franz Vaniček, *Specialgeschichte der Militärgrenze: Aus Originalquellen und Quellenwerken geschöpft*, I Band, Aus der Kaiserlich-Königlichen Hof- und Staatsdruckerei, Wien, 1875, стр. 156.)

80) Sigmund Freud, *Das Unbehagen in der Kultur; Internationaler psychoanalytischer Verlag*, Wien, 1930, стр. 85.

81) Karl Freiherr von Czoernig, *Ethnographie der Oesterreichischen Monarchie*, Band I, Wien, 1857, стр. 78.

већу бројност.⁸²⁾ Исто тако и Марејев (John Murray) „Приручник за путнике у јужну Немачку“ (1857.), информисше заинтересоване да се „римокатолички Срби насељени у Мађарској називају Шокцима, а Срби грчке цркве Рашанима“.⁸³⁾ Двадесет година касније, угледни немачко-мађарски историчар, географ и политичар из 19. века, Швикер (Johann Heinrich Schwicker), у „Политичкој историји Срба у Мађарској“, за Буњевце који су дошли у 17. веку у Сегедин и Суботицу каже: „Војно способни међу тим дошљацима борили су се тада под својим капетаном Петровићем у царској војсци. Већ наредне године (1687), 5-6,000 католичких Срба (Буњеваца) добили су дозволу да се слободно населе у Сегедину, Суботици (Марија-Терезијанопоље) и Боњи; морали су да бране три најближе паланке од Турака.“⁸⁴⁾

Што се тиче Кола, он се уверио и у распрострањеност Срба у Османском царству, наглашавајући да су, иако покорени, подарили турској монархији неке од највиших државних званичника (везире, паше, итд).⁸⁵⁾ Крајња северозападна тачка у којој је путописац сусрео „илирске Србе“ јесте Беч, док се на истоку у то време још увек препознају у Русији, тј. на делу данашње Украјине, који је током српских сеоба добио назив Нова Србија („in das sogenannte Neuserbien“), где их бележи међу званичницима и војском. На истом месту понавља да су њима најближи рођаци Хрвати и Славонци, од којих први живе и у близини Беча, где продају лук, власници су ситних радњи и торбари.⁸⁶⁾ Путујући и другим аустријским и мађарским крајевима, Кол је обратио пажњу на малу скупину Хрвата у селу Драсбургу (Распорак), данашњем градићу у аустријској савезној држави Градишће, где су од стране аустријских војних заповедника, феудалаца и свештенства, насељавани као кметови („Leibeigener“) за време османлијске инвазије.⁸⁷⁾ Њихове опустеле крајеве населило је српско становништво, које је почетком 17. века чак и у Вараждинском генералату бележило 67,7% домаћина.

82) Elek Fényes, *Az Ausztriai Birodalom statistikája és földrajzi leirása*, Kiadja Heckenast Gusztáv, Pest, 1857, стр. 36.

83) *A handbook for travellers in southern Germany*, John Murray, London, 1857, стр. 493.

84) Johann Heinrich Schwicker, *Politische Geschichte der Serben in Ungarn*, Ludwig Aigner, Budapest, 1880, стр. 4.

85) Johann Georg Kohl, *Hundert Tage auf Reisen in den österreichischen Staaten*, Vierter Theil, Reise in Ungarn, Erste Abtheilung, Arnoldischen Buchhandlung, Dresden und Leipzig, 1842, стр. 249.

86) Исто, стр. 250.

87) Johann Georg Kohl, *Hundert Tage auf Reisen in den österreichischen Staaten*, Dritter Theil, н. д., стр. 5.

Стотину година касније њихов број је опао на 49,9%,⁸⁸⁾ што је била последица унијаћења⁸⁹⁾ и поновног досељавања католика различитог етничког састава. Наиме, у Прагу су 16. јануара 1608. потврђени закључци хрватско-славонског Сабора од 5. јула 1604. године, којима је одређено да католичка вера постаје једином дозвољеном у краљевству.⁹⁰⁾ Кол ће на подручју избеглих католика у Аустрији забележити места у којима су они измешани са Немцима, док ближе реци Драви постоје и „чиста хрватска села“, где се народ тада углавном бавио виноградарством. Тако ће у шопронском округу избројити 30 насеља с хрватским живљем, виселбуршком 11, у ајзенбуршком 64, а поменуће и тзв. „водене Хрвате“ („*Wasser-Kroatent*“) поред Нежидерског језера. Језик којим се споразумевају, Кол је назвао идентичним као и код Хрвата у Вараждину и Загребу, дакле кајкавским.⁹¹⁾ Иако је уочио да су многи од њих „постали Немци“, да су преузели и немачки језик и ношњу, у њима је и даље могао да осети „непромењену словенску природу“.⁹²⁾

ЛИТЕРАТУРА

- Александр Иванович Кирпичников, *Исторія русской литературы: для учащихся*, Типографія Грачева и К., Москва, 1869.
- *A handbook for travellers in southern Germany*, John Murray, London, 1857.
- *Archiv für Geschichte, Statistik, Literatur und Kunst*, Siebzehter Jahrgang, Wien, Mittwoch den 9. uns Freytag den 11. August, 1826.
- *Архив за повјестницу југославенску*, Књига X, Уредно Иван Куклијевић Сакцински, У тискарни Драгутина Албрехта, У Загребу, 1869.

88) Hrvoje Petrić, „Pokušaj rekonstrukcije ukupnog broja stanovnika Varaždinskog generalata i Križevačke županije od kraja 16. do početka 18. stoljeća“, *Podravina: časopis za multidisciplinarna istraživanja*, Vol.10, No.19, Koprivnica, Lipanj 2011, стр. 51.

89) Почети унијаћења Срба у Хрватској повезују се са „посвећењем“ гркокатоличког бискупа Симеона Вретанијског (Вретање, Вратање) у Риму 1611. године и његовим именовањем за архимандрита манастира Св. Архангела Михаила у Марчи, верском центру „Вретаније“, како су пећки патријарси називали нову православну црквено-географску организацију на том простору. Тада је Симеон прихватио унију са Католичком црквом, а папа му је доделио епископску власт над православним народом у Угарској, Славонији, Хрватској и Жумберку. (Zlatko Kudelić, „Prvi marčanski grkokatolički biskup Simeon (1611.-1630.)“, *Povijesni prilozi*, Vol.23, No.23, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, Ožujak 2003, стр. 145).

90) Hrvoje Petrić, „Katolička obnova i konfesionalne tolerancije/netolerancije na širem prostoru Triplexa Confiniuma do oko 1630. godine: Primjer grada Koprivnice“, *Croatia Christiana Periodica*, Vol.30, No.57, Katolički bogoslovni fakultet, Zagreb, Lipanj 2006, стр. 56.

91) Johann Georg Kohl, *Hundert Tage auf Reisen in den österreichischen Staaten*, Dritter Theil, н. д., стр. 6.

92) Исто, стр. 7.

- Архив Србије, Фонд МПС – П (1838-1918), 1851, II, 365, *Спарчевић*.
- August Kurtzel, *Die Gegenwart. Eine encyclopädische Darstellung der neuesten Zeitgeschichte für alle Stände*, Achter Band, Brockhaus, Leipzig, 1853.
- Branimir Anzulovic, *Heavenly Serbia: From Myth to Genocide*, New York University Press, New York and London, 1999.
- Географійско-хисторійській одривакъ о Далмацији одъ Кола, *Сербскій лѣтописъ за годину 1852*, Часть I, Матица сербска, У Будиму, 1852.
- Daniele Farlato, *Ilyrici Sacri*, Tomus Primus, Ecclesia Salonitana, ab ejus exordio usque ad saeculum quatum aerae Christianae, Venetiis, 1751.
- Elek Fényes, *Az Ausztriai Birodalom statistikája és földrajzi leírása*, Kiadja Heckenast Gusztáv, Pest, 1857.
- Elek Fényes, *Statistik des Königreichs Ungarn*, I. Teil, Pesth, 1843.
- Erdmann Uhse, *Universal-geographisch-historisches Lexicon*, Im Verlag Johann Ludewig Gleditsch und Moritz George Weidmanns, Leipzig, 1710.
- Eric J. Hobsbawm, *Nations and Nationalism Since 1780: Programme, Myth, Reality*, Sec. edition, 18th printing, Cambridge University Press, 2012.
- *Erneuerte vaterländische Blätter für den österreichischen Kaiserstaat*, Verlage bey Anton Strauß, Wien, 26. Februar 1820.
- Erzherzog Ludwig Salvator, *Die Serben an der Adria. Ihre Typen und Trachten*, Heinrich Mercy, Prag, 1878.
- Franz Karl von Palm, *Abhandlung von den Titeln und Wappen, welche Maria Theresia als apostolische Königin von Hungarn führet*, Kaiserl. Königl. Hofbuchdruckern und Buchhändlern, Wien, 1774.
- Frederic Trautmann (prev. i edit.), „Johann Georg Kohl, a German traveler in Minnesota Territory“, *Minnesota History Magazine*, Minnesota Historical Society, Vol. 49/4 (1984).
- Heinrich Berghaus, *Dr. Heinrich Berghaus' Physikalischer Atlas oder Sammlung von Karten*, „Ethnographische Karte der Österreichischen Monarchie“, Zweiter Band, Verlag von Justus Perthes in Gotha, 1848.
- Hrvoje Petrić, „Katolička obnova i konfesionalne tolerancije/netolerancije na širem prostoru Triplexa Confiniuma do oko 1630. godine: Primjer grada Koprivnice“, *Croatica Christiana Periodica*, Katolički bogoslovni fakultet, Zagreb, Vol.30, No.57 (2006).
- Hrvoje Petrić, „Pokušaj rekonstrukcije ukupnog broja stanovnika Varaždinskog generalata i Križevačke županije od kraja 16. do početka 18. stoljeća“, *Podravina: časopis za multidisciplinarna istraživanja*, Meridijani, Koprivnica, Vol.10, No.19 (2011).
- Ivan Antunović, *Razprava o podunavskih i potisanskih Bunjevcih i Šokcih u pogledu narodnom, vjerskom, umnom, gradjanskom i gospodarskom*, Izdaje i razdieljiva Pisac, Tiskom Friedrika Jasper-a, U Beču, 1882.
- Ivo Rendić-Miočević, „Etnopsihologijski okvir hrvatske i srpske nacije“, *Mi-gracijaske teme*, Filozofski fakultet, Zadar, br. 16 (2000).

- *Jahrbücher des Böhmischen Museums für Natur und Länderkunde*, Geschichte, Kunst und Literatur, Ersters Band, I.G. Calve'sche Buchhandlung, Prag, 1830.
- James Capper, *Observations on the passage to India through Egypt*, The Third Eiditon, W. Faden, J. Robson, and R. Sewell, London, 1785.
- Johann Georg Kohl, *Austria – Viena, Prague, etc. etc.*, Carey and Hart, Philadelphia, 1844.
- Johann Georg Kohl, *Die Völker Europa's: Cultur- und Charakterskizzen der europäischen Völker*, Zweite revidirte und vermehrte Auflage, Berendsohn, Hamburg, 1872.
- Johann Georg Kohl, *Hundert Tage auf Reisen in den österreichischen Staaten*, Viertes Theil, Reise in Ungarn, Erste Abtheilung, Arnoldischen Buchhandlung, Dresden und Leipzig, 1842.
- Johann Georg Kohl, *Hundert Tage auf Reisen in den österreichischen Staaten*, Drittes Theil, Reise in Ungarn, Erste Abtheilung, Arnoldischen Buchhandlung, Dresden und Leipzig, 1842.
- Johann Georg Kohl, *Reisen im Inneren von Russland und Polen*, Dritter Teil, Arnoldischen Buchhandlung, Dresden und Leipzig, 1841.
- Johann Heinrich Schwicker, *Politische Geschichte der Serben in Ungarn*, Ludwig Aigner, Budapest, 1880.
- Johann Kaspar Zeuss, *Die Deutschen und die Nachbarstämme*, Bei Ignaz Joseph Lentner, München, 1837
- Johann Samuel Ersch, Johann Gottfried Gruber, *Allgemeine Encyclopädie der Wissenschaften und Künste in alphabetischer Folge*, Siebenter Theil, B-Barzelletten, Verlag von Johann Friedrich Gleditsch, Leipzig, 1821.
- Julian Chownitz, *Handbuch zur Kenntniß von Ungarn*, Verlag der Buchner'schen Buchhandlung, Bamberg, 1851.
- Karl Freiherr von Czoernig, *Ethnographie der Oesterreichischen Monarchie*, Band I, Wien, 1857.
- Karl-Gottlob Anton, *Geschichte der teutschen Nation*, Erster Theil, Bei Georg Joachim Göschen, Leipzig, 1793.
- Ludwig Albrecht Gebhardi, *Geschichte der Königreiche Dalmatien, Kroatien, Szlavonien, Servien, Raszien, Bosnien, Rama und des Freystaats Ragusa*, bey Joseph Leyrer, Buchhändler, Pesth, 1805.
- Ljubomir Antić, *Velikosrpski nacionalni programi – Ishodišta i posljedice*, Golden marketing-Tehnička knjiga, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2007.
- Manoil Sladović, *Pověsti Biskupijah Senjske i Modruške ili Krbavske*, Tiskom austrianskoga Lloydya, Trst, 1856.
- *De Istro eiusque adcolis commentatio: in qua autochtones Illyrii ex genere Thracio advenae item apud Illyrios a primis Rerumpublicarum temporibus ad nostram usque aetatem praesertim quod originem linguam et literaturam eorumdem spectat deducuntur*, Autore Math. Petro Katancsich Pannonio, Budaë, Typis regiae Universitatis Pestinensis, 1798.

- Milorad Ekmečić, „Greater Serbia Against the Background of World Models“, *Great Serbia – Truth, Misconceptions, Abuses*, The Serbian Academy of Sciences and Arts, Belgrade, 2004.
- Милорад Екмечић, *Стварање Југославије 1790-1918*, Књига 2, Просвета, Београд, 1988.
- Момчило Суботић, „Србија и српске земље сто година после Великог рата“, *Политичка ревија*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 4 (2014).
- Muhamed Hadžijahić, *Od tradicije do identiteta: geneza nacionalnog pitanja bosanskih muslimana*, Muslimanska naklada Putokaz, Zagreb, 1990.
- Nada Klaić, *Društvena previranja i bune u Hrvatskoj u XVI i XVII stoljeću*, Nolit, Beograd, 1976.
- *Narodne pjesme bosanske i hercegovačke*, Skupio Ivan Franjo Jukić Banjolučanin i Ljubomir Hercegovac (Fr. G. Martić), Izdao O. Filip Kunić Kuprješanin, Svezak prvi, Pjesme junačke, Tiskarna Drag. Lehmanna i drugara, U Osieku, 1858.
- Никола Жутић, „Срби сви и свуда“ – „Хрватске земље без Хрвата“, *Историја 20. века*, Институт за савремену историју, Београд, бр. 2 (2005).
- *Obrana pravovjernoga i pravoslavnoga iliti rimo-katoličkoga sveštenstva i naroda u Hercegovini turskoj suprot potvoram i lažima, koje im se nabacuju u Magazinu sèrbsko-dalmatinskom izdatu 1851, sastavljena po jednome svešteniku iz Hercegovine reda S. O. Franje*, Po Pet. Franu Martecchini, Dubrovnik, 1853.
- Петр Алексеевич Безсонов, *Католический священник Серб (Хорват) Юрїй Крижанич, Неблюшскїй, Явканица, Ревнитель возсоединенїя церквїи и всего славянства въ XVII вѣкѣ*, Въ Университетской типографїи Катковъ, Москва, 1870.
- *Пештанско-Будимскїй Скоротеча*, Год. I, Теч. I, Число 32, Издае Димитрїй Іовановичъ, Неделя, 18. Октоб. 1842.
- Petar Korunić, *Rasprava o izgradnji moderne hrvatske nacije – nacija i nacionalni identitet*, Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, Zagreb, 2006.
- R.P. Guérin Songeon, *Histoire de la Bulgarie depuis les origines jusqu'à nos jours*, 485-1913, Paris Nouvelle librairie nationale, 1913.
- Sigmund Freud, *Das Unbehagen in der Kultur*, Internationaler psychoanalytischer Verlag, Wien, 1930.
- Sylvia Schroll-Machl, *Die Deutschen - wir Deutsche*, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 2002, стр. 43.
- Slaven Bačić, „Hrvati u južnougarskim slobodnim kraljevskim gradovima“, *Anali*, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za znanstveni i umjetnički rad u Osijeku, No.26 (2010).
- Slavoljub Bošnjak, *Putovanje po Bosni*, Kolo, Članci za literaturu, umjetnost i narodni život, Књига V, Трошком нар. Matice ilirske, U Zagrebu, 1847.

- Stanisław Jan Siestrzeńcewicz Bohusz, *Precis des recherches historiques sur l'origine des Slaves ou Esclavons et des Sarmates, Seconde Edition Revue*, De l'Imprimerie de l'Academie Russe Imperiale, St. Pétersbourg, 1824.
- Šarl Irijart, *Bosna i Hercegovina – putopis iz vremena ustanka 1875-1876*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1981.
- Tomislav Žigmanov, „Šokački Hrvati u Vojvodini na prijelazu tisućljeća – osnovne značajke društvenoga položaja“, *Migracijske i etničke teme*, Institut za migracije i narodnosti, Zagreb, Vol.25, No.4 (2009).
- Franz Vaniček, *Specialgeschichte der Militärgrenze: Aus Originalquellen und Quellenwerken geschöpft*, I Band, Aus der Kaiserlich-Königlichen Hof- und Staatsdruckerei, Wien, 1875.
- Zlatko Kudelić, „Prvi marčanski grkokatolički biskup Simeon (1611.-1630.)“, *Povijesni prilozi*, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, Vol.23, No.23 (2003).

Dario Krsic

*NATIONAL IDENTITIES, ETHNIC DISTRIBUTION,
ANTHROPOLOGICAL AND CULTURAL CHARACTERISTICS
OF SERBS AND CROATS IN ITINERARIES
OF JOHANN GEORG KOHL*

Resume

The paper discusses the national identity, ethnic spread, and anthropological, character and cultural characteristics of the Serbs and Croats, mentioned in several itineraries by the German geographer and historian, Johann Georg Kohl. The observations and conclusions reached by Kohl are being compared with statistical data collections of the Habsburg Empire, as well as other relevant historical, ethnographic and encyclopedic works of the time. It points to the groundlessness of the factual allegations of a number of authors, that the geographical scope and the very concept of the so-called „Greater Serbia“ are product of the „mythomaniac interpretation of history“ and the aspirations of Serbian political elite for the formation of such a political entity on „non-Serbian ethnic territories.“ Therefore, it seeks to shed light on period of Kohl's journeys, when in the scientific community it used to be commonly accepted fact that in the linguistic, cultural and anthropological sense, Slavic nations, which in today's Croatia, Bosnia and Herzegovina, Montenegro, Serbia and Macedonia gave rise to several nations, were considered to belong to „Serbian tribe“ or „Illyro-Serbs.“

Attention is drawn to the importance of understanding and distinguishing the „ethnic“ and „national“ identity in the region of the Western Balkans in the epoch of creation of modern nations. Based on the available data, it shows that in areas that were in the past largely populated by Serbian people of different faiths, Croatian ethnonym expanded in the second half of the 19th century, expanding to the area that greatly exceeds the limits of the previous Serbian migrations to the western parts of the Balkans after the Ottoman invasion. Kohl's understanding of Croats as the „Serbian tribes“ with certain peculiarities have been emphasised, while Šokci, Bunjevci, citizens of Dubrovnik, the Bokelj, a major part of Dalmatians, as well as Bosniaks and Montenegrins, considered „genuine Serbs“. The area inhabited by this ethnic group, Kohl placed in the area between the middle course of the Danube and the Adriatic Sea and Istria, and therefore he considered them to be the native people of the „ancient Illyrian countries“; descendants of Dardanians, and Slavs. His views, which correspond to the views of majority of the most respected foreign ethnographers, historians, geographers, statisticians and linguists of the 18th and 19th centuries, of which only a few have been mentioned in the work, Kohl had not changed during the decades of writing. But in the process of creating the modern Croatian nation it was nevertheless necessary to maintain decades-long influence of different political and religious factors, in order to coordinate all the „values“ that constitute „national sentiment“ (ethnicity, language, religion, history, territory and culture). In addition to external factors that have participated in its construction, there were some prominent individual factors in these areas, who were very active in the creation and dissemination of interethnic intolerance. Ante Starčević, who in the alleged „diminishing of Croats“ by Vuk Karadžić found a pretext for his distinct Serbophobia, now carries the title of „Father of the Homeland“, and is one of the creators of romantic Croatian historical narratives, though he was originally a Catholic Serb. Prior to his political action there was almost no recorded conflicts on ethnic grounds between Croats and Serbs; there was not any emphasized mutual aversion, but they usually promoted the sense of belonging to the same tribe and harmony. For the whole century addressing this taboo topic has been mechanically linked to the so-called „Greater Serbia mythomania“ – the term whose creators are not originally from this area, but who have recognized their economic and political benefit in inflaming Serbo-Croatian hatred.

Key words: national identities, ethnic identities, Serbs, Croats, Catholic Serbs, Serbo-Croats, Rascians, Šokci, Bunjevci, citizens of Dubrovnik, Montenegrins, Illyrians, Greater Serbia, mythomania.

Овај рад је примљен 11. априла 2015. године а прихваћен за штампу на састанку Редакције 05. јуна 2015. године.

Татјана Кандић
Апелациони суд у Крагујевцу

ВЛАСТ И СУДСКА ВЛАСТ У ПЕРИОДУ ТУРСКОГ УСТАВА И УСТАВОБРАНИТЕЉА

Сажетак

У раду је дата анализа првог устава у уставној историји Србије, првог устава на Балкану, Турског од 1838. године који се примењује три деценије. Објашњене су одредбе устава које регулишу поделу власти. Кнез и Савет су укрстили копља у домену извршне и законодавне власти. Анализирана је судска власт која се одваја од управе, штити новостворене вредности и постаје унутрашње огледало српске нововековне историје.

Уставобранитељски режим (1842-1858), нови је систем у управи, влади који настоји да ограничи власт владара стварањем нових институција. Предмет проучавања за време уставобранитељског режима су: писани закони, стварање државног апарата, чиновничког слоја, судске организације и поступка, првог административно-судског механизма, услова поделе власти, вршења власти.

Кључне речи: устав, конституционализам, подела власти, управа, судска власт чиновнички слој, власт у реалном животу.

Уставна историја Србије богата је, разноврсна, неправилна, са успонима и падовима, траје вековима. Државно-правни положај Србије у XIX веку одређивао је уставни развој земље.¹⁾ Србија од првог Сретењског устава од 1835. године који се примењивао око педесет дана и Турског устава од 1838. године који се приме-

1) Класична дефиниција државе обухвата три компоненте: земљу, становништво и власт. У науци још увек није одређен минимум сваког од ових елемената како би се стекао статус државе. Ханс Келзен, *Опита теорија права и државе*, Београд, 1951, 216.

њивао три деценије, улази у уставно стање. Доношењем Турског устава идеја конституционализма у Србији добија корене, када велики број европских држава не поседује устав ни формално ни материјално.²⁾ Конституционализација државне власти значи ограничење и институционализацију државне власти. За време уставобранитељског режима ограничава се власт владара, извршна власт стварањем нових институција, доношењем писаних закона, изградњом чиновничког слоја и судско-административног механизма.

1. ТУРСКИ УСТАВ ОД 1838. ГОДИНЕ

Устави Србије су резултат различитих унутрашњих и спољашњих политичких прилика и идеолошких околности. Почетком XIX века у Србији, као делу великог Турског царства, потребно је било да се прописима регулише аутономија на ослобођеним територијама и да се заврши револуција.³⁾ Народно незадовољство дахијском влашћу, уз слабљење Турске, антагонизам Аустрије и Руског Царства било је повод за устаничко врење.⁴⁾

Прилике за доношење устава су сазреле, али се овај акт морао донети уз сагласност моћних сила. Русија, Турска и Аустрија су активно учествовале у изради новог устава⁵⁾, настојећи да ограниче Кнеза и Србију путем уставом регулисаног Савета, са „непокретним“ саветницима.

Турски устав од 1838. године донет је у форми царског хатишерифа. У односу на неуставно стање он је био значајан напредак. Овај Устав представљао је компромис у међународним околностима и водио је Србију ка националној независности, а уставно-правно су уобличени резултати ослободилачког устанака и српске револуције. Турски устав регулисао је организациону и функционалну одвојеност носилаца власти, уз ограничен утицај носилаца

2) Видети: Александар Фира, *Уставно право Републике Србије*, Факултет за правне и пословне студије, Нови Сад, 2007, 90.

3) Радош Љушић, *Историја српске државности, Србија и Црна Гора*, Српска академија наука и уметности, Нови Сад, 2001, 152.

4) Видети, Дејан Медаковић, „Идејне припреме Српског устанка“, *Изабране српске теме*, књига 4, Београд, 2006, 5-21; Љубомирка Кркљуш, *Правна историја српског народа*, Правни факултет Универзитета у Новом Саду, Центар за издавачку делатност, Нови Сад, 2002, 174-176.

5) Љубомирка Кркљуш, *н.д.*, 227.

једне власти на другу. Политичку власт деле Кнез и Савет, који су укрстили копља у домену извршне и законодавне власти, управе и чиновништва, у борби за контролу владе. Начело поделе власти нарушавао је утицај Кнеза на законодавну, а Савета на извршну власт. Турски устав у надлежност Књаза ставља „извршеније уредаба, закона“, а „издавање свима Званичницима и Чиновницима Провинције налога“.⁶⁾ Кнежева права су ограничена Законом о Савету јер је морао министре узимати из реда саветника, који су и после отпуштања задржавали саветничко звање.⁷⁾

Други стуб државне власти био је Совјет. Одредбе Устава обавезивале су Кнеза да узме у Совјет своје најоштрије противнике и на тај начин га онемогућавале да их уклони из Совјета који броји 17 чланова.⁸⁾ Милош Обреновић је, по овом Уставу, имао овлашћење да поставља три попечитеља, али је при избору био ограничен само на чланове Савета. Турски устав је из Сретењског преузео одељак о чиновницима и додао следеће привилегије: сталност у служби (чиовник се не може отпустити и сменити), непокретност (чиовник не може бити премештен у друго место по потреби службе), ослобађање од пореза и забрану телесног кажњавања.

Совјету је припала законодавна власт: припрема законе и подноси их Књазу на потпис. Закон, који је у Совјету усвојен већином гласова, Књаз није могао одбити. Њему су припали финансијско законодавство (састављање буџета и одобрење намета) и одређене административне функције. Књаз је издао указ о Народној скупштини 30. марта 1839. године који је постао први српски, уставни амандман. Осим одредби о органима власти, положају чиновника, важне су и одредбе Устава: 1) одредбе о организацији судства; 2) одредбе о укидању кулука; 3) забрана успостављања феудалних односа.

Важна тековина нововековне српске историје, Турског устава је одвојеност судства од управе. Турски устав је створио темеље модерне државе, формирана је државна администрација и организовано је судство одвојено од управе. Трећина чланова Устава посвећена је судству, јер Србија није имала грађански, кривични и

6) Члан 3 Турског устава.

7) Радос Љушић, *Српске државности 19 века*, Српска књижевна задруга, Београд, 2008, 177.

8) При постављању саветника, кнез полази од њиховог угледа, способности и заслуга, али су му допуњеном законском одредбом за постављање саветника потребни предлог и мишљење Совјета.

закон о кривичном поступку, па је поменути Устав садржао ове одредбе. Број одредби о судству нарушава уставни карактер, али је у томе и био његов историјски значај.⁹⁾ Суд је независан и тростепен: мировни, окружни и апелациони, а судије су непокретне. „Ниједан судија није могао бити збачен, пре но што се његова кривица докаже пред судом. Никакав чиновник ни грађанин не може ни привремено бити намештен у суду, нити се мешати у судска дела“.¹⁰⁾

Турски устав укинуо је апсолутизам Милоша Обреновића, ограничена је власт монарха, увео је уставну монархију. Овај Устав је једним делом органски закон, који регулише унутрашњу управу у земљи. Устав је штитио, у мањој мери него претходни, основна грађанска права, водио ка потпуној националној независности, укинуо кулук и прогласио слободну трговину. Омогућио је демократизацију политичког живота у држави и основ је за трајнију организацију власти и механизме уставности.¹¹⁾ Од његовог обнародовања, па до доласка кнеза Михаила Обреновића у Србију (1839-1840), донето је око 30 закона и уредби. Србија из два устанка, ствара уставе којима регулише своје односе, постаје правна држава.¹²⁾

2. УСТАВОБРАНИТЕЉСКИ РЕЖИ

Уставобранитељи су старешине који су чинили опозицију Милошу Обреновићу и утицај уставобранитеља на државну организацију почео је од доношења Турског устава, а почетак режима се везује за Скупштину одржану 1842. године, избор Александра Карађорђевића за кнеза Србије. Овај нови режим, нови дух у управи, влади настоји да ограничи власт владара, стварањем нових институција.¹³⁾ Да би се обезбедила приватна права грађана и приватна својина требало је створити писане законе; затим, да би чинов-

9) Устав од 1838. правно је несавршен акт (нема систематизације, није подељен по главама, има 66 чланова, који се односе на регулисање врховних органа власти, поједине одредбе су и противуречне.

10) Члан 44 Устава Књажевства Србије од 1938. године. Јаша Продановић, *Политичке и правне студије*, Просвета, Београд, 1990, 86.

11) Видети: Слободан Орловић, *Начело поделе власти*, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд, 2008, 59.

12) Татјана Кандић, *Судска власт у уставном и законодавном развоју Републике Србије*, докторска дисертација, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд, 2013, 76.

13) Илија Гарашанин и Тома Вучић Перишић су били стубови уставобранитељског система.

ништво било у равнотежи са владаоцем и делило државну управу „требало је изградити чиновнички ред и разграничити државну службу од струке, струку од звања, обезбедити људе да заузму звања; као и развити судску организацију и поступак“.¹⁴⁾ Била је то олигархијска владавина Совјета, а њени доприноси су доношење писаних закона, подела централне управе на министарства, независност чиновника, одвајање судске од управне власти, укидање кулука, потпуна слободна трговина, заштита “приватне сопствености”.¹⁵⁾ Уставобранитељски период завршен је Светоандрејском скупштином одржаном 1858. године и повратком Милоша Обреновића на власт, који не поштује уставне и законске одредбе.

Грађански законик (1844) највеће је правно дело уставобранитељског времена. Саставио га је Јован Хаџић по узору на аустријски општи Грађански законик (1811), који је за основу имао римско право. Овај законик садржи и елементе народног обичајног права. Најважније новине односе се на регулативу о породичној задрузи и искључење женске деце из наслеђа. Правила о поступању судава садржана су и систематизована у *Закону о судејском поступку у границама грађанским* од 1853. године, а обнародовано је више кривичних закона.

Опозиција Милоша Обреновића, коју су чинили саветници, сада постаје позиција која се бори за власт. Совјет је Устројенијем добио овлашћење да предлаже познате, способне и поштене људе, који улазе у састав Совјета. Врховна власт је подељена између Књаза и Совјета, тако да ни један ни други орган нису доминантни. Новим Законом о Совјету још више је сужена власт владоца, а јача непокретност саветника. Стекавши значајна права, чиновништво постаје угледан слој у друштву, који се дели на слојеве, али овај угледни слој настоји и да се одвоји од народа.¹⁶⁾

Унапређење организације судске власти представља важно својство овог периода. Судство је прешло пут од примитивног (за време Првог и Другог устанка и владе Милоша Обреновића) до модерног судства према одредбама Сретењског устава и Турског устава, полазећи од нормативне регулативе тако и од судске ор-

14) Слободан Јовановић, *Уставобранитељи и њихова влада*, БИГЗ, Београд, 1990, 28 и 29.

15) Слободан Јовановић, *н.д.*, 27 и 28.

16) После поновног избора у јуну 1843. године Кнез Александар Карађорђевић покушао је да се одвоји од уставобранитеља, тако што су крагујевачки посланици предлагали да се збаци саветници. Овај покушај није успео. Драгослав Јанковић, *Историја државе и права Србије XIX века*, Београд, 1958, 70-71.

ганизације. Постоје три врсте судова: у селима Примиритељни, у сваком округу првостепени, а у престоници Апелациони. Примиритељни и првостепени суд добијају коначну, последњу власт у појединим предметима. Примиритељни суд састављен је од председника и два члана које бирају мештани.¹⁷⁾ Окружни судови састављени су од председника и три члана и судили су грађанске парнице, трговачке спорове и кривична дела. Апелациони суд суди у другом степену спорове и кривице. Врховни суд је основан 1846. године, добио је власт касирања, променио је назив у Врховни и Касациони суд. Од 1858. године Врховни и Касациони суд је постао чисто Касациони.

Судови су имали пуно предмета и споро су радили¹⁸⁾ због великог броја предмета, писменог поступка, више судских инстанци, недовољног знања судија, али и због тога што су правници чинили свега 20% званичног особља, недовољног судског особља. Неписменост је дуго пратила судство. Број незавршених првостепених судских предмета 1843. године је око хиљаду, а 1857. године близу четрдесет хиљада, док 1858. године преко осамдесет хиљада у првостепеним судовима.¹⁹⁾ На завршетак парнице чекало се по неколико година. Уставобранитељи су се залагали за режим строге законитости, без насиља и неправде.

Скупштина је за време уставобранитеља била орган непрецизно дефинисане надлежности. Скупштину су чинили посланици са локалног нивоа и позивни представници управе и црквене власти. Овај орган нема законодавну власт и правила одлучивања. На скупштинама се није расправљало снагом аргумената, већ се галамило, а важећа је била она одлука која је „извикана“. Међутим, Светоандрејска скупштина је имала велики значај, јер је збацила државног поглавара Карађорђевића, оборила митрополита, збацила државне саветнике и потресла чиновништво, па и саме кметове и одмах успоставила власт Обреновића. Закон о Народној скуп-

17) Надлежан је за грађанске парнице чија вредност не прелази сто гроша и за она кривична дела за која се може изрећи казна затвора до три дана или 10 удараца штапом.

18) Године 1853, према подацима које је Слободан Јовановић навео у свом делу *Уставобранитељи и њихова влада*, БИГЗ, Београд, 1990, 38, званичних лица судске струке било је две стотине четрдесет два и то: шеснаест неписмених, седамдесет шест са основном школом, шездесет девет са завршеном гимназијом, тринаест са богословијом, деветнаест са филозофијом и четрдесет девет свршених правника.

19) На крају 2013. године у свим судовима у Републици Србији нерешених пренета је 2.874.782, од тога 1.772.149 старих, нерешених предмета према датуму иницијалног акта. Врховни касациони суд, *Анализа рада судова опште и посебне надлежности за 2013. годину*, Београд, 2013, 42.

штине од 1858. године разликује две врсте посланика: посланике које бирају вароши и срезови и посланике који улазе у Скупштину по свом положају (председници судова, окружни начелници, протојереји...) и регулише услове стицања и коришћења ограниченог бирачког права.²⁰⁾

На челу управе су три попечитеља (унутрашњих дела, финансија, правосуђа и просвете) који чине „централно правленије“, као и попечитељ иностраних дела који је Књажев представник. Министри су истовремено и саветници који делују самостално у свом ресору, али не образују владу. Од старешина се тражи да су школовани или бар писмени, да су познати и виђени у народу. Чиновник не може бити отпуштен административним путем, него само судски, те је заштићен од самовоље више власти. Влада је морала „водити процес“ против чиновника којег жели отпустити.²¹⁾ У малој, нешколованој и полуправној Србији, чиновници уживају привилегован положај. За добру бирократију према Слободану Јовановићу потребно је: створити чиновништву сигуран положај; развити професионалне способности чиновника, држати чврсту дисциплину. Уставобранитељи, заклоњени иза државног апарата, владају из сенке углавном над појединцем, али једним делом и над народом.

У почетку овог режима присутне су добре стране, призната су приватна права (не и политичка права), државне послове вршили су искључиво чиновници, створена је организација судства и овај неолиберални, бирократски режим био је напредак у односу на ранији режим Милоша Обреновића. Међутим, чиновници за време уставобранитеља нису били професионално способни, спремни, довољно дисциплиновани да реализују задате послове.

Историјски значај уставобранитељског режима је настанак прве, основне државне организације, ствара се први административни и судски механизам, као и основе система просвете. У уставобранитељском режиму²²⁾ стварају се: прописи, нове институције, државни и судски механизам, учвршћује подела власти.

20) Закон о Скупштини донет је 28.10.1858, Други закон о Скупштини донела је Светоандрејска скупштина 5.1.1859, Трећи је донет 14.1.1859, а Четврти закон 29.3.1860. године. Скупштина је, упркос овим законима, остала без законодавне власти.

21) Слободан Јовановић, *н. д.*, 57-58.

22) „Кнез Михаило, исто као и његов отац Милош, није могао владати по Уставу од 1838, па је долазио у сукоб с уставобранитељима. Порта је морала послати 1840. године свог изасланика у Србију да мири завађене стране, али до коначног измирења није дошло јер су обе стране биле непопустљиве“. Драгослав Страњаковић, *Влада Уставобрани-*

3. ИЗВРШНА И ЗАКОНОДАВНА ВЛАСТ

Турски устав, нема одредбу о подели три власти, али ово начело произилази из садржине Устава. Стубови извршне власти су Књаз и Совјет. Створен је снажан Совјет састављен од седамнаест најугледнијих субјеката који ће се старати о народним интересима и помагати Књазу у државним пословима.²³⁾ Законом о Савету ограничена су права Књаза јер је морао министре узимати из реда саветника, који су и после отпуштања задржавали саветничко звање.²⁴⁾ Министри су и саветници и њихов положај је регулисан законом. Делују у свом ресору самостално и не образују формално владу. Уз непокретност саветника, ограничена контрола над попечитељима доводи до тога да Књаз губи битку са Совјетом, јер је спутан правом премапотписа.

Доношењем Турског устава од 1838. године, Србија постаје уставна монархија, те је и сам владар подвргнут уставу. Књазу је дато минимално право утицаја на стварање закона. Начело поделе власти нарушавао је утицај Кнеза на законодавну, а Савета на извршну власт. Закон о устројенију Совјета, који чини целину са Уставом, још више ограничава Књажеву власт,²⁵⁾ док је рад Скупштине допуњен у складу са обичајима земље. Законодавна власт, на основу одредаба овог устава подељена је између Књаза и Државног Совјета. Оба органа имају право законодавне иницијативе. Совјету је припала законодавна власт: припрема законе и подноси их Књазу на потпис. Закон, који је у Совјету усвојен већином гласова, Књаз није могао одбити. Књазу је дато минимално право утицаја на стварање закона и то финансијско законодавство, а вршио је и одређене административне функције. Књаз је улазио у законодавна права Совјета, а Совјет је своја законодавна овлашћења појачавао правом премапотписа. Савет је предлог закона слао

теља 1842-1853, унутрашња и спољна политика, Задужбина Милана Марића-Вилимиријанум, Београд, 1932, 1.

23) Члан 10-12 Турског устава садржи одредбе о надлежности Совјета. Совјет има конкретна овлашћења: вођење буџетске и пореске политике, постављање званичника, чиновника, доношење закона и уредби и војних правила (аката о војсци). Радош Љушић, „О Уставу од 1838. године“, зборник САНУ, *Уставни развртак Србије у XIX веку и почетком XX века*, Београд, 1990, 30.

24) Радош Љушић, *н.д.*, 177.

25) Љубица Кандић, *Устави Кнежевине и Краљевине Србије 1835-1903*, Београд, 1988, 66.

Књазу на потврду који се потом враћао Совјету на проглашавање, а истовремено тумачи законе и уредбе.²⁶⁾

Скупштина није имала законских овлашћења, већ само законодавну иницијативу, тако што подноси представке и молбе Књазу и Совјету да донесу закон.²⁷⁾ Турски устав у организацији власти није оставио места за Скупштину. Порта није желела Скупштину, као и Русија настојећи да преко органа великаша ограничи Милошеву власт.²⁸⁾ Скупштина у овом периоду била је „орган аморфне надлежности и састава.“²⁹⁾ Сазивала се када треба донети одлуке које су углавном препоруке.

Уместо деспотске владавине, развија се државни апарат, механизми административно судске власти, са ширим кругом политичких субјеката као у савременим, развијеним државама.³⁰⁾ Чиновници су преваљали велики пут од Милошевих слугу до државних органа са сталном службом, а своје право, титуле, звања, мундире, плате и пензије црпе из одредби Устава. У малој, нешколованој и полуправној Србији, чиновници уживају привилегован положај, чиновник је обезбеђен од самовоље више власти.³¹⁾

4. СУДСКА ВЛАСТ

Према одредбама Турског устава, испољено је опредељење ка подели власти, створени су темељи модерне државе, формирана је државна администрација, одвојена је судска власт организационо и функционално од извршне власти.

Судство је прешло пут од примитивног (за време Првог и Другог устанка и владе Милоша Обреновића) до модерног судства према одредбама Сретењског устава и Турског устава, полазећи од нормативне регулативе тако и од судске организације.³²⁾ Судство постаје посебна власт, установљена на начелима самосталности и

26) Члан 21 Устројенија Совјета Књажевства Србског од 1839. године.

27) Јован Ницовић, *Уставни развој Србије 1804. до 2006*, Sezam medico, Београд, 2007, 63.

28) Љубомирка Кркљуш, *н.д.*, 192.

29) Слободан Орловић, *н.д.*, 70.

30) Слободан Орловић, *н.д.*, 69.

31) Слободан Јовановић, *н.д.*, 57-58. Устав, Уредба о чиновницима од 17.3.1842, Уредба о пензији чиновника од 3.4.1843, Уредба о пензији удовица и сирочади чиновника од 23.11.1843. године.

32) Данило Данић, *Развитак административног судства у Србији и остале скупљене расправе из јавног права*, Београд, 1926, 13.

независности. Према одредбама Турског устава првостепени судови су сеоски (Примиритељни суд), други степен чине седамнаест првостепених и другостепених Окружних судова и трећи ниво је Апелациони суд. Одредбе Турског устава су темељ за организацију судова, уређење судске власти и поступак, систем казни, као и других установа. Совјет је искључен из вршења судске власти. Судску власт врши Апелациони суд. Врховни суд је вршио касациону власт. Вишестепеност судова је расподела надлежности између судова различитог степена и обезбеђује улагање жалбе вишем суду на пресуду нижег суда.³³⁾ Судије суде у већу и судови су независни и одвојени од других органа. „Ниједан судија није могао бити збачен, пре но што се његова кривица докаже пред судом. Никакав чиновник ни грађанин не може ни привремено бити намештен у суду, нити се мешати у судска дела“.³⁴⁾

Судска власт је независна на крају уставобранитељског периода (1858), када је из Врховног суда издвојен Касациони суд, који контролише рад нижих судова и примену закона. Уставобранитељи су се залагали за режим строге законитости, без насиља и неправде што је довело до великог броја предмета, уз писмени поступак, више инстанци и недовољно професионалног знања судија и судског особља. Постојала је несразмерност између уставобранитељске организације и спреме судија, и несразмерност организације суда и врсте, вредности предмета спора.

5. УСТАВНА И ЗАКОНОДАВНА РЕГУЛАТИВА ПОДЕЛЕ ВЛАСТИ И СУДСКЕ ВЛАСТИ У ПРАКСИ

Устав је највиши акт, динамичан и жив инструмент друштва. Требало би да добар и квалитетан устав прати и квалитетна примена, пракса. Турски устав је био конзервативнији од Сретењског, али је одговарао времену у коме је настао, примењиван је три деценије, није био прецизан и јасан, често је мењан законима и праксом.³⁵⁾ Овај устав допринео је; елиминисању кнежевог апсолутистичког начина владавине и стварању уставне монархије,³⁶⁾ развоју устав-

33) Видети: Миодраг Јовичић, *Лексикон српске уставности*, Филип Вишњић, Београд, 1999, 43.

34) Члан 44 Устава Књажевства Србије од 1938. године.

35) Слободан Јовановић, *н. д.*, 121-122.

36) Радош Љушић, „О Уставу од 1838. године“, 31.

ности и законитости. Књаз је доведен под Устав, а апарат власти је стабилизован.

У првим годинама развоја српске државе, начело поделе власти је додела моћи једном полу (Књазу или Совјету). Подела власти у стварности је чврста, а чланови Совјета заштићени од апсолутизма Милоша Обреновића. Међутим, прописана власт у реалном животу у сенци је стварне политичке власти владара, посебно извршне власти, а на штету друге две власти: законодавне и судске власти. Веома је изражен распон између прописаног у уставу и стварног за време примене Турског устава, од 1838. године до краја седме деценије XIX века. Овај распон између прописаног и стварног је одраз неразвијених друштвено-политичких прилика и бурних промена и прелома у развоју државе.

Судска власт у периоду од 1838. године до седамдесетих година XIX века у Србији одвојена је од других власти, штитила је економско-друштвене и политичке односе, нову државну организацију, нове вредности, била брана самовољи и неправди.

ЛИТЕРАТУРА

- Данић Данило, *Развитак административног судства у Србији и остале скупљене расправе из јавног права*, Београд, 1926.
- Фира Александар, *Уставно право Републике Србије*, Факултет за правне и пословне студије, Нови Сад, 2007.
- Јанковић Драгослав, *Историја државе и права Србије XIX века*, Београд, 1958.
- Јовановић Слободан, *Уставобранитељи и њихова влада*, БИГЗ, Београд, 1990.
- Јовичић Миодраг, *Лексикон српске уставности*, Филип Вишњић, Београд, 1999.
- Кандић Љубица, *Устави Кнежевине и Краљевине Србије 1835-1903*, Београд, 1988.
- Кандић Татјана, *Судска власт у уставном и законодавном развоју Републике Србије*, докторска дисертација, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд, 2013.
- Келзен Ханс, *Општа теорија права и државе*, Београд, 1951.
- Кркљуш Љубомирка, *Правна историја српског народа*, Нови Сад, 2002.
- Љушић Радош, „О уставу од 1838. године“, зборник САНУ, *Уставни развитак Србије у XIX веку и почетком XX века*, Београд, 1990.

- Љушић Радош, *Српске државности XIX века*, Београд, Српска књижевна задруга 2008.
- Медаковић Дејан, „Идејне припреме Српског устанка“, *Изабране српске теме*, књига 4, Београд, 2006.
- Ницовић Јован, *Уставни развој Србије 1804. до 2006*, Sezam medico, Београд, 2007.
- Орловић Слободан, *Начело поделе власти у уставном развоју Србије*, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд, 2008.
- Продановић Јаша, *Политичке и правне студије*, Просвета, Београд, 1990.

Tatjana Kandic

AUTHORITY AND JUDICIAL POWER IN THE PERIOD OF TURKISH CONSTITUTION AND CONSTITUTIONALISTS

Resume

The Turkish Constitution of 1838 presented the tzarhatiserif and was implemented over three decades. The political, legislative and executive powers were shared between the Prince and the Council. The Turkish constitution laid the foundations of a modern state, the state administration was established and the judicial function was separated from the authority. The court was three-staged: peacekeeping, district and appellate, whilst the judges were immobile.

During the Constitutionalists regime (1842-1856) the foundation of the state organisation was laid and the first administration and court mechanism was established. During the Constitutionalists regime written laws were enacted, new institutions were made, together with the state apparatus, court organisation and procedure; the power distribution was strengthened, a condition for power execution.

The power prescribed by the Turkish Constitution in the real life was overshadowed particularly by the executive power, to the detriment of other two powers: legislative and court. The court function in the period from 1838 to the seventies of XIX century in Serbia contributed to the protection of social, economic and political relations, the protection of the state organisation and new values.

Key words: constitution, constitutionalism, separation of powers, administration, judiciary, bureaucracy, government in real life.

Овај рад је примљен 8. априла 2015. године а прихваћен за штампу на састанку Редакције 05. јуна 2015. године.

АКТУЕЛНО

127

*Катарина Милошевић, Михајло Манић,
Мирјана Станковић Ђорђевић*

**ГРАЂАНСКА ПАРТИЦИПАЦИЈА И ПОЛИТИЧКО
КОМУНИЦИРАЊЕ – СТВАР ВОЉЕ ИЛИ ПОТРЕБЕ?**

145

Никола Лакић

**БЕЗБЕДНОСНЕ ПРЕТЊЕ И ИЗАЗОВИ
КЛИМАТСКИХ ПРОМЕНА: ХЕУРИСТИЧКА УЛОГА
НООСФЕРЕ У СХВАТАЊУ САВРЕМЕНЕ
БЕЗБЕДНОСТИ**

Катарина Милошевић

*Филозофског факултет, Департман за социологију,
Универзитет у Нишу*

Михајло Манић

Висока школа струковних студија Спортске академије, Београд

Мирјана Станковић Ђорђевић

Висока школа струковних студија за образовање васпитача, Пирот

ГРАЂАНСКА ПАРТИЦИПАЦИЈА И ПОЛИТИЧКО КОМУНИЦИРАЊЕ – СТВАР ВОЉЕ ИЛИ ПОТРЕБЕ?*

Сажетак

У раду су идентификовани разлози слабог друштвеног и политичког ангажмана и активизма грађана, кроз истраживање утицаја политике, медија и грађана на ниво и квалитет политичког комуницирања. Аутори говоре о грађанској партиципацији у локалној самоуправи, представницима власти, медијима и грађанима у њиховом међусобном односу у процесима политичког комуницирања и политичке партиципације, који представљају поуздане индикаторе достигнутог нивоа и квалитета демократизације укупног друштва. Без подизања политичке културе грађана, али и представника власти, као и без оснаживања демократског капацитета медија – нема партиципације грађана у и ван политичког поља, односно јавности. Основни предмет истраживања у раду је: партиципација студената у јавном политичком животу у Пироту. Рад је посвећен теоријској анализи: улоге актера политичког комуницирања (политичари, медији и грађани), емпијској анализи: степена развијености политичке партиципације на

* Истраживање представља самостални рад аутора, спроведено у Високој школи струковних студија за образовање васпитача у Пироту.

локалном нивоу, утицају актера политичког комуницирања на партиципацију грађана на локалном нивоу (на основу ставова студената о томе), као и анализи ставова студената о квалитету размене политичких садржаја, повратности информација и договора на релацији политичари-медији-грађани (у циљу утврђивања евентуалне зависности између квалитета политичког комуницирања и степена развијености политичке партиципације).

Кључне речи: партиципација, политичко комуницирање, демократизација, политички интерес

Низак степен заинтересованости грађана за решавање сопствених егзистенцијалних и есенцијалних проблема, слаб друштвени и политички ангажман грађана Србије, као и њихова (не)укљученост у решавање проблема од значаја за град и земљу у целини, свакако су резултат учинака неких фактора и последица нечега. Трагајући за тим „нечим“, пошли смо од става да су пасивизам и незаинтересованост грађана Србије за процесе јавног презентовања својих интереса и потреба, као и за учествовање у политичким расправама од „општег интереса“ – последица више разлога, а посебно – недовољне информисаности грађана о потреби њиховог укључивања, непознавања законских оквира који омогућавају грађанима да учествују у јавном политичком животу, неповерења грађана у представнике власти и градских институција; неповерења грађана у медије; специфичне исцрпљености грађана (настале услед дугогодишњих политичких превирања), конформизма, монотоније и свакодневне борбе обичног човека за обезбеђивањем елементарних услова за живот.

Информисаност грађана представља битан мотивациони фактор и услов побољшања њиховог учешћа у политичком животу локалне заједнице. Како је информисање важан сегмент и општи предуслов комуницирања као таквог, учешће грађана у јавном политичком животу зависи и од квалитета комуницирања, у нашем случају – од политичког комуницирања. Стога ваља посветити пажњу квалитету политичког комуницирања (пре свега преко ставова грађана о томе), а он, последично, зависи од начина добављања и размене информација, повратности информација и договора између актера политичког комуницирања. Политичко комуницирање третирамо као неизоставан фактор у партиципацији грађана у јавном животу, посебно оно које се одвија између представника власти и грађана *посредством масовних медија*, а тиче се актуелних проблема заједнице.

У раду је коришћена *теоријска анализа* политичког комуницирања и улоге актера политичког комуницирања (политичари, медији и грађани), затим *емпијска анализа* степена развијености грађанске политичке партиципације на локалном нивоу (у општини Пирот на примеру студената школе), утицаја актера политичког комуницирања на партиципацију грађана на локалном нивоу, као и *анализа ставова* грађана о квалитету размене политичких садржаја, повратности информација и договора на релацији политичари – медији – грађани (у циљу утврђивања повезаности између квалитета политичког комуницирања и степена развијености грађанске партиципације). У *компаративној анализи* коришћени су подаци и међусобно упоређивани налази претходних истраживања, вршених на Западу, у Србији и у земљама из окружења.

Радојковић под политичким комуницирањем подразумева „размену политичких садржаја, повратност информација и договор на релацији политичари – медији – грађани“⁽¹⁾. Он такође сматра да политичко комуницирање настаје у „напонском пољу између власти и политичке јавности, односно између политичког поља и цивилног сектора друштва“⁽²⁾.

Основни предмет истраживања – *партиципација студената у јавном политичком животу у Пироту* – покушали смо да идентификујемо на систематски и логички кохерентан начин. У раду смо пошли од основне хипотезе да је партиципација грађана на локалном нивоу општине Пирот на „ниском/незадовољавајућем нивоу”, тј. да је готово и нема. Одговорне за то потражили смо међу актерима који учествују у јавном политичком животу града (представници власти, медији и грађани), као и у процесу размене информација, повратности информација и договора између представника власти и грађана. Утврђивање зависности између квалитета размене информација, повратности информација и договора између представника политичке власти, медија и грађана у Пироту и слабог друштвеног и политичког ангажмана и активизма грађана, указало би на кључну улогу коју комуницирање између локалне управе и јавности (посредством медија) има у унапређењу партиципације грађана и бољег управљања локалном заједницом. Овакав резултат би, истовремено, могао бити и основ за покретање јавне али и стручне дебате о социјалној и политичкој (не)укључе-

1) Радојковић Миролуб, „Политичка комуникација у Србији – оглед из пројекта ‘Пут Србије ка миру и демократији’”, Република, Београд, год. XV/2003, стр. 304.

2) Ibidem, стр. 304.

ности грађана, и тиме допринети побољшању партиципације грађана у јавном политичком животу на нивоу општине.

У циљу бољег разумевања процеса политичке партиципације, неопходно је истражити какви су капацитети актера чије се полје рада делом или у потпуности дотиче питања искључености. Са друге стране, неопходно је пружити знања о онима који су искључени – који је њихов обим, шта су узроци њихове искључености и који су правци, могућности и средства за њихово укључивање – што је био један од примарних циљева нашег истраживања.

За локалну заједницу је од суштинског значаја успостављање јасних правила за учешће грађана у одлучивању, јер то може да допринесе изградњи поверења између власти и грађана – што је један од предуслова за развијање културе учешћа грађана у одлучивању, али и читавог низа демократских промена. Указивањем да је кроз адекватне промене јавних политика потребно обезбедити стимулативније окружење за форме директне демократије и активнијег учешћа грађана, могло би се доћи до позитивних промена у овом домену – у правцу ревизије закона који имају утицаја на локални ниво и јавни интерес. Разуме се, с циљем да се надлежним органима наметне обавеза укључивања грађана у свим фазама одлучивања, али без слабљења механизма контроле поштовања законских обавеза који већ постоје у овој области.

Значај теме и циљева истраживања лежи у актуелности и важности испитивања феномена грађанске партиципације, посебно у градовима у Србији у којима партнерство локалне власти и грађана нема правог одјека међу грађанима. Сваки допринос у објашњењу и разумевању претходног, учинио би да локална заједница на бољи начин користи своје капацитете у циљу побољшања услова живота. Само по себи, грађанско учешће у власти има огроман значај за унапређење демократије у свакој земљи, нарочито у тзв. постсоцијалистичким државама (у које спада и Србија), а које се налазе у процесу стварања модерног, правног, политичког и економског система. Интензивирање грађанске партиципације води ка већој демократизацији друштва, политичкој једнакости грађана и даје већу легитимност одлукама локалних органа. Како се ради о студији, добијени резултати могу бити од значаја за социологију, али и за психологију, политикологију, комуникологију и неке друге друштвене науке. Поред бољег теоријског разумевања грађанске партиципације, истраживање може дати и практични допринос у

смислу пружања информатичког и сазнајног основа за покретање стручних и јавних дебата о социјално-психолошкој и политичкој (не)укључености грађана, и тиме побољшати стварну партиципацију грађана у јавном политичком животу на нивоу општине, како Пирота тако и других градова у Србији.

Наше истраживање представља покушај двоструке анализе: теоријске – кроз начелно пропитивање узајамних односа најважнијих актера политичког комуницирања (политичари, медији и грађани) у демократском политичком систему и емпиријске – кроз истраживање степена развијености грађанске политичке партиципације на локалном нивоу (у општини Пирот), ставове грађана о квалитету размене политичких садржаја, повратности информација и договора на релацији политичари – медији – грађани (у циљу утврђивања евентуалне зависности између квалитета политичког комуницирања и степена развијености грађанске партиципације).

1. МЕТОДОЛОШКИ ОКВИР ИСТРАЖИВАЊА

Основни предмет истраживања у раду је: партиципација студената у јавном политичком животу у Пироту. Навели смо да је рад посвећен теоријској анализи: улоге актера политичког комуницирања (политичари, медији и грађани), емпиријској анализи: степена развијености политичке партиципације на локалном нивоу, утицају актера политичког комуницирања на партиципацију грађана на локалном нивоу (на основу ставова студената о томе), као и анализи ставова студената о квалитету размене политичких садржаја, повратности информација и договора на релацији политичари-медији-грађани (у циљу утврђивања евентуалне зависности између квалитета политичког комуницирања и степена развијености политичке партиципације).

За потребе овог рада одлучили смо се за квантитативан метод истраживања – анкетирање. Испитивање је обављено путем стандардизованог упитника, који садржи, претежно, питања затвореног типа (са понуђеним одговорима). Прикупљање података обављено у фебруару/марту 2015. године у Пироту. Узорак испитаника обухвата, популацијски посматрано, студенте у Високе школе струковних студија за образовање васпитача у Пироту. Разлог лимитације и одабира ове популације лежи у томе што на ову тему већ постоје истраживања на територији Србије која обухватају, популацијско посма-

трано, све пунолетно становништво. Ми смо наш узорак редуковали и прилагодили теми рада.

Узорак није репрезентативан за општу популацију али је из одабраног узорка индикован најпре 1) обим укључених испитаника групе, а потом истраживани 2) корелати њихове укључености и разлози њихове искључености (који објашњавају потенцијалне узроке и последице искључености). Узорком је обухваћено 120 испитаника.

Навели смо основну хипотезу у раду: Партиципација студената на локалном нивоу општине Пирот је на “ниском/незадовољавајућем нивоу”, тј. готово да је нема. Стога, намера нам је да утврдимо:

1. проценат (не)партиципирања студената у Пироту у јавном политичком животу општине;
2. разлоге њиховог недовољног партиципирања. Такође, истражили смо и: 1. Предлоге које студенти имају за решавање дате ситуације на нивоу општине;
2. Шта студенти мисле о утицају представника локалних власти и медија који имају на степен учешћа и да ли је тај утицај позитиван или негативан;
3. На који начин се студенти информишу о политичкој ситуацији у општини;
4. Уколико у те сврхе користе медије, коју врсту медија користе (штампане или електронске) и да ли користе националне или регионалне/локалне медије и које;
5. Најчешће проблеме (по ставовима грађана) од јавног значаја;
6. Да ли су студенти преузели конкретне иницијативе за решавање, њима, најбитнијих проблема и на који начин;
7. Кога студенти сматрају одговорним за нерешавање проблема у општини;
8. Разлоге који говоре о одговорности представника локалне политичке власти, медија, грађана или свих заједно, за нерешавање проблема у општини;
9. Шта студенти мисле о квалитету комуницирања између њих, медија и представника власти;
10. Кога студенти сматрају одговорним за квалитет комуникације између њих, медија и представника власти;
11. Шта студенти/испитаници мисле о квалитету размене информација између њих и представника власти у општини;
12. Шта студенти/испитаници мисле о повратности информација представника власти у општини;
13. Шта студенти/испитаници мисле о могућим договорима између њих и представника власти у општини;
14. Кога студенти/испитаници сматрају „одговорним“ за квалитет размене информација, повратности информација и договора између њих и представника власти у општини (политичари, медији, грађани, сви заједно);
15. Разлоге који говоре о одговорности представни-

ка локалне политичке власти, медија, грађана или свих заједно за одређени ниво и квалитет размене информација, повратности информација и договора између њих; 16. Предлоге које студенти имају за решење проблема квалитета политичког комуницирања на локалном нивоу.

Анализом добијених података утврдили смо интензитет учешћа студената на локалном нивоу у пословима од јавног значаја у општини. Након обрађених података добили смо информације, не само о проценту студената који (не)учествују у политичком животу, већ и проценат студената који партиципирају у појединачним видовима учествовања у јавном политичком животу општине. То нам је био главни показатељ интензитета политичке партиципације у општини (за коју претпостављамо да се налази на ниском нивоу), али нам је дао и могућност провере претпостављених разлога политичког (не)партиципирања – у циљу евентуалног њиховог успешног отклањања или значајног ублажавања.

Утврђивање зависности између квалитета размене информација, повратности информација и договора између представника политичке власти, медија и грађана (у граду) и слабог друштвеног и политичког ангажмана и активизма студената у Пироту, указује на кључну улогу коју комуницирање између локалне управе и јавности (посредством медија), има у унапређењу партиципације грађана, у циљу што бољег управљања локалном заједницом.

2. РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА

Након обраде, теренским – емпиријским истраживањем, добили смо следеће податке: укупан број испитаника је 120. Квотни критеријум, који смо „пратили“, током истраживања, је пол и година студирања. Стога, у извештају крећемо од статистичког приказа поменутог критеријума у табелама:

Табела 1. Пол

Пол:	Фреквенција	Процент
женски	112	93,3
мушки	8	6,7
Тотал	120	100,0

Табела 2. Година студија

Година студија	Фреквенција	Процент
1	50	41,7
2	30	25,0
3	40	33,3
Тотал	201	100,0

Од укупног броја испитаника 92,5% се изјаснило да се о јавном политичком животу у граду информишу посредством медија, преко чланстава у партији 4,2% а у синдикатима 1,7%. На исто питање, а у вези са припадношћу удружењима грађана, НВО и спортским организацијама, највећи број испитаника (85,8%) рекао је да се не информише на тај начин.

Од тог укупног броја (дозвољена је могућност заокруживања највише два одговора), 30% испитаника прати националне медије, локалне српске медије у те сврхе користи 41,7 % а све медије прати 34,2% испитаника.

Приликом информисања о политичком животу у граду већина испитаника (85%) користи електронске медије. Они који прате штампане медије (15%) највише (13,3%) читају дневне листове (*Блиц, Курир, Ало, Политика, Данас...*) док свега 1,7% користи национални недељник (НИН, Време...). Од укупног броја испитаника који „конзумирају“ електронске медије, њих 57,7 % користи Интернет, а нешто мање (27,5%) ТВ.

Када су испитаници наводили који су то најчешће нерешени проблеми у граду, за позицију – лош рад градских институција – одлучило се свега 29,2%, за опцију – несређене градске инфраструктуре – 10,8% док – нерешена комунална инфраструктура – представља проблем за свега 13,3% испитаника. Стопа незапослености и лоша економска и политичка ситуација у граду брине 72,5%, проблем корупције и криминала 28,3% испитаника, док се свега 2,5% анкетираних наглашава проблем избегличких и социјално угрожених породица и угрожених људских права.

На питање о томе ко је најодговорнији за неадекватну политичку комуникацију на нивоу општине, од понуђених опција: представници политичких власти у локалу (политичари), медији, грађани или сви заједно, испитаници су се изјаснили: да су највише одговорни политичари (59,2%), а најмање грађани (1,7%). Свега 4,2%

студената сматра да су „криви“ медији, а 35% да су одговорни сви заједно (графикон 1).

Табела 3. Најодговорнији за неадекватну политичку комуникацију на нивоу општине

Одговорни	Фреквенција	Процент
представници политичких власти (политичари)	71	59,1
медији	5	4,2
грађани	2	1,7
сви заједно	42	35,0
Тотал	120	100,0

На питање *Да ли сте до сада предузели конкретну иницијативу у решавању, по Вашем мишљењу, најбитнијих проблема од значаја за општину?* највећи проценат (96,7%) испитаника одлучило се за опцију - НЕ. На питање: *Да ли сте се до сада обратили представницима општинске власти, медијима, не/формалним организацијама грађана или некој званичној градској институцији како би Вам помогли у решавању проблема од јавног значаја за општину?*, такође велики број испитаника (93,3%) заокружило је модалитет - НЕ.

Студенти своје ангажовање у јавном политичком животу виде у могућности да гласају на редовним локалним изборима и референдумима (67,5%), а 5% је оних који учествују у изборним кампањама. Мањи проценат испитаника активно прати јавне расправе, разговоре о политичким темама са представницима власти (члан политичке партије, синдиката, формалне групе грађана, НВО, неформалне групе (4,2%) и оних који учествују у грађанским иницијативама - обраћање омбудсману и сличним институцијама као и упућивање јавне критике органима власти у циљу подношења петиција, предлога и притужби (5%). Значајан проценат испитаника делује преко интересних група, локалних медија или у оквиру група за притисак, удружења грађана – невладиних, хуманитарних, професионалних и других организација (10,8%).

Студенти, њих 40%, наводи да не учествују у пословима општине, јер нису заинтересовани за политички живот у општини а 7,5% испитаника није довољно информисано о потреби њиховог укључивања док 4,2% нема поверења у локалне медије, јер су у

спрези са политичарима, разочараних у неиспуњена обећања локалних политичара је 22,5%. Поверења, у представнике власти и градских институција, нема 27,5% анкетираних студената, 26,7% је оних који су засићени „празним“ причама и обећањима. Испитаници су се изјаснили да је њихов глас безвредан (9,2%), а има и оних који мисле да се у центар пажње истичу проблеми који се не могу решити како би се избегло решавање животних питања грађана (2,5%). Не изненађује податак да 5% студената указује на исцрпљеност дугогодишњим политичком превирањима, док се свега 2,5% одлучило за опцију: *већину људи из мог окружења не интересују проблеми у општини, па тако ни мене.*

Најефикасније решење за повећање степена укључености грађана у јавним пословима у граду, по мишљењу испитаника „лежи” у: квалитетнијем информисању које би обезбедило да грађани увиде значај свог укључивања у решавање проблема (37,5%); ојачавању капацитета грађана за учешће у јавним пословима путем квалитетнијег информисања грађана о потреби њиховог укључивања (35%); проналажењу механизма за политичко учешће грађана кроз промоцију учешћа грађана у локалним процесима (10,8%); увођењу и побољшању локалне регулативе (5%); увођењу интерактивних веб портала (4,2%); увођењу практичних аранжмана за укључивање грађана у одлучивању (12,5%).

Студенти су потврдили да је комуникација између представника власти, медија и грађана на локалном нивоу – лоша/незадовољавајућа (56,7%), мање је оних који су рекли да је средња/добра (28,3%), свега 0,8% испитаника сматра да је она задовољавајућа/висока, док 14,2% анкетираних мисли да комуникација не постоји. Према процени студената одговорни за овакво стање су: политичари (35%), медији (0,8%), грађани (0,8%) а 20% испитаника је одговорило да су одговорни сви заједно.

Квалитет политичког комуницирања је, у овом раду, третиран кроз процес размене информација између грађана и представника власти у граду. Наредна табела, представља параметре који указују на одговоре на питање: *Да ли сте задовољни квалитетом размене информација између грађана и представника власти у општини?*

Табела 4. Квалитет размене информације

Квалитет размене информације	Фреквенција	Процент
задовољан/а сам	2	1,7
нисам задовољан/а	46	38,3
не могу да проценим	22	18,3
Тотал	70	58,3

У Табели 5. презентовани су проценти и фреквенција одговора студената на веома важно и кључно питање у идентификацији важних инстанци: *Кога сматрате најодговорнијим за незадовољавајући квалитет размене информација између политичара и грађана?*

Табела 5. Одговорност за квалитет размене информација

Одговорни за квалитет размене информације	Фреквенција	Процент
власт	66	55
медији	1	0,8
грађани	3	2,5
све заједно	31	25,8
Тотал	68	84,1

Највећи проценат испитаника коју истичу да је власт одговорна, јер није заинтересована да подстакне грађане на учешће у јавним пословима (36,7%) и да није представила грађанима развијену и ефикасну праксу њиховог непосредног учешћа у пословима града (15,8%).

Анкетом смо желели да идентификујемо предлоге које испитаници нуде у жељи да се интензитет и квалитет комуницирања, између представника власти, медија и грађана, подигне на виши ниво. Студенти решење проналазе у: јаснијем и тачнијем медијском извештавању грађана о градским проблемима и о потреби њиховог укључивања у решавање (54,2%); конкретнијем и учесталијем позивању грађана за укључивање у процесе решавања проблема у граду (38,3%); спречавању ограничавања преношења информација од политичара до грађана (15,8%); смањењу политичког притиска на уређивачку политику медијске куће (14,2%), раскидивости спреге/договора која постоји између представника власти и медија у локалу (2,5%); док 11,7% сматра да решење лежи у политичком „описмењавању“ грађана (организовањем курсева, радионица...).

* * *

Етимолошки, појам партиципација (lat. participatio) означава „1. учешће, удео, суделовање; учешће грађана у процесима одлучивања и управљања на свим подручјима друштвеног живота“³⁾. У социолошкој и политиколошкој литератури, проналазимо различите појмове који су повезани са феноменом партиципације: политичко укључивање (political involvement), грађанско и директно деловање (grass-roots activity), политичко деловање (political action), те политичка партиципација. Потребно је разликовати наведене појмове од појма политичка партиципација и заступамо став аутора да је посебно битно развојити појам политичког укључивања од појма политичка партиципација јер „политички интерес и разговор о политици нису индикатори политичке партиципације, иако јесу мјере о политичком укључивању“⁴⁾.

Свака активност, индивидуална или колективна, која утиче на заједницу и представнике власти у њој, може да се дефинише као политичко ангажовање тј. политичка партиципација. Кључне вештине неопходне за политичко ангажовање обухватају активно учешће, знање и разумевање, осећај политичке повезаности, као и вештине неопходне за политичко учешће (на пример, слушање, критичко размишљање, истраживање). Људи могу бити политички ангажовани гласањем; читањем новина; волонтирањем на локалним пројектима; слањем писма или е-mail-ова јавним функционерима, организацијама, или медијским изворима; да учествују у демонстрацијама и скуповима; похађају локалне општинске састанке; посећују канцеларију локалног представника; одлазе у цркву, синагогу, џамију или, у разговору са њиховим суседима покажу бригу о проблемима заједнице; или донирањем (нпр. новац, време, савет). Ипак, овде ћемо се сложити да политички интерес и разговор о политици с пријатељима, не спадају у политичку партиципацију.

Према мишљењу Робертса, грађанске партиципације не треба сводити на искључиве поделе на оне који имају и оне који немају – моћ, власт, богатство. Он сматра да је најлогичнија подела „на оне који заузимају изабране представничке и административне позиције (јавни слу-

3) Клајн Иван, *Велики речник страних речи и израза*, Прометеј, Нови Сад, 2006, стр. 898.

4) Вујчић Владимир, „Политичка партиципација“, *Политичка мисао*, вол. XXXVII, бр. 1/2005, стр. 119.

жбеници) и на оне који то нису у стању. У том смислу би се грађанска партиципација односила на оне чланове друштва који немају формалну моћ одлучивања у оквиру структура власти⁴⁵⁾. Користећи се концептом поделе моћи и одлучивања, група наших аутора се одлучила за дефиницију која грађанску партиципацију одређује „као процес у коме чланови друштва који не заузимају политичке или позиције у администрацији, деле власт са јавним службеницима у доношењу кључних одлука и спровођењу акција које се односе на заједницу“⁴⁶⁾. Данас се партиципација грађана најчешће огледа у грађанској активности са циљем да се утиче на политичке одлуке. Све чешће се своди на, и обухвата, акције као што су гласање, потписивање петиција, или блокирање улица. Грађански активизам се, већ по традицији, налази у првим редовима партиципативног дијалога а многи теоретичари истичу да је *улога политичке грађанске партиципације* пресудна у циљу „оздрављења“ демократских начела и институција.

Постојећа криза легитимације демократских друштава указала је на то да се демократија, схваћена као владавина народа, не може свести само на техничко питање конституисања и одржавања стабилности власти, већ да грађани имају право, потребу и дужност партиципирања у контроли власти и постављању захтева у процесима одлучивања. Управо је политичка партиципација трансформисала људе из позиције *поданик*, у позицију *грађанин* и довела савремене демократске институције у стање у којем оне више нису довољне за осигуравање стабилности читавог демократског поретка. Зато у политичкој теорији као и у свим савременим демократијама постоје, у мањем или већем обиму, неки облици политичке партиципације грађана у одлучивању, као допуна представничким институцијама.

Иако сваки грађанин има право да одлучи да буде политички неактиван, врло је битно схватити све могуће последице једне такве одлуке. Бити политички неактиван значило би бити у потпуности задовољан својим грађанским животом и условима живота, не обазирати се на оно што је лоше и не покушавати променити своју свакодневицу. Иако свако има право да бира своју борбу и апстиненцију, у политичком друштву, друштву у којем бирамо људе који ће нас водити и представљати наше

5) Roberts Nancy, „Public Deliberation in an Age of Direct Citizen Participation“, *American Review of Public Administration*, Vol. 4 Br. 34/2004, стр. 343.

6) Милосављевић Богољуб, Попадић Драган и Логар Светлана, *Грађанско учење на локалном нивоу – Анализа правног оквира и политике у Србији и другим европским земљама*, Стална конференција градова и општина, Београд, 2006, стр. 13.

мишљење, и наша борба, па чак и наш револт, треба да буде у политичким оквирима. Проблем настаје што се придев *политички* временом отуђио од људи, па политичка активност данас пре свега представља улазак у неку политичку странку, гостовања у неразумљивим политичким емисијама и читање још конфузније дневне штампе. Решење је, да како, у приближавању људи политици и схватању политике као своје свакодневице, а одлука да се не изађе на изборе такође представља одређени политички став. „Грађани су актери у политичкој комуникацији. Они су уједно и бирачи и стога је политичким актерима јако стало до добре политичке комуникације с бирачима, јер без комуникације ниједна политичка порука не може имати никакву важност.“⁷⁾

Велики број студија препоручује као решење за побољшање степена политичког ангажовања грађана *квалитетнију комуникацију између политичара и становништва*.⁸⁾ У раду је већ наведено да у квалитету политичког комуницирања видимо једног од елементарних фактора који утичу на друштвени и политички активизам грађана. Бројни су разлози да је данас политичко комуницирање одговорно за слаб друштвени активизам и партиципацију грађана, посебно у Србији у којој политичка комуникација често врви од нејасних речи и туђица. „Политички играчи“ себе радо представљају паметнијим и умнијим него што стварно јесу, а на моменте и мистичним, недодирљивим.

Под партиципацијом подразумевамо сваку активност којом се грађани укључују у процес доношења јавних одлука и тако утичу на квалитет свог и живота својих суграђана. Она може бити *активна* - у случају када су грађани кроз разне облике удруживања и иницијатива у директној интеракцији са представницима власти. У

7) Томић Зоран, *Основе политичког комуницирања*, Пословне комуникације, Мостар, 2005, стр. 70.

8) Тако у *Енциклопедији политичког комуницирања* стоји да: „Повећање степена и квалитета политичког комуницирања између представника власти и грађана, битан је фактор активизма грађана, као и њихова едукација о томе како политика утиче на њихов свакодневни живот. Поред бољег образовања грађана о томе како политика утиче на њихове животе, више контакта између грађанства и политичара може повећати ефикасност грађана, а самим тим и њихову политичку партиципацију. Истраживања су показала да састанци заједнице, политичке дискусије, дебате и сусрети градова, представљају проверено добре методе за повећање везе између грађана и власти. Студије такође потврђују јак утицај личног контакта на гласање. Један-на-један контакт подстиче интересовање и омогућава комуникацију о политичким пословима који, заузврат, повећава вероватноћу гласања. Модалитети комуникације који се користе за информисање и мотивисање становништва, дају и већу вероватноћу политичког учешћа.“ (Kaid Lynda & Holtz-Bacha Christina, *Encyclopedia of political communication*. (Vols. 1-2). Thousand Oaks, CA: SAGE Publications, 2008, стр. 582)

случају да грађани само присуствују састанцима или презентацијама, како би се ближе упознали са конкретним одлукама или програмима, или остварују своје бирачко право – говори се о *пасивној* партиципацији. Партиципација добија свој пуни облик и ефекат када се грађани окупљају како би се *информисали и разговарали* о проблемима своје заједнице и као резултат понудили потенцијална решења представницима власти. Оваква активност доприноси успостављању консензуса и може бити веома корисно упутство за даље кораке органа управе.

Данас, идеја партиципације добија посебно значење и важност на локалном нивоу општине или града. Учешће појединаца у доношењу одлука у њиховој примарној средини нераздвојиво је повезано са правом приступа информацијама и развојним плановима, односно могућношћу учешћа у развоју јединственог плана развоја непосредног окружења, при чему се партиципација разуме као конструктиван и позитиван приступ локалној самоуправи и решавању постојећих проблема заједнице. На тај начин, онај ко партиципира најнепосредније доживљава своју локалну средину, било да се ради о селу, варошици или великом граду и директно је заинтересован(а) за решавање проблема те средине. Истовремено, на локалном нивоу је најлакше применити предложена решења и уверити се у конкретне резултате. Примера оваквих активности је много, од решавања питања пешачког прелаза испред школе до обнове система водоснабдевања. При томе треба увек имати у виду да је партиципација само корисно средство побољшања планирања и доношења одлука, али не гарантује сама по себи да ће се добра решења стварно и пронаћи.

Партиципација представља узајамно информисање и комуницирање између грађана и локалне самоуправе, спремност грађана да активно учествују у решавању проблема своје заједнице, као и отвореност локалних власти да изађе у сусрет потребама и жељама грађана кад год је то могуће. Она представља све оне активности грађана које су усмерене на доношење локалних политичких одлука, у процесу формулисања, усвајања и спровођења јавне политике. Основни циљ партиципације треба да буде побољшање рада локалне самоуправе и, на дужи период, побољшање живота заједнице. Искуства многих развијених земаља показала су да учешће грађана у процесу доношења политичких одлука може да има позитиван утицај на економски и друштвени развој. Ако се узму у обзир и едукативна и критичка функција, улоге грађана и локалних власти, може се идентификовати неколико разли-

читих циљева партиципације који, сваки понаособ треба да осликавају приоритете локалне самоуправе и интересе заједнице. За главне циљеве партиципације грађана узима се обезбеђивање развоја најбоље могуће локалне средине за живот и рад грађана, која је специфични облик средње вредности жеља и потреба свих грађана; охрабривање грађана да преузму активну улогу у осмишљавању и обогаћивању своје средине; да грађанима у потпуности и трајно буде обезбеђен приступ јавним информацијама; да у процесу одлучивања буду заступљени и избалансирани интереси свих припадника заједнице и да се развија однос поверења између грађана и представника локалне самоуправе.⁹⁾

ЛИТЕРАТУРА

- Вујчић Владимир, „Политичка партиципација“, *Политичка мисао*, вол. XXXVII, бр. 1/2005, стр. 115-140.
- Kaid Lynda & Holtz-Bacha Christina, *Encyclopedia of political communication*. (Vols. 1-2). Thousand Oaks, CA: SAGE Publications, 2008, Inc. doi: <http://dx.doi.org/10.4135/9781412953993>
- Клајн Иван, *Велики речник страних речи и израза*, Прометеј, Нови Сад, 2006.
- Милосављевић Богољуб, Попадић Драган и Логар Светлана, *Грађанско учешће на локалном нивоу – Анализа правног оквира и политике у Србији и другим европским земљама*, Стална конференција градова и општина, Београд, 2006.
- Радојковић Мирољуб, „Политичка комуникација у Србији – оглед из пројекта ‘Пут Србије ка миру и демократији’“, *Република*, Београд, год. XV/2003.
- Roberts Nancy, „Public Deliberation in an Age of Direct Citizen Participation“, *American Review of Public Administration*, Vol. 4 Br. 34/2004, стр. 315-353.
- СКГО (Стална конференција градова и општина), *Непосредно учешће грађана у јавном животу на локалном нивоу*, Досије, Београд, 2006.
- Томић Зоран, *Основе политичког комуницирања*, Пословне комуникације, Мостар, 2005.

9) Види: СКГО (Стална конференција градова и општина), *Непосредно учешће грађана у јавном животу на локалном нивоу*, Досије, Београд, 2006.

Katarina Milosevic
Mihajlo Manic
Mirjana Stankovic-Djordjevic

CIVIC PARTICIPATION AND POLITICAL COMMUNICATION
– A MATTER OF WILL OR A MATTER OF NEED?

Resume

By exploring the impact of politics, the media and citizens on the level and quality of political communication the paper identifies the reasons for a poor social and political engagement and activism of the citizens. The authors speak of civic participation in local government, of the government representatives, the media and citizens and their mutual relationships within the processes of political communication and participation, all of which represent reliable indicators of the achieved level and quality of the democratisation of the society. Without raising the political culture of citizens, and that of the government representatives, as well as without empowering democratic capacities of the media – there can be no civic participation within and without the political area, i.e. in public. The main topic of the research in this paper is students' participation in the public political life in Pirot. The paper deals with a theoretical analysis of the roles of participants in a political communication (politicians, the media and citizens), with an empirical analysis of the degree of development of political participation at a local level, with the influence of participants in a political communication on civic participation at a local level (on the basis of students' attitudes), as well as with the analysis of students' attitudes regarding the quality of the exchange of political contents, information feedback and an agreement between politicians, the media and citizens (for the purposes of determining a possible dependence of the quality of political communication and the level of development of political participation).

The ongoing crisis of the legitimacy of democratic societies indicates that democracy, understood as the rule by the people, cannot be reduced to a merely technical issue of constituting and maintaining the stability of a government, but rather conceptualised as a right and duty of the citizens to participate in controlling the authorities and imposing requirements in the decision-making process. Political participation itself has transformed people from

subjects into citizens and reshaped modern democratic institutions, so much so that they are no longer sufficient to ensure the stability of the entire democratic system. Therefore, both in political theory and in modern democratic societies there are, more or less, certain forms of political participation of citizens in decision-making as a kind of addition to representative institutions.

An increasing number of citizens in democratic societies perceive politics as something dirty and immoral, which results in an increasingly rare political participation of citizens. In spite of a triumph, most democratic societies face their citizens' growing discontent with politics and practical functioning of a democratic political system. Indicators of such discontent are observable in the erosion of trust in the most important political institutions, wherein the greatest loss of confidence one can notice with reference to political parties. Thus, one cannot escape noticing a new tendency in modern societies reflected in a new form of political participation of the citizens known as civil disobedience.

A large number of research studies proposes an improved form of communication between politicians and the people as a manner of raising the level of a political participation of the citizens. The paper emphasises the quality of political communication as one of the basic factors which might influence the social and political activism of the citizens. For numerous reasons poor political communication can be considered responsible for a weak social activism and participation of the citizens, especially in Serbia where political communication is very often flooded with foreign words and ambiguous terms. Political players enjoy representing themselves as smarter and wiser than they actually are, and at times they also like to appear mystical and untouchable.

Key words: participation, political communication, democratisation, political interest.

*Никола Лакић**

БЕЗБЕДНОСНЕ ПРЕТЊЕ И ИЗАЗОВИ КЛИМАТСКИХ ПРОМЕНА: ХЕУРИСТИЧКА УЛОГА НООСФЕРЕ У СХВАТАЊУ САВРЕМЕНЕ БЕЗБЕДНОСТИ

Сажетак

Климатске промене се због безбедносних импликација намећу као кључна тема међународних односа у 21. веку. Реалност климатских промена настала је антропогеном емисијом штетних гасова у атмосфери. Неублажене климатске промене преко 2 степена Целзијуса изнад преиндустријског нивоа водиће ка нестабилним безбедносним ситуацијама. За достизање безбедности од претњи климатских промена нужна је адекватна концептуализација. У раду ћемо покушати да испитамо зашто садашња концептуализација безбедности не одговара реалности претњи климатских промена. Концептуална претпоставка раста економске снаге као темеља безбедности која се унапређује јачањем енергетске безбедности кроз увећање глобалног приступа енергентима који емитују штетне гасове управо доприноси непрекидном мењању састава глобалне атмосфере. Концептуализација безбедности као очување „начина живота“ или модерне политичке економије очигледно не омогућава достизање безбедности од претњи климатских промена и тиме не одговара реалности. Хеуристичку улогу у схватању савремене безбедности има парадигма ноосфера. Она наглашава да када духовне вредности и схватања човечанства постоје у хармонији са животном средином, настаће главни критеријум националног и личног богатства (сигурност). Ноосфера

* Докторанд на Факултету политичких наука, Међународне и европске студије

указује да је претпоставка угљеничко-индустријске демократије као основе глобалне безбедности погрешна премиса на којој се гради савремени безбедносни поредак. Животна средина је најважнија компонента савремене безбедности. Ноосфера је важна за савремено схватање безбедности јер утврђује да је начин за достизање безбедности одрицање технолошког императива експлоатације природних ресурса и трансформација економије засноване на фосилним горивима.

Кључне речи: климатске промене, безбедност, концепти, ноосфера, економија, животна средина, биосфера, фосилна горива, Антропоцен.

Еволуција људског когнитивног оквира и развој инструментално-техничке рационалности покренули су индустријске револуције и створили механизацију живота доводећи напослетку до грубог мењања физичког и хемијског изгледа биосфере. Антропогено изазване климатске промене постале су претња по међународну безбедност. Стога, у међузависном свету, безбедност више не представља само одсуство рата, она све више зависи од фактора као што је животна средина.

У раду ћемо покушати да испитамо зашто садашња концептуализација безбедности не одговара реалности претњи и изазова климатских промена. Пошто концепти попут безбедности имају своју структуру значења која представља временски контекст у којем се употребљава (*histoire de la longue durée*; Fernand Braudel), безбедност је увек под концептуалним утицајем оних епохалних догађаја којих неретко има са снагом да мењају структуру међународних односа.¹⁾ До сада се процес реконцептуализације безбедности и редефинисања безбедносних интереса догађао једино у периоду растакања хладноратовског поретка 1989-1995. и након 11. септембра 2001. године (Der Derian). Ипак, глобалну промену животне средине која „угрожава” опстанак човечанства не прати одговарајућа концептуализација националне безбедности. Задржава се у основи концептуализација безбедности која претпоста-

1) Hans Gunter Brauch, “Introduction: Globalization and Environmental Challenges: Reconceptualizing Security in the 21st Century”, in edition: *Globalization and Environmental Challenges: Reconceptualizing Security in the 21st Century* (edited: Hans Gunter Brauch, Ursula Oswald Spring, Czeslaw Mesjasz, John Grin, Pal Dunay, Navnita Chadha Behera, Bechir Chorou, Patricia Kameri-Mbote, P.H. Liotta), Springer, Berlin, Heidelberg, 2008, стр. 30.

вља очување начина живота или модерне политичке економије као „кључне вредности” (*core value*) или „највише вредности” (*highest value*) коју теба заштитити. Претња климатских промена се управо односи на делове природног циклуса који су оштећени привредним активностима повезаним са прекомерним коришћењем необновљивих фосилних горива. Материјални економски интерес за економијом фосилних горива очигледно превладава рационално сагледавање национално-безбедносних импликација климатских промена.²⁾

Сајмон Далби (Simon Dalby) је развио корисно становиште да је модерна „угљеничка економија” као референтни објекат безбедности (треба штитити) парадоксално претња самој (глобалној) безбедности. Безбедност треба концептуално другачије одредити да би се управљало претњама климатских промена пошто је у данашњим условима климатска политика заправо превентивна безбедносна политика.³⁾ Из безбедносне перспективе, смањење емисије гасова са ефектом стаклене баште означава меру ублажавања безбедносних претњи и управљања ризицима.

Први део рада се бави описивањем дестабилизацијских ефеката климатских промена на друштва и државе. Изнесена је процена безбедносног утицаја климатских промена на „витално језгро живота”. Други део рада испитује зашто концептуализација безбедности никако не одговара реалности претњи климатских промена. Хеуристичку улогу у схватању безбедности има парадигма ноосфера имплицирајући већу конвергенцију и хармонију међу човечанством, истискањем материјалистичко-утилитарне основе живота чиме се превазилази концептуална западноцентрична хегемонија дискурса и институција која свеукупно генерише климатске претње. Кључна је за разумевање савремене концептуализације безбедности јер утврђује да је начин за достизање безбедности одрицање технолошког императива експлоатације природних ресурса и трансформација економије засноване на фосилним горивима.

2) Matt McDonald, “Climate Security and economic security: The limits to climate change action in Australia?”, *International Politics*, advance online publication 20 March, doi: 10.1057/palgrave.jors.2602476./2014, стр. 1-18.

3) German Advisory Council on Global Change, *Climate Change as a Security Risk*, Earthscan, London and Sterling, 2008, стр. 169.

1. КЛИМАТСКЕ ПРОМЕНЕ И МЕЂУНАРОДНА БЕЗБЕДНОСТ

Просечна температура на Земљи могла би да порасте од 4 до 6 степени Целзијуса до краја овог века. Анализе засноване на палео подацима указују да би такав пораст температуре створио ризик убрзане разорне климатске промене која би планету учинила непогодним местом за живот.⁴⁾ Неублажене климатске промене преко 2 степена Целзијуса изнад преиндустријског нивоа водиће ка безбедносним сценаријима без преседана.⁵⁾ У многим деловима света утицај климатских промена на социо-еколошки систем доживеће се кроз промене услова температуре, нивоа мора и падавина, што ће напослетку додатно појачати интензитет и фреквентност поплава, суша, дезертификације, ерозије обала, олуја, пожара, земљотреса и епидемија.⁶⁾ Климатске промене је могуће сагледати као макро-покретач многих промена у животној средини и следствено као ризик за безбедност и живот популације.

Безбедносне импликације климатских промена у досадашњем академском простору артикулисане су у два различита дискурса са својственим наративима о вези животне средине и безбедности. Наративи су уједно детерминисали колико су широко или уско дефинисане кључне идеје у вези са климатским променама и безбедношћу.⁷⁾ Ужи поглед донекле повезује традиционалну реалистичку теорију међународних односа са животном средином где је главна усредсређеност на могућност да због еколошке деградације изазване климатским променама групе унутар државе или државе између себе уђу у оружани сукоб. Парадигматичан приказ такве архитектуре мисли јесте *Хомер-Диксонова хипотеза* која претпоставља да ће опадање квантитета и квалитета ресурса и рапидан

-
- 4) Andrew Higham, "Creating a Climate of Security: The Latest Science and Acceptable Risk" in edition: *Climate Change and Energy Insecurity: The Challenge for Peace, Security and Development* (edited: Felix Dodds, Andrew Higham and Richard Sherman), Earthscan, London, 2009, стр. 61.
 - 5) „Климатске промене и међународна безбедност-документ Високог представника и Европске комисије за Европски савет“, у: *Климатске промене: студије и анализе*, Европски покрет Србија, 2010, стр. 93.
 - 6) Jon Barnett and Neil Adger, "Climate change, human security and violent conflict", *Political Geography*, vol. 26/2007, стр. 640.
 - 7) Nicole Detraz and Michele M. Betsill, "Climate Change and Environmental Security: For Whom the Discourse shifts", *International Studies Perspectives*, vol. 10/2009, стр. 305.

раст популације у интеракцији са другим факторима бити основни покретачи повећања безбедносних ризика у будућности.⁸⁾

Ричард Улман (Richard Ullman) је први озбиљно узео у разматрање могућност да промене у животној средини могу да буду каузални елемент у погоршавању односа између влада.⁹⁾ Проширивање безбедности од уског хладноратовског милитаристичког погледа на свет учинио је и Норман Мајерс (Norman Myers) у чланку *The Environmental Dimension to Security Issues*, истакавши да ће проблеми климатских промена, несташице воде и недостатка хране вероватно изазвати сукобе у будућности.¹⁰⁾ Потенцијалну будућу опасност за безбедност истакао је и Роберт Каплан у тексту *Coming Anarchy* из 1994. године, прокламујући животну средину питањем националне безбедности 21. века. Еколошка деградација у критичким регионима би могла да изазове, према Каплану, масовне миграције које ће заузврат подстаћи групне конфликте из којих ће сви остали изазови еманирати.¹¹⁾ На мапи света државе субсахарске Африке и југоисточне Азије већ су одређене као потенцијално најугроженије области где би релативна промена климе могла да погорша метеоролошке догађаје, приступ храни и води, рашири болести и интензивира људске миграције.¹²⁾ У таквим државама са структуром слабог управљања, високом стопом незапослености младих и лошим економским учинком, предвиђа се да ће негативни ефекти климатских промена довести до несташица ресурса и заузврат до нижег привредног раста који ће подићи ризик политичке нестабилности.¹³⁾ Непредвидљивост климатских промена далеко највише осећају као претњу мале острвске државе губитком територија. Антиципира се да ће дестабилизациони ефекти на друштва у климатско кризне области почети средином 21. века као локалне и националне кризе и на крају ће имати утицај на међународни систем. Шта више, према овом приступу, саме климатске промене доприносе порасту терористичких ентитета попут Исламске др-

8) Thomas F. Homer-Dixon, "On the Threshold: Environmental Changes as Causes of Acute Conflict", *International Security*, vol. 16, no. 2/1991, стр. 79.

9) Richard H. Ullman, "Redefining Security", *International Security*, vol. 8/1983, стр. 129-153.

10) Jon Barnett, "Еколошка сигурност", у зборнику: *Сувремене сигурносне студије* (приредио: Alan Collins), Политичка култура, Загреб, 2010, стр. 215.

11) Погледати у: Simon Dalby, "Environmental Change", in edition: *Security Studies: An Introduction* (edited: Paul D. Williams), Routledge, London and New York, 2008, стр. 262-263.

12) John Podesta and Peter Ogden, "The Security Implications of Climate Change", *The Washington Quarterly*, vol. 21/2007, стр. 116.

13) Christian Webersik, *Climate Change and Security*, Praeger, Santa Barbara, 2010, стр. 17.

жаве (ISIS). Климатске промена изазивајући суше у Сирији и Ираку које узрокују селидбе популације ка другим крајевима, утичу да млади постану подложнији за улазак у екстремистичке групе.¹⁴⁾ Исламска држава се због изнимних суша докопала мањих извора воде из чисто стратешких разлога да би увећала свој утицај међу угроженима и повећала тиме регрутни потенцијал.

Глобално загревање нарочито може да покрене: убрзану пролиферацију “слабих држава”, угрожавање глобалног економског развоја, изазивање конфликта између глобалног Севера и Југа, кршење основних људских права, подривање легитимитета у појединим државама и миграционе токове и кризе.¹⁵⁾ Пре свега, ефекти и динамика климатских промена неће се уздржати на јужној хемисфери, недуго ће затим суочити западну цивилизацију са новом безбедносном рањивошћу.¹⁶⁾

Климатске промене су пре свега мултипликатор претњи.¹⁷⁾ Дискурс другачијег погледа на претњу климатских промена уско је повезан са појмом “људске безбедности“ у смислу људ-

14) Исламска држава се због изнимних суша докопала мањих извора воде из чисто стратешких разлога да би увећала утицај и регрутни потенцијал. Погледати више у: Coral Davenport, “Pentagon Signals Security Risks of Climate Change”, *The New York Times*, 13 October 2014.

15) German Advisory Council on Global Change, *Climate Change as a Security Risk*, оп.цит., стр. 169.

16) Columba Peoples and Nick Vaughan-Williams, *Critical Security Studies: An Introduction*, Routledge, New York, 2010, стр. 93-95. Методолошки гледано, овако строго изнесено становиште о могућој подели између Севера и Југа заслужује да трпи критику. Приступ због свог детерминизма не препознаје и важност интервенишућих варијабли попут историјских и структурних узрока као што су политика, економија, историја, колонијализам и глобализација. Опсег економских, политичких и културних процеса који структурирају материјални и институционални облик моћи су једнако важни каузални елемент конфликта као и климатске промене. Изградња овакве редуccionистичке позиције, без значајне емпиријске подлоге, може само да попуњава настали експланаторни јаз услед вођења ратова и после опадање сукоба дуж идеолошких линија на крају Хладног рата. Укратко, безбедносно уопштавање геополитичке поделе између оних на Глобалном југу који су у директној опасности од еколошких проблема и просперитетне популације на Глобалном северу, неопходно је превладати наглашавањем да не постоји емпиријска узрочна веза између фактора климатских промена и оружаних сукоба у окружењу где већ постоје фактори високог ризика за генерисање насиља. Погледати више у: Christian Webersik, *Climate Change and Security*, оп.цит., стр. 12-13; Jon Barnett, Richard A. Matthew and Karen O'Brien, “Global Environmental Change and Human Security“, in edition: *Globalization and Environmental Challenges: Reconceptualizing Security in the 21st Century*, оп.цит., стр. 357; Nils Peter Gleditsch and Ole Magnus Theisen, “Resources, the environment and conflict“, in edition: *The Routledge Handbook of Security Studies* (edited: Myriam Dunn Cavelty and Victor Mauer), Routledge, London and New York, 2010, стр. 221; Simon Dalby, “Environmental Change“, оп.цит., стр. 261; Takode у: Jon Barnett and Neil Adger, “Climate change, human security and violent conflict“, оп.цит., стр. 644.

17) Ibidem.

ске рањивости на глобалне промене где се заштита људског благостања истиче као кључни интерес пошто се утицај климатских промена шири у виталним областима животне средине (вода, храна, пољопривредно земљиште, итд.).¹⁸⁾ Еколошке штете изазване климатским променама претња су виталном језгру живота посредно преко изазваних поремећаја у сектору пољопривреде, или директно преко здравствених последица изложености популације ултраљубичастим зрацима или ширењем болести.¹⁹⁾ Термин витално језгро живота указује на основну групу функција које се односе на опстанак, живот и достојанство појединаца.²⁰⁾ Климатске промене угрожавају популацију која егзистенцијално највише зависи од осетљивије форме природног капитала (око 40% светске популације), а не толико од економске или социјалне форме капитала, умањујући тиме способност заједница да управљају над својим потребама, правима и вредностима.²¹⁾ Влажније зиме и кишна лета и знатно више температуре као и поплаве потпуно угрожавају производњу хране и велики број агрокултура.

Нормативно редефинисање климатских промена питањем људске безбедности отвара простор за рефлексивну критику модернизације, развоја и квалитета живота који су проузроковали климатску кризу.²²⁾ Међутим, садашња концептуализација безбедности не уочава природу претње климатских промена. У следећем делу рада одговориће се да је за достизање савремене безбедности нужна адекватнија концептуализација. У сразмери са претњом климатских промена по глобални екосистем, логично долази потреба за преобликовањем безбедности чиниоцем заштите животне средине као предуслова за безбедност нација у 21. веку.

18) Nicole Detraz and Michele M. Betsill, "Climate Change and Environmental Security: For Whom the Discourses Shifts", оп. цит., стр. 314.

19) Simon Dalby, "Environmental Change", оп. цит., стр. 271.

20) Sabina Alkire, *A conceptual framework for human security*, CRISE Working Paper 2, Queen Elizabeth House, University of Oxford, 2003, стр. 24.

21) Jon Barnett and Neil Adger, "Climate change, human security and violent conflict", оп. цит., стр. 640-641.

22) Karen O'Brien, Asuncion Lera St. Clair and Berit Kristoffersen, "The framing of climate change: why it matters", in edition: *Climate Change, Ethics and Human Security* (edited: Karen O'Brien, Asuncion Lera St. Clair and Berit Kristoffersen), Cambridge University Press, Cambridge, 2010, стр. 13.

2. ЕКОЛОШКА ОГРАНИЧЕЊА И БЕЗБЕДНОСТ: ХЕУРИСТИЧКА УЛОГА НООСФЕРЕ

Људска рањивост на глобалне климатске промене резултат је два проблематична развоја садашње цивилизације: експлозивни раст светске популације и карбонизоване привредне активности.²³⁾ Током протекла три века, људско становништво је десетоструко повећано на више од 6 милијарди и очекује се да ће достићи 10 милијарди у овом веку. Коришћење енергије је самим тим порасло 16-пута током двадесетог века.²⁴⁾ Око 70% антропогене емисије гасова са ефектом стаклене баште (CO₂, CH₄) емитује се сагоревањем фосилних ресурса (угаљ, природни гас и нафта) за производњу електричне енергије, снабдевање енергетских потреба индустрије и потребе транспорта.²⁵⁾ Пораст концентрације “гасова стаклене баште” – угљен-диоксида за 30% и метана за више од 100 % - достиже највиши ниво у односу на протекле миленијуме.²⁶⁾ Енергетски системи засновани на фосилним горивима и огромним емисијама гасова са ефектом стаклене баште ако наставе са снабдевањем енергије у уобичајном сценарију (*business as usual*) изазваће даље повећање глобалне температуре и довести до нарушавања гео-биохемијских циклуса и целокупне глобалне безбедности.²⁷⁾ Људско деловање зато у великој мери постаје геолошка и морфолошка сила која утицањем на функционисање система Земље ривализује силе природе.²⁸⁾ Земља излази из природног геолошког периода Холоцен и улази у нови геолошки период Антропоцен у којем антропогено деловање изражава такав квантитативан помак и деструктиван утицај са трансформативним биолошким и хемијским ефектима на животну средину, да је нужно размишљање о начинима за достизање безбедности.²⁹⁾ Основна

23) Jaap H. de Wilde, “Environmental Security Deconstructed“, in edition: *Globalization and Environmental Challenges: Reconceptualizing Security in the 21st Century*, оп. цит., стр. 598.

24) Paul J. Krutzen, “Geology of mankind“, *Nature*, vol. 415/3 January 2002, стр. 23.

25) Burton Richter, *Beyond Smoke And Mirrors: Climate Change and Energy in the 21st Century*, Cambridge University Press, Cambridge, 2010, стр. 50.

26) Paul J. Krutzen, “Geology of mankind“, оп. цит., стр. 23.

27) Rob Swart, “Security risks of global environmental changes“, *Global Environmental Change*, vol. 6, no. 3/1996, стр. 187-88.

28) Will Steffen, Paul J. Crutzen and John R. McNeill, “The Anthropocene: Are Humans Now Overwhelming the Great Forces of Nature?“, *Ambio*, vol. 36, no. 8/2007, стр. 614-621.

29) Will Steffen et al., “The Anthropocene: conceptual and historical perspectives“, *Philosophical Transactions of The Royal Society*, vol. 369/2011, стр. 843. Погледаги такође у: Maximilian Mayer and Peer Schouten, “Energy Security and Climate Security under Conditions of

логика безбедности животне средине треба да означава могућност популације да живи у складу са капацитетима носивости земље који зависе од броја становника, технологије и пре свега начина живота.³⁰⁾ Међутим, тешкоћа у размишљању о безбедности настаје у самом одређењу да је то један “суштински споран” (David Baldwin) и “двосмислен” (Arnold Wolfers) концепт, чији проблем не почиње са формулацијом и значењем концепта већ увек са политиком значења (Ken Booth).

Савремена концептуализација безбедности настала у западно-центричној онтолошко-епистемолошкој координати упорно подржава политички *status quo* подразумевајући под тим одржавање потрошачког начина живота као “усвојене вредности” са економским обрасцем производње зависне од фосилних горива.³¹⁾ Тако у Стратегији националне безбедности САД доминантна безбедносна парадигма претпоставља раст економске снаге као темеља националне безбедности која се унапређује јачањем енергетске безбедности кроз увећани глобални приступ поузданим и приступачним енергентима за потребе индустрије.³²⁾ Ехо овакве парадигме је подједнако снажан и у теоријским проматрањима где се национална безбедност чврсто држи као: “Очување начина живота...то обухвата и слободу од ерозије политичких, економских и друштвених вредности које су есенцијалне за квалитет живота”.³³⁾ Према поставци Берија Бузана (Barry Buzan) безбедност се управо заснива на свету где нације постају индустријске демократије.³⁴⁾ Иако је он као представник Копенхашке школе развио “проширивање безбедности” (*broadening of security*) утврђивањем и екологије као аналитичког сектора, његова теоријска поставка пре свега

the Anthropocene”, in edition: *Energy Security in the Era of Climate Change: The Asia-Pacific Experience* (edited: Luca Anceschi and Jonathan Symons), Palgrave MacMillan, London, 2011, стр. 14.

30) Barry Buzan, Ole Wæver and Jap De Wilde, *Security: A New Framework for Analysis*, Lynne Rienner, London, 1998.

31) Simon Dalby, “Contesting an Essential Concept: Reading the Dilemmas in Contemporary Security Discourse”, in edition: *Critical Security Studies: Concepts and Cases* (edited: Keith Krause and Michael C. Williams), University of Minnesota Press, Minneapolis, 1997, стр. 16.

32) *National Security Strategy*, The White House, Washington, February 2015, стр. 3, 16.

33) Brian C. Schmidt, “The primacy of national security”, in edition: *Foreign Policy: theories, actors, cases* (edited: Steve Smith, Amelia Hadfield and Tim Dunne), Oxford University Press, Oxford, 2008, стр. 156.

34) Погледаги у: Barry Buzan, *People, States and Fear: The National Security Problem in International Relations*, Wheatshead Books, Brighton, 1983, стр. 133.

сугерише да модерна политичка економија заснована на индустријском развоју представља референтни објекат који треба заштитити. Управо ова концептуализација безбедности која претпоставља приступ фосилним ресурсима у циљу економског раста доприноси мењању састава глобалне атмосфере са свим могућим последицама климатских промена. Безбедност заснована на модернизацији и унапређењу садашњег облика економског раста очигледно води ка даљој деградацији животне средине.³⁵⁾ Штавише, ако безбедност животне средине представља сигурност људских заједница од поремећаја изазваних антропогеним климатским променама, онда одржавање начина живота заснованог на огромној употреби фосилних горива очигледно не доприноси безбедности у смислу заштите животне средине.³⁶⁾ Савремена безбедност схваћена као одржавање модерног поретка стоји на дасве у супротности са реалношћу климатских промена.³⁷⁾

Ако се следи Болдвинов преформулисани концепт безбедности као “мала вероватноћа оштећења стечених вредности”³⁸⁾, јасно се открива тешкоћа у размишљању о достизању безбедности у сложеном контексту антропогених климатских промена. Адекватно обликовање безбедности започиње се Улмановим запажањем да не схватамо шта је безбедност док нам није забрањено да је изгубимо.³⁹⁾ Пошто су већ утврђене безбедносне импликације климатских промена, логични приоритет је тражење одговарајућег концептуалног оквира за достизање безбедности.

Најпре, секуритизацијом климатских промена претње више не долазе од “другог” (непријатеља), него од “нас” (људи) који смо створили претњу због прекомерне потрошње фосилних горива.⁴⁰⁾ “Дилема опстанка”, супротно игри добитака и губитака безбедносне дилеме између нација, нови је концепт који сада одражава насталу везу између безбедности/опстанка и биосфере.⁴¹⁾ Трајни оп-

35) Simon Dalby, “Contesting an Essential Concept: Reading the Dilemmas in Contemporary Security Discourse”, оп. цит., стр. 17.

36) Ibidem, стр. 16.

37) Ibidem, стр. 18.

38) David A. Baldwin, “The concept of security”, *Review of International Studies*, vol. 23/1997, стр. 13.

39) Richard H. Ullman, “Redefining Security”, оп. цит., стр. 133.

40) Hans Gunter Brauch, “Conceptual Quartet: Security and its Linkages with Peace, Development, and Environment”, in edition: *Globalization and Environmental Challenges: Reconceptualizing Security in the 21st Century*, оп. цит., стр. 97.

41) Ibidem.

станак (*survivability*) изискује остваривање и достизање другачијих услова у времену када је човечанство постало тоталитет живота на земљи урушавајући биосферу. Стога, у Антропоцену је потребна једна глобална академско-политичка платформа/парадигма за обликовање безбедности у правцу одређивања (*specify*) човечанства/биосфере као “референтног објекта” безбедности и признавања растућег утицаја човечанства на обликовање природног окружења да би се могла постулирати превентивна безбедносна политика према новим претњама (остварити безбедност). Потребу за новом парадигмом у садашњем “ризичном друштву” евоцирао је и Раџендра Пачаури (Rajendra Kumar Pachauri), председавајући Међувладиног панела о климатским променама (IPCC), питањем да ли заправо “ментална сфера” може да се развија намерно до тачке у којој ће се будућа еволуција система Земље моћи “свесно управљати” ка стању динамичке одрживости-сигурности.⁴²⁾

Холистички оквир за преиспитивање интеракције социјалне и природне средине који може да заузме формативну улогу у савременом схватању безбедности јесте парадигма ноосфера. Заједничком научном сарадњом језуитски свештеник и филозоф Тејар де Шарден (Pierre Teilhard de Chardin) и совјетски геолог Владимир Вернадски (Vladimir I. Vernadsky) су још двадесетих година 20. века исковали парадигму ноосфера - “сфера ума/мисли“ да обележе све већу улогу људског фактора у обликовању будућности животне средине. Вернадски је тврдио да човечанство постаје снажна “телурна и геолошка сила” која еволуцији даје посебан геолошки значај.⁴³⁾ Еволуцију је конципирао тако да се састоји од “три главне фазе са одговарајућим слојевима: физичко формирање саме планете (геосфера), рођење живота (биосфера) и појава људске свести и само-рефлексивности (ноосфера)”.⁴⁴⁾ Три фазе су део нераздвојивог процеса планетарне еволуције која се непрестано наставља, пак, суштинско питање је њихов међуоднос и импликације који тај однос има на будућу безбедност друштва када је јасно да људска активност показује способност произвођења ри-

42) Julia Nordblad, “The Future of the Noosphere”, *Forum Interdisziplinare Begriffsgeschichte*, vol. 3, no. 2/2014, стр. 41.

43) Vladimir I. Vernadsky, “Scientific Thought as a Planetary Phenomenon”, in edition: *The Biosphere and Noosphere Reader: Global environment, society and change* (edited: Paul R. Samson and David Pitt), Routledge, London and New York, 1999, стр. 95.

44) Paul R. Samson and David Pitt, “Introduction: Sketching the Noosphere”, in edition: *The Biosphere and Noosphere Reader: Global environment, society and change*, оп. цит., стр. 2.

зика глобалних промена животне средине (климатске промене). Ноосфера је процес све сложенијег преплитања когнитивних домена у оквиру биосфере - развијање индивидуалних и колективних идеја, менталитета, аспирација и искуства - која самим довођењем човека до планетарног геолошког чиниоца нуди потенцијал у виду даљег развоја сфере према одрживом управљању, контроли и побољшања стања детриментално измењене животне средине.⁴⁵⁾ Заправо, ноосфера је функција виших закона еволуције представљајући виши ментални развој као сврху биолошке еволуције.⁴⁶⁾ Она је будућа појава квалитативног / димензионалног помака у садашњој техничкој цивилизацији ка вишој свести планете где човечанство преузима своју одговорност за улоге које врши у односу на целину живота.⁴⁷⁾ Сам појам ноосфере као менталне сфере указује на правац еволуције. Међутим то кретање ка ноосфери је сложен проблем због поремећаја и уништавања биосфере потрошњом не-обновљивих извора енергије.⁴⁸⁾

Вернадски је приметивши растући геолошки утицај човека на биосферу претпоставио да човечанство може (*mozhet*) и мора (*dolzhen*) радикално да реконструише домен управљања економских активности у поређењу са прошлошћу. Нова фаза људског друштва према Вернадском мора да се појави одбацивањем садашњег друштвено-економског поретка заснованог на загађујућим енергетским системима. Свеобухватно решење налази се у ментално-духовном подстицају, мењањем досадашњег развоја технологија и производних метода који загађују животну средину.⁴⁹⁾ Смисао је да не може да се реши данашњи проблем глобалног загревања без позивања на виши степен свести. Ноосфера сагледава човечанство као духовно-еколошко-социјалну категорију чија улога мора да буде свесно уређивање свих аспеката живота тако да буду гарант одрживости планете.⁵⁰⁾ Вернадски је установио да је у сваком научном

45) Paul R. Samson and David Pitt, "Introduction: Sketching the Noosphere", оп. цит., стр. 2-3.

46) Lyubov Gordina, "Noosphere Spiritual-Ecological Constitution for Mankind - Realization of the Scientific Concept of the Life Cosmogeneration", Noosphere Spiritual-Ecological World Assembly, www.newhumanity.org.ru.

47) Teilhard de Chardin, *Human Energy*, Harcourt Brace Jovanovich, New York, 1969, p. 37.

48) Foundation for the Law of Time, "It's not a Biospheric Crisis, but a Noospheric Emergency: Envisioning The Regeneration of Planet Earth", Position Paper, Second Planetary Congress of Biospheric Rights, 22-26 September 2006.

49) Ибидем.

50) Lyubov Gordina, "Noosphere Spiritual-Ecological Constitution for Mankind - Realization of the Scientific Concept of the Life Cosmogeneration", оп. цит.

или друштвеном приступу као полазиште за развој мисли и знања нужно узимање у обзир нераскидиве геолошке веза живих организама са биосфером.⁵¹⁾

Први и једини стратешки нагласак неке националне-државе на ноосферу истакнут је 1996. године у Руској Федерацији председничким указом (*ukaz*) који разматра транзицију Русије ка одрживом развоју. Цитирајући Вернадског указ је нагласио да одрживи развој и потреба за безбедношћу као њеног деривата могу да постоје једино појавом ноосфере: „Када духовне вредности и схватања човечанства постоје у хармонији са животном средином, настаће главни критеријуми националног и личног богатства”.⁵²⁾ У нацрту Државне стратегије за одрживи развој Русије (*Zelenyi mir*) из 2002. године подвлачи се да је ноосфера завршни стадијум одрживог развоја у којој друштва без ризика утичу на животну средину (обновљива енергија) и ојачавају рационализацију људских потреба (ефикасност у коришћењу ресурса). Из докумената се уочава да је ноосфера симбиотички повезана са биосфером чији циљ треба да буде изградња друштва са мањим ризицима како би се успоставила и очувала стабилност.

Ноосфера тим оспоравањем анти-световности антропо-инструментализма и давањем интринсичне вредности животној средини „продужава човечанство“ (*extension of humanity*) у безбедносном смислу.⁵³⁾ Ноосфера поседује потенцијално хеуристичку улогу јер подстиче нове поставке и закључке и упућује на нову спознају која усмерава ка усаглашавању безбедности са претњом климатских промена. Стипулисањем одговора на проблем климатских промена ноосфера помаже у развоју новог смера у концептуализацији безбедности. Указивањем да је савремено искоришћавања природних ресурса ривализација природних сила са резултатом претњи климатских промена, ноосфера утврђује да је сам начин и поступак за достизање савремене безбедности одрицање технолошког императива експлоатације природних ресурса и трансформација економије засноване на фосилним горивима. Јасно показује да је претпоставка угљеничко-индустријске

51) Vladimir Vernadsky, “The Transition From the Biosphere To the Noosphere“- Excerpt from “Scientific Thought As a Planetary Phenomenon”, *21st Century*, 2012, str. 19.

52) Y: Jonathan Oldfield and D.J.B. Shaw, “V.I.Vernadsky and the noosphere concept: Russian understandings of society-nature interaction”, *Geoforum*, vol. 37/2006, стр. 145-147.

53) Audra Mitchell, “Only human? A wordly approach to security”, *Security Dialogue*, vol. 45/2014, str. 8-10.

демократије погрешна премиса на којој се гради савремени безбедносни поредак.⁵⁴⁾ Ноосфера врши помак од тренутне експлоативне перспективе биосфере као спољнег контекста човечанства ка признавању целовитог јединства између човека биосфере. Имплицира оснивање новог квалитета у биосфери у којој би колективни људски разум-социјални интелект започео да врши усклађивање нарушеног односа између људи и биосфере (помак од контроле/доминације ка партиципацији/ релацији). Јасно тиме баца светло на претпоставку да је заштита животне средине услов за очување системске основе живота, претпостављајући нужност њене свеprisутности у дефиницијском обликовању безбедности 21. века. Сменом парадигми у концептуализацији безбедности би се новом онтолошком и семантичком несамерљивошћу са тренутним материјалним интересом за економијом фосилног горива променили и сами ризични климатски услови нарушени антропогеним „угљеничним“ економским активностима. Јер са сменом парадигми заједно се са њима мења и сам свет, виде се нове и другачије ствари у другим релацијама и реагује се другачије.⁵⁵⁾ Пре свега, јер су још Маркс и Енгелс запазили да је историји целог досадашњег кретања друштва иманентно да се са животним односима људи, њиховим друштвеним бићем, стално мењају и представе, погледи и појмови, једном речју и њихова целокупна свест.⁵⁶⁾

*
* * *

Климатске промене су чинилац који доводи до последица угрожавања безбедности. Животна средина је кључна компонента савремене безбедности. Постојећа литература и безбедносне стратегије држава не развијају адекватну концептуализацију односа климатских промена и безбедности. Разумевање природе претњи климатских промена и утврђивање поступка за достизање сигурности су кључни аспекти савремене безбедности. Ефекти климатских промена намећу потребу за експлицитнијим фокусом на услове људског постојања који имплицирају потребу преиспитивања технолошких и индустријских промена које су уведене у

54) Simon Dalby, "Contesting an Essential Concept: Reading the Dilemmas in Contemporary Security Discourse", оп. цит., стр. 18.

55) Томас С. Кун, *Структура научних револуција*, Полит, Београд, 1974, стр. 166.

56) Погледи интерпретацију у: Karl Marx i Friedrich Engels, *Manifest komunističke partije i drugi programski spisi*, Svjetlost, Sarajevo, 1973, стр. 39.

биосферу.⁵⁷⁾ Трансформисану биосферу досадашњим антропогеним деловањем могуће је увести у другачију фазу планетарне еволуције радикалним мењањем производње и коришћења енергије са емисијом гасова са ефектом стаклене баште. Достижање безбедности и задржавање економског нивоа раста мора да почива на ко-еволуцији сфере људског разума и биосфере уз принцип фундаменталне промене структуре глобалне „угљеничке” економије до 2050. године. Одрживо коришћење фосилних ресурса је витално за људску безбедност и политичку стабилност.

ЛИТЕРАТУРА

- Alkire Sabina, *A conceptual framework for human security*, CRISE Working Paper 2, Queen Elizabeth House, University of Oxford, 2003.
- Baldwin A. David, “The concept of security”, *Review of International Studies*, vol. 23/1997.
- Barnett Jon and Neil Adger, “Climate change, human security and violent conflict”, *Political Geography*, vol. 26/2007.
- Barnett Jon, Richard A. Matthew and Karen O’Brien, “Global Environmental Change and Human Security”, in edition: *Globalization and Environmental Challenges: Reconceptualizing Security in the 21st Century* (edited: Hans Gunter Brauch, Ursula Oswald Spring, Czeslaw Mesjasz, John Grin, Pal Dunay, Navnita Chadha Behera, Bechir Chorou, Patricia Kameri-Mbote, P.H. Liotta), Springer, Berlin, Heidelberg, 2008, стр. 355-363.
- Barnett, Jon, “Еколошка сигурност”, у зборнику: *Сувремене сигурносне студије* (приредио: Alan Collins), Политичка култура, Загреб, 2010, стр. 210-232.
- Brauch, Hans Gunter, “Introduction: Globalization and Environmental Challenges: Reconceptualizing Security in the 21st Century”, in edition: *Globalization and Environmental Challenges: Reconceptualizing Security in the 21st Century* (edited: Hans Gunter Brauch, Ursula Oswald Spring, Czeslaw Mesjasz, John Grin, Pal Dunay, Navnita Chadha Behera, Bechir Chorou, Patricia Kameri-Mbote, P.H. Liotta), Springer, Berlin, Heidelberg, 2008, стр. 27-43.
- Brauch, Hans Gunter, “Conceptual Quartet: Security and its Linkages with Peace, Development, and Environment” in edition: *Globalization and Environmental Challenges: Reconceptualizing Security in the 21st Century* (edited: Hans Gunter Brauch, Ursula Oswald Spring, Czeslaw Mesjasz, John Grin, Pal Dunay, Navnita Chadha Behera, Bechir Chorou, Patricia Kameri-Mbote, P.H. Liotta), Springer, Berlin, Heidelberg, 2008, стр. 65-98.

57) Simon Dalby, “Environmental Change”, оп.цит., стр. 271.

- Buzan Barry, *People, States and Fear: The National Security Problem in International Relations*, Wheatshead Books, Brighton, 1983.
- Buzan Barry, Ole Waever and Jap De Wilde, *Security: A New Framework for Analysis*, Lynne Rienner, London, 1998.
- Chardin, Teilhard, *Human Energy*, Harcourt Brace Jovanovich, New York, 1969.
- Davenport Coral, “Pentagon Signals Security Risks of Climate Change”, *The New York Times*, 13 October 2014.
- Dalby Simon, “Contesting an Essential Concept: Reading the Dilemmas in Contemporary Security Discourse”, in edition: *Critical Security Studies: Concepts and Cases* (edited: Keith Krause and Michael C. Williams), University of Minnesota Press, Minneapolis, 1997, стр. 3-33.
- Dalby Simon, “Environmental Change“, in edition: *Security Studies: An Introduction* (edited: Paul D. Williams), Routledge, London and New York, 2008, стр. 260-273.
- Detraz Nicole and Michele M. Betsill, “Climate Change and Environmental Security: For Whom the Discourses Shifts”, *International Studies Perspectives*, vol. 10/2009.
- De Wilde H. Jaap, “Environmental Security Deconstructed“, in edition: *Globalization and Environmental Challenges: Reconceptualizing Security in the 21st Century* (edited: Hans Gunter Brauch, Ursula Oswald Spring, Czeslaw Mesjasz, John Grin, Pal Dunay, Navnita Chadha Behera, Bechir Chorou, Patricia Kameri-Mbote, P.H. Liotta), Springer, Berlin, Heidelberg, 2008, стр. 595-603.
- Foundation for the Law of Time, “It’s not a Biospheric Crisis, but a Noospheric Emergency: Envisioning The Regeneration of Planet Earth”, Position Paper, Second Planetary Congress of Biospheric Rights, 22-26 September 2006.
- German Advisory Council on Global Change, *Climate Change as a Security Risk*, Earthscan, London and Sterling, 2008.
- Gleditsch, Nils Peter and Ole Magnus Theisen, “Resources, the environment and conflict” in edition: *The Routledge Handbook of Security Studies* (edited: Myriam Dunn Cavelty and Victor Mauer), Routledge, London and New York, 2010, стр. 221-232.
- Gordina, Lyubova, “Noosphere Spiritual-Ecological Constitution for Mankind - Realization of the Scientific Concept of the Life Cosmogogenesis”, Noosphere Spiritual-Ecological World Assembly, www.newhumanity.org.ru.
- Higham Andrew, “Creating a Climate of Security: The Latest Science and Acceptable Risk“, in edition: *Climate Change and Energy Insecurity: The Challenge for Peace, Security and Development* (edited: Felix Dodds, Andrew Higham and Richard Sherman), Earthscan, London, 2009, стр. 61-70.
- Homer-Dixon F. Thomas, “On the Threshold: Environmental Changes as Causes of Acute Conflict,” *International Security*, vol. 16, no. 2/1991.

- Климатске промене и међународна безбедност - документ Високог представника и Европске комисије за Европски савет, у зборнику: *Климатске промене: студије и анализе*, Европски покрет у Србији, 2010, стр. 93-105.
- Кун, С. Томас, *Структура научних револуција*, Нолит, Београд, 1974.
- Krutzen, J. Paul, "Geology of mankind", *Nature*, vol. 415/3 January 2002.
- Marx, Karl i Friedrich Engels, *Манифест комунистичке партије и други програмски списи*, Свјетлост, Сарајево, 1973.
- Mayer, Maximilian and Peer Schouten, "Energy Security and Climate Security under Conditions of the Anthropocene", in edition: *Energy Security in the Era of Climate Change: The Asia-Pacific Experience* (edited: Luca Anceschi and Jonathan Symons), Palgrave MacMillan, London, 2011, стр. 13-35.
- McDonald, Matt, "Climate Security and economic security: The limits to climate change action in Australia?", *International Politics*, advance online publication 20 March, doi: 10.1057/palgrave.jors.2602476/2014.
- Mitchell, Audra, "Only human? A wordly approach to security", *Security Dialogue*, vol. 45/ 2014.
- *National Security Strategy*, The White House, Washington, February 2015.
- Nordblad, Julia, "The Future of the Noosphere", *Forum Interdisziplinare Begriffsgeschichte*, vol. 3, no. 2/2014.
- O'Brien Karen, Asuncion Lera St. Clair and Berit Kristoffersen, "The framing of climate change: why it matters", in edition: *Climate Change, Ethics and Human Security* (edited: Karen O'Brien, Asuncion Lera St. Clair and Berit Kristoffersen), Cambridge University Press, Cambridge, 2010, стр. 3-22.
- Oldfield Jonathan and D.J.B. Shaw, "V.I.Vernadsky and the noosphere concept: Russian understandings of society-nature interaction", *Geoforum*, vol. 37/2006.
- Peoples Columba and Nick Vaugham-Williams, *Critical Security Studies: An Introduction*, Routledge, New York, 2010.
- Podesta John and Peter Ogden, "The Security Implications of Climate Change", *The Washington Quarterly*, vol. 21/2007.
- Richter Burton, *Beyond Smoke And Mirrors: Climate Change and Energy in the 21st Century*, Cambridge University Press, Cambridge, 2010.
- Samson, R. Paul and David Pitt, "Introduction: Sketching the Noosphere", in edition: *The Biosphere and Noosphere Reader: Global environment, society and change* (edited: Paul R. Samson and David Pitt), Routledge, London and New York, 1999, стр. 1-10.
- Schmidt, C. Brian, "The primacy of national security", in edition: *Foreign Policy: theories, actors, cases* (edited: Steve Smith, Amelia Hadfield and Tim Dunne), Oxford University Press, Oxford, 2008, стр. 155-171.

- Steffen, Will, Jacques Grinevald, Paul Crutzen and John McNeill, “The Anthropocene: conceptual and historical perspectives” , *Philosophical Transactions of The Royal Society*, vol. 369/2011.
- Steffen Will, Paul J. Crutzen and John R. McNeill, “The Anthropocene: Are Humans Now Overwhelming the Great Forces of Nature?,” *Ambio*, vol. 36, no. 8/2007.
- Stokes Kenneth, “Man and the Biosphere”, in edition: *The Biosphere and Noosphere Reader: Global environment, society and change* (edited: Paul R. Samson and David Pitt), Routledge, London and New York, 1999, стр. 46-49.
- Swart Rob, “Security risks of global environmental changes,” *Global Environmental Change*, vol. 6, no. 3/1996.
- Ullman, H. Richard, “Redefining Security”, *International Security*, vol. 8/1983.
- Vernadsky I. Vladimir, “Scientific Thought as a Planetary Phenomenon: The biosphere and the noosphere”, in edition: *The Biosphere and Noosphere Reader: Global environment, society and change* (edited: Paul R. Samson and David Pitt), Routledge, London and New York, 1999, стр. 94-101.
- Vernadsky, Vladimir, “The Transition From the Biosphere To the Noosphere“- Excerpt from “Scientific Thought As a Planetary Phenomenon”, *21st Century*, 2012, стр. 16-31.
- Webersik Christian, *Climate Change and Security*, Praeger, Santa Barbara, 2010.

Nikola Lakic

SECURITY THREATS AND CHALLENGES OF CLIMATE CHANGE: A HEURISTIC ROLE OF THE NOOSPHERE IN COMPREHENDING MODERN SECURITY

Resume

Climate change due to the security implications has become a key topic and growing concern in the 21st century. Challenge of climate change poses a great threat resulting from the anthropogenic emission of greenhouse gases into the atmosphere. Unmitigated climate change more than 2 degrees Celsius above pre-industrial levels would lead to an unstable security situation. In order to achieve security adequate conceptualization is vitally. This paper will be tried to examine why the modern conceptualization of security does not match the reality of the climate change

threats. Conceptual prerequisite of the growth of economic power as the basis of (national) security which consequently promotes the strengthening of energy security by increasing global access to fossil fuel just contributes to the continuous changing of the composition of the global atmosphere. The threat of climate change is just referring to the parts of a natural cycle that is damaged by economic activities related to the overuse of fossil fuels. Material interest for the economy of fossil fuels prevails rational consideration of the national-security implications of climate change. The conceptualization of security as the preservation of "lifestyle" or the modern political economy obviously does not allow reaching safety. Logocentrism by the time of the industrial and political-scientific revolutions have relativized ontological and axiological assumptions on which had rested harmony and unity of man and nature, and the new positivist view of the world (subject and object) made the split between man and nature consequentially facilitated dominance over nature leading to the final point of the unprecedented climate change. Heuristic role in the conceptualization of the security has paradigm noosphere. Paradigm points out that when spiritual values and beliefs of mankind exist in harmony with the environment this will be the main criteria of national and personal wealth (security). The underlying assumption is that the environment is a key component of modern security. It makes a shift from the current exploitation perspective of the biosphere as an external context of humanity to the recognition of comprehensive unity between man and biosphere. Noosphere primarily determines the way to achieve security by waiving of technological imperatives of exploitation of natural resources and the transformation of the economy based on fossil fuels. Clearly indicates that the Carbon-industrial democracy is dubious premise on which security should be built.

Key Words: climate change, security, concepts, noosphere, economy, environment, biosphere, fossil fuels, Anthropocene.

- **извори са Интернета**, који не смеју прећи више од 10% коришћене литературе, треба да садрже име аутора, наслов чланка у италику, пуну интернет адресу и датум приступа. (на пример: Karen Devine, *Stretching the IR theoretical spectrum of debate on Irish neutrality: arguments and evidence in favor of a critical social constructivist framework of understanding*, Internet, http://doras.dcu.ie/609/1/int_pol_sci_29_4_2008.pdf, 05/03/2013.)
- **архивска грађа**, мора да садржи наслов (одређује се тако да одговори на питања: ко? коме? шта?) и где се налази (креће се од навођења највеће целине, а завршава са навођењем најмање целине) (на пример: Извештај Министарства иностраних дела од 19. априла 1888. о постављењу конзула. Архив Србије, МИД, К-Т, ф 2, р93/1894).

Литература треба да се налази на крају рада, испред резимеа, поређана по азбучном реду, са следећим елементима:

- **књиге**: презиме и име аутора, наслов књиге италиком, издавач, место издања, година (на пример: Суботић, Момчило: *Српско питање данас*, Институт за политичке студије, Београд, 2008);
- **зборници**: презиме и име аутора, назив рада под наводницима, назив зборника италиком, онда у загради написати приређивача зборника, издавач, место издања, година издања (на пример: Марковић, Драган, „Демократизација власти и управљања у Србији“, у зборнику: *Србија – политички и институционални изазови* (приредили: Момчило Суботић, Живојин Ђурић), Институт за политичке студије, Београд, 2008);
- **чланак**: презиме и име аутора, назив рада под наводницима, назив зборника италиком, онда у загради написати приређивача зборника, издавач, место издања, година издања (Кнежевић, Милош, „Варка европске хармоније“, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 4/2008);
- **литература са Интернета**, која не сме прећи више од 10% коришћене литературе, треба да садржи пуну интернет адресу (на пример: <http://sh.wikipedia.org/wiki/Revolucija>).
- **архивска грађа**, мора да садржи наслов (одређује се тако да одговори на питања: ко? коме? шта?) и где се налази (креће се од навођења највеће целине, а завршава са навођењем најмање целине) (на пример: Извештај Министарства иностраних дела од 19. априла 1888. о постављењу конзула. Архив Србије, МИД, К-Т, ф 2, р93/1894).
- литература треба да садржи само изворе који су наведени у фуснотама.

Радови који се предају за објављивање морају да се заснивају на новијој литератури, а посебно на изворима, тј. радовима који су објављени у научним часописима.

Аутори су у обавези да приликом слања радова доставе и **изјаву** да тај рад није раније објављиван, тј. да рад није аутоплагијат или плагијат. Текстове слати у електронском облику на адресу redakcija@politickarevija.rs

УПУТСТВО РЕЦЕНЗЕНТИМА

Главни задатак рецензента је да допринесе очувању високог квалитета који иначе ужива наш часопис. На првом месту треба нагласити да рецензент не сме бити упознат са идентитетом аутора рада и обрнуто, аутор не сме знати идентитет рецензента. Приликом добијања рада сваки рецензент има рок од 20 дана да редакцији достави урађену рецензију. Веома је важно да рецензент буде свестан да је поступак рецензије поверљив, при чему се садржај рецензије не сме откривати трећој страни. Уколико рецензент у било ком тренутку схвати да постоји било који вид конфликта интереса у вези са радом који треба да рецензира потребно је да о томе што пре обавести редакцију. **Приликом рецензије рукописа рецензент треба да попуни рецензентски лист у прилогу.**

Име, презиме и звање аутора текста:

Назив рада:

Актуелност, друштвени и научни значај разматране теме:

У којој мери је аутор јасно назначио теоријски, методолошки приступ у раду:

Да ли је рад заснован на савременој и релевантној литератури, посебно у којој мери је аутор користио најновије резултате објављене у научним часописима, зборницима и другим изворима.

Општи коментар о квалитету рада:

Ваша сугестија аутору за побољшање квалитета рад, ако је потребно :

Молимо Вас да одаберете једну од препорука о публиковању овог рада:

1. Објавити без измена
2. Објавити уз мале измене
3. Након корекције, рад послати на нови круг рецензије
4. Одбити

Додатни коментари за уредника који се тичу етичких (плагијаризам, превара, итд.) или неких других аспеката рада, а који ће уреднику помоћи у доношењу коначне одлуке о даљем статусу рада.

Датум оцене рада

Име, презиме и научно звање рецензента:

ЦИП - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

1 + 2 + 3 + 32 + 9

ПОЛИТИЧКА ревија = Political review : часопис за политикологију,
политичку социологију, комуникологију и примењену политику / главни и
одговорни уредник Момчило Суботић (в.д.). - Год. 1, бр. 1 (2002) - . - Београд
(Савски трг 7) : Институт за политичке студије, 2002 - (Београд : Еселоге
д.о.о.). - 23 см.

Четири пута годишње. - Наставак публикације: Политичке свеске
(Београд) = ISSN 1451-4281 = Политичка ревија

CD-ROM ISSN: 1452-1741;

COBISS.SR-ID 105060364

02
2015

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА

ЕВРОПСКА УНИЈА: ПИТАЊЕ НАЦИОНАЛНОГ ИНТЕРЕСА,
МУЛТИЛАТЕРАЛИЗМА И ЗАЈЕДНИЧКЕ БЕЗБЕДНОСНЕ
И ОДБРАМБЕНЕ ПОЛИТИКЕ

Драгољуб Тодић, Стеван Г. Недељковић,
Хатиџа Х. Бериша, Мирослав М. Талијан

ОГЛЕДИ И СТУДИЈЕ

Мирјана Радојичић, Дарио Кршић, Татјана Кандић

АКТУЕЛНО

Катарина Милошевић, Михајло Манић,
Мирјана Станковић Ђорђевић, Никола Лакић

ПОЛЕМИКЕ, ОСВРТИ И ПРИКАЗИ

Петар Милосављевић, Момчило Суботић,
Предраг Терзић, Владан Станковић

ISSN 1451-4281 UDK 1+2+3+32+9 година (XXVII) XIV vol. 44. № 2/2015.

ISSN 1451-4281

9 771451 428002 >